

הַפְּאֵרֶת בְּנִים אֲבוֹתָם

כתבי קודש

מכתבים וכתבים מרבותינו נשיאנו

פרקי יומן

פרקי יומן של הרה"ח זלמן בוטמאן, סב הכלה

מתולדותיו

מתולדותיו של הרה"ח חנוך העניך רפופורט, סב החתן

זכרון להולכים

פרק זכרון להרה"ח אברהם סברדלוב, סב הכלה

ר' בערל

סיפורים קצרים על הרה"ח בערל חסקינד, זקנו של החתן

תשורה משמחת הנישואין של

חנוך העניך ובתי'ה דבורה חסקינד

יום הבהיר י"ד כסלו, ה'תשס"ז

התודה והברכה:

לסב החתן, הרה"ח שלום שי' חסקינד
שמארכיונו זוכים ונהנים, קוראי התשורה.
ישלח לו ה' מהרה רפואה שלימה.

לאח היקר, הת' דניאל שי' חסקינד
שליקט וערך את החומר מתוך מסירות רבה.

להת' בן-ציון בצלאל שי' בוטמן
על חלקו הרב, בהכנת היומן לדפוס.

לחברי מערכת בית משיח,
על עזרתם הרבה, בכל שלבי ההכנה.

Thank you!

*Gary Glukow of Book-mart Press,
We could not have done it without you.
May we share many simchos together.*

פתח דבר

אנו מודים לה' על כל הטוב אשר גמלנו, ובחסדו הגדול זיכנו בנישואי צאצאינו למזל טוב ביום השלישי י"ד כסלו ה'תשס"ז.

התודה והברכה נתונה בזאת לידידינו ומכירינו אשר הואילו לשמוח איתנו יחדיו ביום שמחת לבבנו ולברך את הזוג בברכת מזל טוב וחיים מאושרים בגשמיות ורוחניות.

בשמחה ובטוב לבב הננו בזה לכבד את כל הנוטלים חלק בשמחת לבבנו מקרוב ומרחוק בתשורה המצורפת בזה.

תשורה מיוחדת זו כוללת: (1) תשורה - צילום מהתשורה שחולקה בחתונת הרבי, "אשר סגולה יהי' לכל מילי דמיטב מנפש ועד בשר בתוככי ידידינו אנ"ש ה' עליהם יחיו וכל מחבבי תורה יחיו". (2) כתבי קודש - מכתבים וכתבים מרבתינו נשיאנו, רובם בפרסום ראשון. (3) פרקים מיומנו של סב הכלה, הרה"ח ר' שניאור זלמן ע"ה בוטמאן. בשעתו התפרסם היומן מעל גבי בטאון "כפר-חב"ד" ובהשגחה-פרטית הוא עובר עריכה מחודשת בתקופה זו. לפנינו חלקו הראשון של היומן. (4) ראשי פרקים מתולדותיו של סב החתן, הרה"ח איש מסירות הנפש, חנוך העניך ע"ה רפפורט. (5) פרק זכרון לסב הכלה, הרה"ח הרה"ג ר' אברהם ישעיהו ע"ה סברדלוב. (6) צרור סיפורים מזקנו של החתן, הרה"ח ר' אלתר דובער ע"ה חסקינד.

האל-הטוב הוא ית' יברך את כבו' ואת אנשי ביתו יחיו בתוך כלל אחב"י בברכות מאלילות מנפש ועד בשר במיוחד בברכה שנזכה ללכת משמחה זו לשמחה העיקרית "שמחת עולם על ראשם" בהתגלותו המיידית של כ"ק אדמו"ר מלך המשיח.

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד!

יום הבהיר י"ד כסלו,
יום נישואי כ"ק אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח
ה'תשס"ז
ברוקלין, נ.י.

יהודה לייב ומרים פיגא סברדלוב

אליעזר שלמה ולאה דבורה חסקינד

פֶּרֶשֶׁת זִבְתָּהּ יִקְרָא יְהוָה. כִּי הִיחֵס בְּיָד הַחֲסִידִים
 וּמִגְדִּיהוּ דַעַת הֵיא הִי דִנְיָ כִּדָּה. אֲשֶׁר דִּאֲמַת 'הַאֲסִפִּית
 אֵל אֲנִי דִוְלִינָא חוּוּ קְדוּלָּת אֲדִרְכִיז וּנְלִי טַרְהַ וּלְעִי. הַחֲסִיד
 רַעְתָּ אֲלֵמָה אֲרִי עֵץ וּמִגְדִּיהוּ וּגְאֵנִי (הַחֲסִיד אֲלֵמָה בְּעִקְהִי.
 וְתוֹעֵ אֲנִי מִדְּרַאֲנִי עֵץ כִּנְסֵ בְּקוּלָּהּ וּמִחֲסִיד ר' יֵאֵר הִי רַעְתָּ
 נֶעַ אֲשֶׁר כְּחֻמְהָ שְׁטָה שְׁנֵי זִמְתָּנָא. נֵן אֲעִירָךְ אֲעֵלָה.
 וְהַשְׁתַּבְּלוּ בְּדֵר הַדְּאָת אֲלוֹ וְדִאֲסִפְתָּהּ הֵיא תִפְקֵן הַחֲסִיד רַעְתָּ
 נֶעַ דִּינָא אֵל הַלְעִינִי וּזְמָא דְדִרְכִיז וּלְעִי מֵאֵל כְּפֹאֲרִי. וְרוּד
 הַתְּגִיטוֹת שְׁסִדָּו. לְגַב הַחֲסִיד רַעְתָּ נֶעַ
 דִּאֲוֵת מַעֲוֵר אֵלֵהּ רַעְתָּ הַגְּבֹוּ אֵלֵהוּ זִינֵי מִוּמָה אֲמִיר.
 הַלְעִיר אֲתִכִּי. אֵלֵהּ הַוּוּ אֵלֵי עַל הַלְעִי. וּוְאֵת הֵיא עֵי זִינֵי אֲנִי.
 אֵלֵהּ אֵלֵי דְרַעְתָּ וּגְנוּן אֲאֵהֲרָת וּרַעְתָּ יֵת' וְלֵבָא שְׁלֵיָה
 אֵלֵהּ שֵׁי פִין דְּפִוּעָא חֲרוּבֵת שְׁאֵוֹת דִּאֵהֲרָת. זִינֵי שְׁלֵיָה אֲלוֹהֵי
 וְסִלָּו כְּדֹב אֲלֵקָי אֲרֵא כְּאֵפֵר יִכְוֵל וּפְעִילָתָהּ נַעְיִן דִּית ג' אֲטֵר
 לְעֵלָה עֵי. וּוְרַעְתָּ הַדְּעֵט נֶעַ וּלְעֵלָה הַחֲלוּ בְּעֵה אֵת ר'
 וְדִחֲבֵשׁ אֲלוֹ יֵאֵנָה גֵהֵיא אֵלֵהּ רַעְתָּ הַגְּבֹוּ וּנְתָר
 זִה אֲהַחֲסִיד ר' גֵהֵי נֶעַ

חלק בשמחת לבבנו, מקרוב ומרחוק. . אשר סגולה יהי' לכל מילי דמיטב מנפש ועד
 בשר, בתוככי ידידנו אנ"ש, ד' עליהם יחיו, וכל מחבבי תורה יחיו". בצד השמאלי של
 הגיליון, נדפסה פשר פתשגן הכתב - אף זאת בצילום כתב-ידו של אותו מזכיר - בו
 מפרט הרבי את הנסיבות בגללן שלח רבינו הגדול את מכתבו הנ"ל.

בנוסף לחלוקת ה'תשורה' בעת החתונה, שלח הרבי הרי"צ 'תשורה' זו לכמה
 מחסידיו, וכלשון הרבי באחד ממכתביו: ". אשר כ"ק מו"ח אדמו"ר שלחו בתור מתנה
 לחסידים ואנ"ש בקשר עם חתונתי".

אהידי מו' משה נ"י שאלתי ובקשתי לעורר רוח טהרה בלבבו הטחור] לחעביר על מידותי
 כמארז"ל כל המעביר על וכו' ולהיות מן הנעלבין] ולבקש מחילה ברבים מהנגיד מו'
 מאיר נ"י קודם יה"כ הבע"ל [יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] ולעשות זאת למעני ולמען
 השלום] כי אין שלו' יוצא מתוך מריבה ח"ו ובפרט ממחלוקת לש"ש [לשם שמים] אשר רוב
 הצרות והתלאות הן ממחלוקת לש"ש הרחמן יצילנו מנמנה ומגודל בטחוני שדברי אלה
 המועטים] יחזיקו המרובין] ויהיו לרצון אמרי פי ולא ישליכם אחרי גיוו ח"ו קיצרתי
 ואומר שלו' שלו' מאדה"ש [מאזון השלום] כנפש תדרשנו ד"ש [דורש שלומן] וטובתו מלונ"ח
 [מלב ונפש חפיצה] שניאור זלמן

אהידי מו' משה נ"י שאלתי ובקשתי לעורר רוח טהרה בלבבו הטחור] לחעביר על מידותי
 כמארז"ל כל המעביר על וכו' ולהיות מן הנעלבין] ולבקש מחילה ברבים מהנגיד מו'
 מאיר נ"י קודם יה"כ הבע"ל [יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] ולעשות זאת למעני ולמען
 השלום] כי אין שלו' יוצא מתוך מריבה ח"ו ובפרט ממחלוקת לש"ש [לשם שמים] אשר רוב
 הצרות והתלאות הן ממחלוקת לש"ש הרחמן יצילנו מנמנה ומגודל בטחוני שדברי אלה
 המועטים] יחזיקו המרובין] ויהיו לרצון אמרי פי ולא ישליכם אחרי גיוו ח"ו קיצרתי
 ואומר שלו' שלו' מאדה"ש [מאזון השלום] כנפש תדרשנו ד"ש [דורש שלומן] וטובתו מלונ"ח
 [מלב ונפש חפיצה] שניאור זלמן

אהידי מו' משה נ"י שאלתי ובקשתי לעורר רוח טהרה בלבבו הטחור] לחעביר על מידותי
 כמארז"ל כל המעביר על וכו' ולהיות מן הנעלבין] ולבקש מחילה ברבים מהנגיד מו'
 מאיר נ"י קודם יה"כ הבע"ל [יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] ולעשות זאת למעני ולמען
 השלום] כי אין שלו' יוצא מתוך מריבה ח"ו ובפרט ממחלוקת לש"ש [לשם שמים] אשר רוב
 הצרות והתלאות הן ממחלוקת לש"ש הרחמן יצילנו מנמנה ומגודל בטחוני שדברי אלה
 המועטים] יחזיקו המרובין] ויהיו לרצון אמרי פי ולא ישליכם אחרי גיוו ח"ו קיצרתי
 ואומר שלו' שלו' מאדה"ש [מאזון השלום] כנפש תדרשנו ד"ש [דורש שלומן] וטובתו מלונ"ח
 [מלב ונפש חפיצה] שניאור זלמן

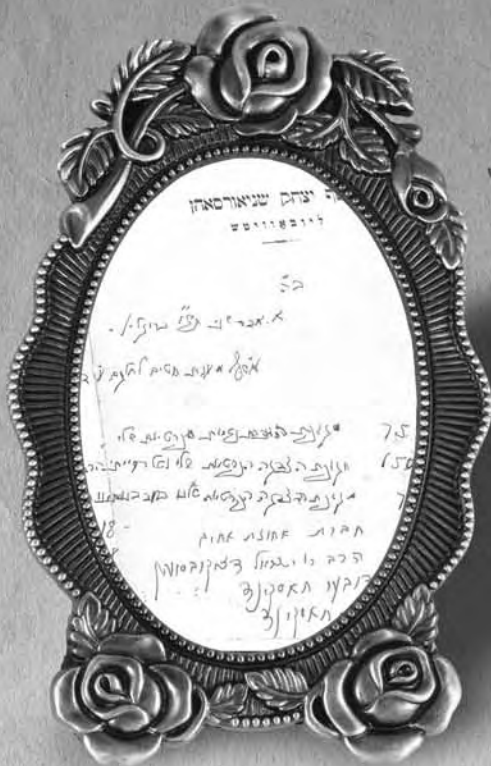
לידידי מו' משה נ"י שאלתי ובקשתי לעורר רוח טהרה בלבבו הטחור] לחעביר על מידותי
 כמארז"ל כל המעביר על וכו' ולהיות מן הנעלבין] ולבקש מחילה ברבים מהנגיד מו'
 מאיר נ"י קודם יה"כ הבע"ל [יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] ולעשות זאת למעני ולמען
 השלום] כי אין שלו' יוצא מתוך מריבה ח"ו ובפרט ממחלוקת לש"ש [לשם שמים] אשר רוב
 הצרות והתלאות הן ממחלוקת לש"ש הרחמן יצילנו מנמנה ומגודל בטחוני שדברי אלה
 המועטים] יחזיקו המרובין] ויהיו לרצון אמרי פי ולא ישליכם אחרי גיוו ח"ו קיצרתי
 ואומר שלו' שלו' מאדה"ש [מאזון השלום] כנפש תדרשנו ד"ש [דורש שלומן] וטובתו מלונ"ח
 [מלב ונפש חפיצה] שניאור זלמן

ואילו שלוש השורות שמשמאל,
 הכתובות בשפה הרוסית,
 נכתבו ע"י אחר:
 לאדון יהודי משה מורדוכוביץ [בן מרדכי] מייזליש בוויילנא.

שתי השורות שממין נכתבו אף הן
 - מעבר לדף -
 בגוף כתב יד קודש אדמו"ר הזקן:
 להרבני מו"ה משה מייזליש שמש ונאמן
 דקן חלת] וויילנא

כתבי קודש

מכתבים וכתבים מרבותינו נשיאנו,
רונם בפרסום ראשון

ב"ה.כ' אדר הש"ס.

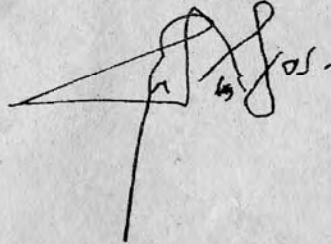
ידידי מר חנוך העניך שי'

שלום וברכה!

ידידי אחיו שי' כוחב לי אודוח
ההשתדכות עם ב"ג מרת חוה תחי' הנני מברכם
בברכת מז"ט ותחי' החתונה בשעה טובה ומוצלחת
ויסחדרו בסדר חיים טובים.

המברכם

בגאמ"ל זכרון

ב"ט.

בודאי ידע בעת שלחו המכתבים לאחיו
שלא להזכיר שם כ"ק אדמו"ר שליט"א
כ"א בנוסח הרגיל דער זיידע כו'

מכתב כ"ק אדמו"ר הריי"צ לרגל בואם בקישרי השידוכים של סב החתן, איש מסירות הנפש
הרה"ח חנוך העניך ע"ה רפופורט עם מרת חנה שתחי'.

המכתב נשלח לאחיו ר' אברהם, ששהה באותה עת בלונדון. מכיון שהמכתב היה אמור להשלח
אל מאחורי מסך הברזל, שם שהה ר' העניך. המכתב נכתב על נייר חלק, ללא הלוגו של
אדמו"ר הריי"צ, ומהמוזכירות צירפו למכתב פתק (המופיע בתחתית המכתב)
ובו הוראות כיצד לשלוח את המכתב לרוסיה.

בסופו של דבר, המכתב לא נשלח. והוא נמצא לפני מספר שנים, בין ספריו של ר' אברהם.

חסקינד = מברוקלין

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn 13, N. Y.
HYacinth 3-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקווי
ברוקלין נ. י.

בי"ה, כ"ה מנ"ץ חשי"ג
ברוקלין.

הרה"ח הו"ח אי"א נו"נ עוסק
בצ"צ מוה"ר אלתר דובער שי"
וזוגתו מרת גאלדא בוניא החי"

שלום וברכה!
לקראת נשואי בנם האברך הרה"ג וו"ח אי"א נו"נ
מו"ה שלום שי" עם ב"ג מרת מרישה תחי' ביום ז' אלול הבע"ל

הנני בזה להביע ברכתי ברכת מזל טוב מול טוב,
ושחתי' בשעה טובה ומוצלחה ויבנו בית בישראל על יסודי
התורה והמצוה כפי שהם מוארים במאור שבתורה זוהי הורת החסידות,
וירו סמם זמבתם והתנסו-יחיו-ירוב נחת בגשמיות וברוחניות גם יחד
אירישן נחת חסידישן נחת.

בברכה מול טוב מול טוב
[Handwritten signature]

מכתב כ"ק אדמו"ר מה"מ לנישואי זקני החתן, הרה"ח שלום זוגתו מרישא שיחיו חסקינד

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
493-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקווי
ברוקלין, נ. י.

ב"ה, י"ט אדר"ר תשמ"א
ברוקלין, נ. י.

האברך הו"ח אי"א נו"נ וכו'
מוה" אלקר שלמה שי"
וב"ג תי"

שלום וברכה!

במענה על ההודעה מקביעות זמן החונתם ליום
י" אדר"ש הבע"ל,

הנני בזה להביע ברכתי ברכת מזל טוב מול טוב
טוב ושחתי' בשעה טובה ומוצלחה ויבנו בית בישראל
בנין עדי עד על יסודי התורה והמצוה כפי שהם מוארים
במאור שבתורה זוהי הורת החסידות.

בברכה מול טוב
מול טוב
[Handwritten signature]

מכתב כ"ק אדמו"ר מה"מ בנוגע לחתונת הורי החתן, הרה"ח שלמה זוגתו לאה שיחיו חסקינד

ב"ה כ"ז תמוז תש"ז

מחוי הור"ח אי"א נו"מ וכו' מהורש"ז שי

שלום וברכה!

שני מכתביו, עם המצורף לראשון מכתב גלוסקין (לו אכתוב ביחוד) בת"ח קבלתי. ואתו הסליחה על איחור המענה ע"ע, והוא מפני רוב העבודה אשר נתקבצה בעת אי היותי פה, ואשר גם עתה עדיין לא נעשתה כולה.

(א) חקרתי ודרשתי זה כמה פעמים למכתבו שאלה אשר כתב לכ"ק מו"ח אד"ש ומפני סיבה נאבד המכתב ורק אחמל נמצא.

(ב) כפי ההבטחה הזכרתי לפני כ"ק מו"ח אד"ש את ישראל בן ביילע הכהן מנעוועל, וגם בעת רצון הוא חג הגאולה י"ב תמוז. כמובן, אמרתי שזהו בהתעוררות ממנו וכונתי היתה כדי שגם שמו יעלה לזכרון (ראה מכתב כ"ק מו"ח אד"ש הנדפס בהתמים ח"ב ע' עג או בקובץ מכי הראשון ע' 20).

(ג) ת"ח על הבשו"ט מביאת גיסו עם ב"ב שיחיו שלום ומהגדלת הבית רבקה. ובטח ישתדלו שתלך הלוך וגדול וכפי רצון כ"ק מו"ח אד"ש.

(ד) ע"פ הצעתו שיעזור בהעניינים הנני לבקשו שיקח את כל חבילות הספרים שנשלחו לי לפאריז על האדרעס של 10 ריע דיע, ויודיעני מה נמצא בהם, ואז אכתוב לו מה לעשות בהספרים, ותודה מראש.

(ה) לחג הגאולה הו"ל ספר תולדות מהר"ש וצויתי לשלח לו עקזעמפל.

(ו) מטובו למסור לר"מ שי איטקין שמסרתי תומ"י כל הכלים והפרכת לכ"ק מו"ח אד"ש. ומהנכון שהר"מ שי יכתוב כל סדר ההשתלשלות של הכלים והידיעות שיש לו אודותם על שמי או ישר למזכירות כ"ק מו"ח אד"ש.

(ז) מטובו להודיעני עוה"פ יום פטירת אאמו"ר בדיוק. אם הוא כ' מנ"א (פ אוגוסט) לפני שקיעת החמה או לאחר כך. ואולי יש לברר אצל יעקב יוסף ראסקין וכו' שהי אז שם.

מטובו לפ"ש ידידנו הור"ח אי"א וכו' מהרשב"ץ שי, כבקשתו, הזכרתינו בחג הגאולה לפני כ"ק מו"ח אד"ש לבקשת ברכה בעסקיו.

'מחותני..מהורש"ז שי'

מכתב כ"ק אדמו"ר מו"מ לסב הכלה, הרה"ח זלמן ע"ה בוטמן

RABBI I. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ

770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y.

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

ב"ה, כ"ב טבת, תש"א
ברוקלין

ידידי רו"ח אי"א מוה"ר אליעזר שלמה שי"י.
שלום וברכה!

היום קבלתי מכתבו ונהניתי מאד
להודע משלומי הטוב, ובדבר נסיעתו צלחה
השבת לידידי עוז חתנו הר"ד שי"א אשר ידידי
שי"י יחכה עוד איוה משך זמן עד אשר בעזה"י
יוקל ויסודר יותר טוב דבר הנסיעות.
יחזק השי"ת בריאותו שיהי' בריא
אולם ויוכל לשקוד בתורה ועבודה מתוך
שמחת הלב, ויתן לו השי"ת אריכות ימים
ושנים טובים ומאירות באור תורה ועבודה
שבלב מתוך השנה טובה בעניני דא"ח והרחבת
הדעת ויקבל רוב עונג מיו"ח שי"י.
ידידי חתנו הר"ד וזוגתו בתו יחן
בתם ובנם יחיו ת"ל בחיו"ש והם מהמקורבים
אלינו באמת ובתמים והשי"ת יחזק בריאותם
ויתן להם פרנסתם בהרחבה בגשמיות וברוחניות
ויגדלו את בתם ובנם יחיו לתורה חופה
ומעש"ס מתוך הרחבה גזולה וידידי שי"י ידאה
בעיניו ויתענג בגשם וברוח.

ידידו הדו"ש ומברכו

' ידידי חתנו הר"ד..ובנם..מהמקורבים אלינו באמת ובתמים...'
מכתב כ"ק אדמו"ר הריי"צ, לסביו של סב החתן, הרה"ח אליעזר שלמה ע"ה תומרקין
בו כותב גם אודות חתנו הרה"ח בערל ע"ה חסקינד, ובנו הרה"ח שלום שי"י.

I. SCHNEERSOHN
Liubavitsch

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

ב"ה כ"ז אדר"ש הרצ"ה
בורנקערסדארף, אצל וו"ו.

אל ידידינו אנ"ש בעי"ת תל אביב
יע"א, ד' עליהם יחיו.

שלום וברכה.

הטענ' שלהם מהתועדותם בסעודה מצות אהבת רעים, וברכתם בשמחה
פורים וברפואה שלמה קבלתי, בשמחה ועניתי אמן כן יאמר ד', וכל המכרך יתכרך
בכל מילי דמיטב מנפש ועד בשר.

השי"ת יחזק בריאותכם ובפ"אות בני ביתכם יחיו, ויזמין לכם
פרנסתכם בריוח ובמנוחה שנוכלו לקבוע עתים לתורה ועבודה שבלב זו תפלה,
ותחזרו אותה העטרה הישנה שעסרו: הוד כ"ק אבותינו רבותינו הקדושים וצוקללה"ה
נכנ"מ זי"ע את ארץ הקדש ת"ו בלימוד ודרכי החסידות.
ולכל לראש להרכוח האהבה והאחדות בתוככי אנ"ש איש את רעהו
ידברו ואיש את רעהו יעזורו באהבה ובחבה בעניני הפרט כידידים נאמנים, וכולם
יחדיו להשתדל בדבר שמירת קביעות השיעורים בלימוד, ולסדר זמני התועדות ולהוענין
וליסול חלק בכל מוטדי הצבור בחיזוק הדת והיהדות.

והנני ידי"ע הרו"ש ז"ל אבותי ורבותי
והמקום בגאולה וקניזתא וסלף

מכתב כ"ק אדמו"ר הריי"צ, שנשלח לקבוצה מאנ"ש שהגיעו מרוסיה לתל אביב,
והקימו שם בית כנסת חב"ד. בניהם היה אב-סב החתן, הרה"ח אלתר דובער ע"ה חסקינד

RABBI I. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

ב"ה, כ"א אדר"ר, תרמ"ז
פערבסאלדסדארף

ידידי וו"ח אי א מוה"ר
דובער שי'.

שלום וכרכה!

במענה על מכתבו מט לחדש זה נהניתי לשמוע משלום
ומביאתו צלחה.

איש טוב מבשר טוב ואין טוב אלא חורה וכוונתה
הפנימי' בקיום מצות המעשיות ומדות טובות ולכל לראש אהבת
ישראל ואהבת ריעים, והתועדות אוהבים נאמנים אשר רוב טובה
ותועלת מרובה מגיע מהתועדותם של ידידי אנ"ש שי' בכל עת
ובכל מקום.

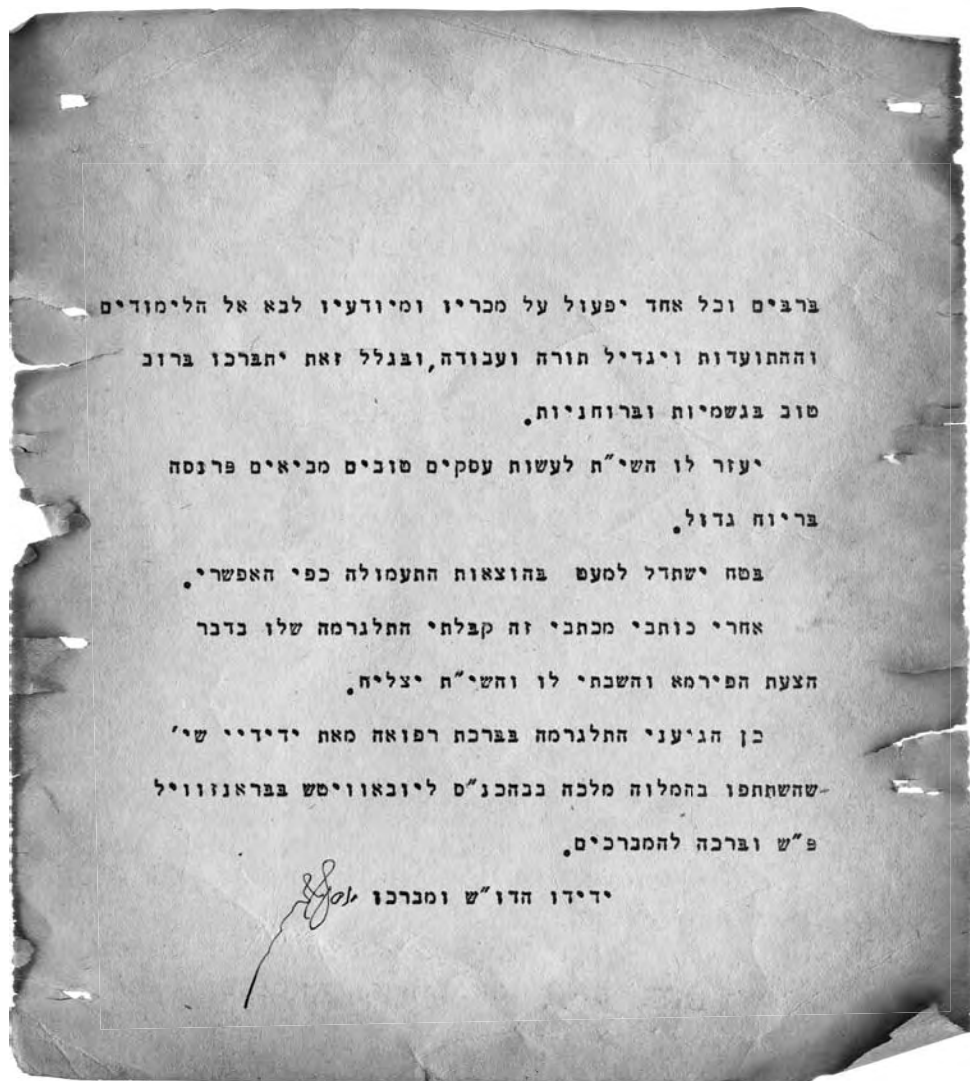
ענג מיוחד הי' לי לקרא מהרושם חכי נעלה אשר עשתה
שיחתו של ידי"נ הרה"ח הר"מ שי' שו"ב על אנ"ש והחמימים שי'
בכלל ועל הפחורים החלמידים שי' בפרט.

ברוך הוא וברוך שמו יתברך ויתעלה שחיינו וקיימנו
לזמן הזה אשר השחר דתורה עולה בארצות הברית יע"א ואשר שמש
חור תורת החסידות ודרכי החסידים מתחיל לזרוח לסובה ולכרכה
בגשם וברוח.

חקותי האמצני אשר ידידינו אנ"ש שי' והחמימים
שי' יתעוררו בהתעוררות טובה לשמור זמני הלימודים וההתועדות

'...אשר השחר דתורה עולה בארצות הברית יע"א...'

מכתב כ"ק אדמו"ר הר"י צ, במענה על דו"ח ששלח הרה"ח אלתר דובער ע"ה חסקינד
שהגיע באותה עת לארה"ב.

'...יעזור לו השי"ת לעשות עסקים טובים מביאים פרנסה בריוח גדול...!
עמוד ב' של מכתב אדמו"ר הריי"צ, הנזכר לעיל.

454
530

RABBI I. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

ב"ה, כ"א מ"ח תרצ"ט.
אסטוֹצק.

ידידי הנכבד ה"ח א"א
מוהר"ר דובער שי'

שלום וברכה,

במענה על מכתבו - אשר התקבל באיחור איזה
ימים - ובחוקך כך קבלתי הטע"ג המנשר כי קיבל הוויזע למז"ט
הנני מברכו בנרכה מז"ט מז"ט כי יחי' להצלחה בגשם וברוח
ויזמין לו, השי"ת עסק טוב בפרנסה בהרחבה גדולה שיוכל להביא
אה ב"ב שי' ושיהיו כולם יחדיו ויגדלו ילידיהם יחיו להגרה
חופה ומעש"ט מתוך פרנסה בהרחבה שיוכל לקבוע עתים לחורה
ולחזק דרכי החסידות בגשם וברוח,

ידידו הדו"ש ומברכו.

מכתב כ"ק אדמו"ר הרי"צ להרה"ח אלתר דובער ע"ה חסקינד,
כנראה על הודעתו שקיבל ויזה לארה"ב

RABBI J. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13. N. Y.
SLOCUM 6-2919

נתק שניאורסאהן

זכאווים

כ"ה אלול תש"ו.
ברוקלין.

ידידי זו"ח אי"א מוה"ר דובער שי'

שלום וכרכה!

לקראת השנה החדשה הבאה עלינו
ועל כל ישראל לטובה ולכרכה הנני כזה לברך
אותו ואת זונתו חי' ואת כחם וכנס יחיו
ואת ידידי אביו שי' בכרכת כחיבה ורחימה
טובה לשנה טובה ומחוקה בגשמיות וברוחניות

הדו"ש ומברכם

כ"ק אדמו"ר הרי"צ, מברך את הרד"ח אלתר דובער ובני משפחתו, ב'שנה טובה ומתוקה'

RABBI J. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13. N. Y.
SLOCUM 6-2919

זמנה יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

כ"ה ו' טבת חש"ז.
ברוקלין.

אל ידידינו אנ"ש מחפללי
ביהכ"נ ליובאוויטש
ד' עליהם יחיו.

שלום וברכה!

נכון הגיעני שילוחם בסך \$324
(שלש מאות ועשרים וארבעה שקלים) ע"י ידי"ע
וה"ח אי"א מוה"ר דובער שי' חסקינד והשי"ח
יברך אותם ואח"כ יחיו כבריאות הנכונה
וכפרנסה טובה בהרחבה וכנחת בנשה וכרוח
מילדיהם וכ"כ יחיו
הדו"ש ומכרכם.

כ"ק אדמו"ר הרי"צ, מאשר קבלת תרומה ממתפללי בית הכנסת - 770,
שהועבר אליו על ידי הרה"ח אלתר דובער ע"ה חסקינד, ששימש כגבאי 770.

RABBI J. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13. N. Y.
SLOCUM 6-2919

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

ב"ה ג' ניסן חש"ז.
ברוקלין.

אל הנהלת תמיכת אחים
על יד מחנה ישראל.

שלום וכרכה!

במענה על כתכם, נהניתי לשמוע
מהתעסקותם נשילוח חבילות מזון לידידינו
אנ"ש ותלמידי החמימים הפליטים יחיו, והשי"ת
יצליחם בנו"ר.

יקבלו בזה השתתפותי הפרטיה
בסך שמונה עשר שקלים.

כשם כ"ק אדמו"ר שלים"א
מזכיר. מ. ארגון

מכתב כ"ק אדמו"ר הרי"צ, להנהלת 'תמיכת אחים' -
ארגון שסייע ושלח חבילות מזון וכסף לאנ"ש והתמימים ששהו באירופא.
את הארגון הקימו כמה מתלמידי התמימים ובראשם, סב החתן הרה"ח שלום שי' חסקינד

RABBI J. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13. N. Y.
SLOCUM 6-2919

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליוכאווויטש

ב"ה כ"ג אייר תש"ז.
ברוקלין.

אל המוסד המיכת אחים
ע"י מחנה ישראל,

שלום וברכה!

נכון הגיעני שילוחם בסך \$500
(חמש מאות שקלים) בעד חלמידי החמימים
ואנ"ש יחיו הפליטים באירופא, והשי"ח יעזרם
ויצליחם בגשמיות וברוחניות,
המברכסו

מכתב נוסף מכ"ק אדמו"ר הרי"צ, להנהלת ארגון 'תמיכת אחים'

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
Hyacinth 3-9250

חננים מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקווי
ברוקלין, נ. י.

כ"ה, ימים הסמוכים לימי יב-יג תמוז,
ה'תשל"ה. ברוקלין, נ.י.

הרה"ח אי"א נר"נ עוסק בצ"צ כו'
מו"ה חנוך העניך שי'

שלום וברכה!

נחשבן המכ" מיום י"ג תמוז, והמצו"ה ביהמ"ד ומה' דאמ"ר אדמו"ר רמ"ק
ובענין שהזמ"ג - ואף שהבא לקמן כבר בא במכתב הכללי מיום שלישי
שהוכפל בו כי טוב, פ"ו וישראל עושה חיל,

הרי אינה דומה כתיבה ובקשה הבאה לכו"כ ביהרד - לפני"ו ובקשה מיוחדת
ושלחה ישר לאחד וליחיד.

בימים הסמוכים ליב-יג תמוז, ימי גאולת כ"ק מו"ה אדמו"ר ממאסרו על
עבודתו במס"נ בהרבצת התורה בכל המדינה שהי' בה אז רוב מנין ורוב בנין
דאחב"י - כולל פעולות רבות ועצומות בנוגע לקיום מצותי", כידוע ומפורסם,
גאולה ע"י ובאופן דפועל ישועות בקרב הארץ,

ונשען על דבריו במכתבו לחגיגת גאולה זו בפעם הראשונה (בשנת תפר"ח)
אשר לא אחרו "בלבד גאל הקב"ה בי"ב תמוז, כ"א גם כל מחבבי תורתנו הק",
שומרי מצוה, וגם את אשר בשם ישראל יכונה",

מבצע צדקה - אשר על ידה נעשה פתוח ולבו זכים אלף פעמים ככה.

מבצע בית מלא ספרים (דתורה ותפלה - שלימוד התורה שאחרי התפלה הוא נעלה
ביותר, ובפרט שהתפלה ה"ה בהקדמת כובד ראש וכמס"נ: השתחוה לה' בהדרת קודש).

מבצע נרות שבת קודש ויו"ט - ע"פ מחז"ל דגד מצוה מביא תורה אור.

* * *

ויה"ר שבאו"א - בתוככי כאחב"י - שליט"א ילך מחיל אל חיל בלימוד התורה
הנגלה והחסידות ובקיום מצותי", עדי יקויים היעוד דבפרשת שבת יום הגאולה:
וישראל עושה חיל.

בברכה ושלום ושלום
מנחם מ. שניאורסאהן

חלק ממכתב כ"ק אדמו"ר מוה"מ, לסב החתן איש מסירות הנפש, הרה"ח חנוך העניך ע"ה רפופורט.
כשיצא ר' העניך מאחורי מסך הברזל, עלה לארה"ק והקים שם במסגרת 'כולל חב"ד' מועדני נוער,
ר' העניך נהג לדווח לרבי על הפעילות הענפה, ובמכתב זו רואים את הנח"ר שנגרם לרבי מפעולותיו.
בכתב יד קודש הוסיף הרבי: והתמונות ות"ח ת"ח. ות"ח במיוחד על הפוטו דמו' כ"ק אדנ"ע

פרקי יומן

מיומנו של הרה"ח שניאור זלמן בוטמאן

- חלק ראשון -

בנימה אישית

הייתה זו שעת בין הערביים, כשישבתי עם אבי שיחי' לסעוד ארוחת ערב. לאחר הארוחה, לקח אבא ברכון והחל מפזם "שיר-המעלות". "מה לשיר-המעלות בביתנו בסתם יום של חול?" שאלתי בתמימות של ילד בן עשר. אבא חייך אלי חיוך צופן סוד, "זיידע ע"ה תמיד אמר שיר-המעלות, ובדרכו אני הולך". כך אמר, סתם ולא פירש.

האמת ניתנת להאמר, שלא הי' לי כל ספק למי מבין שני סביו התכוון. או ליתר דיוק, לא התכוון. ידוע ידעתי את רוב התלאות אשר עברו על זיידע בוטמן. בשקיקה גמעתי את הכתבות שהתפרסמו בזמנו ב"כפר חב"ד" בהם סיפר זיידע על שנים של סבל ותלאות. מאסר, גירוש ומחלות. זיידע קבר במו ידיו שלושה מילדיו שגוועו מול עיניו בהיותם פעוטות רכים ועוד צרות רבות ורעות. "לא – הרהרתי אז בבטחון-עצמי עז המהול בתמימות של ילד – אבא בטח לא התכוון לזיידע בוטמן".

השנים חלפו, ובמסגרת העריכה העכשוית ניתנה לי ההזדמנות לעבור שוב על היומן. כמו מתוך חלום צפה ועלתה בזכרוני תמונת אותה ארוחת בוקר. חייכתי כשנזכרתי בהשקפות, ההנחות וההשגות המתוקות והתמימות שלי כילד קטן. האישיות של זיידע נראתה לי פתאום כה שונה. היומן לא השתנה, הצרות לא קיבלו מימד שונה והאבדות לעולם לא חזרו. אבל אם יש משהו בעולם שתמיד אמר "שיר-המעלות", בכל יום ובכל מצב, הי' זה אדם אחד – זיידע. ר' זלמן בוטמן.

מבין שורות היומן צפה ועולה דמות של יהודי שמח במיוחד. מבלי להתחשב בכל התלאות, בכל התקלות וההתנגדויות, זיידע אף פעם לא התעייף או התלונן יותר מידי. אחת-שתיים, והוא כבר בהמשך הדרך. חושי הבריאים סייעו לו להיות "החי נושא את עצמו". היומן מגלם דמות של אדם שמעולם לא הרגיש שנגמרו יכולותיו והוא צריך לתלות את עצמו על אנשים אחרים.

זיידע תמיד מצא אפשרויות חדשות בתושי' רבה ומתוך מרץ בלתי נדלה, אם במציאת דרכי פרנסה שונים ומשונים (שאליהן הסתגל מאוד מהר והי' מאושר בחלקו), אם בהתגברות על מכשולים או בריפוד החיים הקשים. צריך קבורה? יש לו ידע בחברא-קדישא לא פחות מיידע בבניית ארון קבורה. צריך עוף? לומדים שחיטה.

בזיידע הי' שילוב נדיר ומיוחד בין השלמה מתוך אושר עם גורל מר כשאכן אין אפשרות להועיל בזה מאום, ויחד עם זאת, חתרנות מתמדת רצופת הצלחות למען היטיב (במה שאפשר) את המצב. כך ישב לו יהודי בגלות אי-שם בעיירה נידחת בסיביר הקפואה ו"פינק" את עצמו ואת משפחתו בבשר עוף בכל יום!

זאת בנוסף לרגש האחריות הכבד שתמיד נשא. תמיד השתדל לחסוך כסף וכששילם אותו, ידע לדרוש קבלות שסייעו לו מאוחר יותר. כאדם אחראי, לקח על עצמו

התחייבויות רבות. הגדולה שבהם, אפשר לומר, היתה החסות שפרש על משפחת אחותו שציערא ע"ה אשת ר' אבא לויך ותקצר היריעה מהכיל.

חסות זו מהוה חלון צר למאפיין נוסף שיכול לשפוך מעט אור על תכונות האופי שלו ועל אישיותו: היחס הנפלא שלו לכל מי שבא עמו במגע. פרקי היומן חושפים יהודי שהי' מאוד רגיש לצרכיו של הזולת. יהודי בעל חוש נפלא ב"אהבת-ישראל". כזה, שקשה הי' לו לפרגן לגוי' את הזכות להחיות את נפשו בכוס תה חם ולחמם את עצמותיו הקפואות. זיידע הי' גם אנושי מאוד כלפי אינם-יהודים. כשהגיע לעיר, לא פתח חנות לפני שביקש את רשות בעל החנות המתחרה. תמיד הודה (ולא רק במילים) למטיביו, אם בנתינת חומרי צילום יקרים למי שלימד אותו את המלאכה, או בתשלום שלושים רובל(!) לעגלון שעשה מלאכתו נאמנה למרות שזו היתה חובתו.

מאיךך, רגישותו לזולת והשאיפה שלא לגרום אי-נוחות לאיש לא הרתיעו אותו מלעמוד בתוקף על שמירת השבת, גם כשהדבר הי' כרוך בוויכוח מר עם שוטר הנ.ק.וו.ד. או בעיכוב רכבת שלמה של אסירים.

* * *

במשך שנים חשבתי שהיומן הארוך על עשרות פרקיו מהווה רשמים מימי גלותו. האמת ניתנת להאמר שבתחילה קצת התאכזבתי כשעמדתי בכחמישית מן החומר ותקופת הגלות כבר היתה מאחורי. מה כבר יכול להיות כל-כך מיוחד אחר-כך, הרהרתי, מן-הסתם רשימת ענינים טכניים שרק נכדים נאמנים מתעניינים בהם.

אבל, ככל שהתקדמתי בחומר גיליתי שבעצם דווקא השנים ה"רגילות" חושפות את דמותו היחודית של זיידע עוד יותר משנים מיוחדות. זיידע בלט בחוסר הבליטות. באפשרות להסתדר בכל מצב או לפחות להנות מכל מצב גם אם הוא גרוע. לאורך כל חייו זיידע עמד בקשר חם עם ה"ריבוננו של עולם". כשקצר הצלחות מעולם לא תלה זאת בכשרונותיו אלא במתנת שמים, וכשכשלונו ומרורים היו מנת חלקו הודה לקב"ה על שנתן לו את הכוח לעמוד בנסיונות, לשרוד ולהמשיך הלאה. שילוב נדיר ומעניין שתוצאתו העיקרית – שמחת חיים בלתי רגילה.

נין נוסף של זיידע, הת' לוי שיחי' פרידמן השכיל לתמצת את הנכתב לעיל במילים בודדות. בתקופת העריכה המחודשת, נזדמן לי להיות לפגוש אותו כשהוא רכון על צילומי היומן במהדורתו הקודמת, גומע בשקיקה מילה אחר מילה. "נו, מה אתה אומר על זיידע?" שאלתי אותו. הוא הרים את עיניו מהגליונות המקומטים,

הרהר לרגע ואמר "זיידע איז געווען א רייכער איד" [=סבא הי' יהודי עשיר].

* * *

האמת ניתנת להאמר, שהי' מתאים הרבה יותר ששורות אלו יכתבו על-ידי ילדיו שהכירו את זיידע באופן אישי במשך שנים רבות מתקופות שונות. אני לעומתם, לא זכיתי לצערי להכיר את זיידע. זיידע שימש סנדק בברית-המילה שלי (הנין הראשון), אך נפטר בסמיכות לכך – כ"ד תמוז תשמ"ג, כך שחגיגת פדיון-הבן שלי נחוגה בעיצומן של ימי השבעה. בכל זאת ודוקא משום כך, אזרתי אומץ והעזתי להעלות על הכתב את רשמי שלי – היות שלא הכרתי את סבא, רשמי הם פירות היומן בלבד. קריאת היומן מאפשרת לעמוד ולו במעט על אישיותו של מי שכתב אותו, ובנקל יוכלו קוראי היומן להזדהות עם שורות אלו.

* * *

הנני תקוה שדמותו הנפלאה של זיידע ע"ה תהווה מקור השראה נאמן, שהשאיפה להעתיקה וללכת בדרכי' תניב פירות בריאים, לקוראי היומן בכלל, ולאילו מתוכם שזכו להיות צאצאיו בפרט.

בן-ציון ב. בוטמן

ברוקלין, נ.י. ר"ח כסלו תשס"ז

פרקי יומן במוסקווה שלפני המאסר

צופה למרחוק

אתחיל מ"יחידות" אצל כ"ק אדמו"ר הרי"ץ נ"ע בשנת תרפ"ז, בתחילת הקיץ.

חמישה שותפים היינו: אני, שני אחיי (שלום בער, שהיה מבוגר ממני, נשוי, והשני צעיר ממני יעקב סעדיה, עדיין רווק) ושני ידידים שלנו שהיו אחים. קיימנו את השותפות זה כמה שנים. בשנה האחרונה צירפנו עוד שותף לעסק.

היינו קונים מהאיכרים בעיירות הקטנות את כל מה שהם היו מוכרים: עורות, פשתן, בהמות, עגלים וכבשים. את הסחורה היינו שולחים בקרונות עמוסים לערים גדולות, כלענינגראד וכיוצא בה.

בקיץ האחרון, שנת תרפ"ז, החלה מגמה מטעם הממשלה לדחוק את רגלי הסוחרים ובעיקר את הסוחרים הגדולים השולחים קרונות וכדומה. בעקבות זאת עלה בדעתי לפרק את השותפות, כדי שלא יהיה המסחר גדול כל כך.

כשנזדמנתי ללענינגראד לרגל מסחרי, נכנסתי לקודש פנימה ל"יחידות" (אצל כ"ק אדמו"ר הרי"ץ), ושאלתי בעצתו הקדושה, אם לבצע את פירוק השותפות, כנ"ל.

כ"ק אדמו"ר נ"ע ענה לי בלשונו הקדוש: "א געשעפט מאכט מען גרעסער, ניט קלענער" (עסקים מגדילים, לא מקטינים). לאחר מכן עצם את עיניו הקדושות ושתק זמן מה, ואחרי כן פקח את עיניו הקדושות הביט בי ואמר: "יזדמן שיצטרכו לנסוע לאיזה שהוא מקום – זאלסטו פארך" (שתסע). שאלתי: "וואס איז דאס נוגע?" (למה זה נוגע?) וענה לי: "דאס איז נוגע צו א שידוך" (זה נוגע לשידוך).

בבואי הביתה סיפרתי לשותפיי את הדברים בדבר השותפות (אך

לא את הדברים הנוגעים לי אישית). בהזדמנות מאוחרת יותר, לקחנו מעט "משקה", וכשהייתי קצת בגילופין אמרתי לשותפיי, כי שמור עמדי סוד מה"יחידות" ולא אספר להם. הם השקו אותי הרבה "משקה" כדי לדעת את סודי, אבל מחשבתם לא עלתה בידם.

כעבור ימים ספורים בא אדם מבית מסחר גדול בלענינגראד וחיפש סוחרים כדי להעסיקם בענייני בית המסחר. הוא קיבל את כולנו, כל השותפים. המשרות היו בעירנו סאקאלניקי, נעוול והערים הסמוכות, מלבד משרה אחת בעיר רחוקה קצת. איש מהשותפים לא הסכים לנסוע לשם, אך אני שמרתי בלבי את דברי אדמו"ר נ"ע, וקבלתי את המשרה הזאת. נשלחתי, איפא, לעיר בשם סיראטינע.

שהיתי שם כשנה לערך, והייתי סבור שבעיר זו יתקיימו דברי כ"ק אדמו"ר נ"ע. אך משם נשלחתי לעיר קטנה אחרת בשם נאסווע. סמוך לה שכנה העיר לאקניע, בה כיהן הרה"ג הרה"ח ר' ש"ז ז"ל שניאורסאהן כרב ראשי, והתיידדנו מאוד.

לאחר שנה וחצי עזבתי עקב סיבות שונות את משרתי ועברתי למוסקווא. גם ר' ש"ז הנ"ל נאלץ לעזוב את רבנותו, כי המצב בעיירות הקטנות נעשה קשה ביותר, ואף הוא עבר למוסקווא. כיון שהיינו ידידים הייתי נוהג לבקר אצלו מזמן לזמן עד אשר השתדכתי עם אחותו (מרת יהודית ז"ל). זו הייתה ראיית עיני רוחו (דער ווייטער קוק) של כ"ק אדמו"ר נ"ע.

אחרי החתונה

חתונתנו נערכה בשנת תרצ"ב. לאחר החתונה התגוררנו בדירת חדר קטנה ובה נולדו לנו שני ילדינו הגדולים: ליבע לאה תחי' נולדה בד' תמוז תרצ"ג, ושלוש דובער שיחי' נולד בי"ב אלול תרצ"ד. בימי הקיץ שכרנו דירה בנאות דשא.

בשנת תרצ"ה, לפני חג הפסח, עלה גיסי הרה"ג הרש"ז ז"ל לארה"ק ת"ו, ואת דירתו קניתי אני. זו הייתה דירה מרווחת בעלת שני חדרים גדולים ומטבח.

כיוון שבביתו היה מתקיים "מנין" בימי שבת קודש, המשיכה התפילה להיערך בבית גם לאחר נסיעתו, ולאחר התפילה היינו עורכים "קידוש".

בי"ב תמוז בא למוסקווא אורח נכבד, הלא הוא ר' אלחנן מרזוב הי"ד. כיוון שי"ב תמוז חל בשבת, התקיימה ההתוועדות בביתי. ביתי אמנם שכן בקצה העיר אך באו אנשים שגרו במרכז העיר והלכו מספר שעות עד שהגיעו אלינו. היתה זו התוועדות גדולה. אה, היו ימים... (יא, געווען צייען...).

אבל לדאבוננו לא זכינו ליהנות הרבה מהדירה הנוחה. בשלהי חודש תמוז תרצ"ה הופיע במוסקווא מלשין בשם דוד איצי ימ"ש. כאשר ראיתי אותו נפל לבי בקרבי, אך

לא העלתי על דעתי שכה מהר יקרה משהו.

המאסר

אורחים באישון לילה

ברם, בחצות הלילה, ערב ר"ח מנ"א תרצ"ה (29 ביולי 1935), באו לביתי אנשי הנ.ק.וו.ד. ואסרו אותי. הם האשימו אותי במילוי מקומו של גיסי הרש"ז בניהול ישיבת תומכי-תמימים במחתרת, בעמידה בקשרי מכתבים עם כ"ק אדמו"ר נ"ע, ושאני, כביכול, "שר האוצר" של כל הוצאות חב"ד ברוסיה, ועוד כיוצא בזה.

האמת היא שלא היה ביסוס להאשמתם. אמנם הייתי נותן מידי פעם כסף לר' אברהם שיחי' [ז"ל] דרייזין (מאייאר), שהיה מנהל תומכי-תמימים, אך לא עסקתי באירגון הפעולות הללו. ואילו הנ.ק.וו.ד. טענו שאני הוא היר"ר ואילו יהודים בעלי שיעור קומה בדוגמת הרב מאדליע ז"ל, הרה"ח ר' שמואל לוויטין ז"ל (שהיה אז במוסקווה), ר' ב"צ שם טוב ז"ל ור' אברהם שיחי' דרייזין הם עוזריי... סביר להניח, כי הרגיזה אותם מאוד העובדה שהמנין מתנהל בביתי, והם חיפשו עילה לעצור את הענין.

הם דרשו ממני להודות בהאשמות שייחסו לי ולחתום על כך, אבל השי"ת נסך בי כוחות והתנגדתי. הכחשתי הכל, וב"ה שלא הכוני, ויכולתי לעמוד בתוקף על גרסתי.

אחת היתה תפילתי – שלא יענו אותי, שכן שמעתי שעינו אחרים. הלא ידוע המאמר "אלמלא נגדוה לחנניה וכו'", ולכן התפללתי שלא יענו אותי כדי שח"ו לא אפלוט מפי משהו על מישהו. ובע"ה לא הצליחו להוציא מפי דבר, עד שהחוקר אמר לאחד מחבריו ברוסית בהצביעו עלי: "וואט טיפ יעשצא טאקאווא נייע ווידאל" (טיפוס כזה עדיין לא ראיתי).

בערב ר"ח אלול, באחת החקירות, התפרצתי ואמרתי לחוקר: "מדוע אתה מחזיק אותי כאן? הרי נוכחת לדעת שאין בי שום עוולה נגד הממשלה, וכיוון שאין אני אוכל כלום מלבד לחם ומים אני נחלש מיום ליום!"

החוקר ענה לי בכעס: "ראשית, איני רואה איני רואה שנחלשת, אדרבה, בעיניי אתה בריא וחזק. ושנית, יא טוואיך דיעטעי ובוטירקויו סטיענו זאמאז'ו" (שכח מכך שתחזור עוד לביתך)!

פרצתי בבכי כששמעתי מפיו מלים איומות אלה. החלטתי לצום בימים כדי שאראה חולה וחלש. התחלתי לצום בר"ח אלול, אבל

כעבור נספר ימים נוכחתי שהדבר אינו משפיע כלל, כי הארוחה מלחם ותה שהייתי אוכל בערב היתה מבטלת את כל השפעת הצום, והרגשתי היתה טובה. התחלתי, איפוא, לאכול בערב רק כזית או כביצה עם קצת מים ומזה נחלשתי מאוד.

שבועיים לפני ראש-השנה תרצ"ו זימנו אותי שוב לחקירה. הם העמידו מולי אחד שנאסר באיזו עיירה קטנה. הוא אמר עלי "כל דבר אסור". הוא "האשים" אותי שתמכתי בו במשך ארבע שנים בכספים וכן שהייתי מספק כספים לישיבה ועוד ועוד. למען האמת, אני לא כעסתי עליו כלל, אפילו בשעת מעשה, כי ידעתי שהוא אדם חלש ולא היה יכול לעמוד בלחצים שהפיעילו עליו אנשי הנ.ק.וו.ד. ימ"ש.

כשסיים האיש את "עדותו" פנה אלי החוקר ואמר "נו, מה יש לך לומר עכשיו?" אבל השי"ת חיזק אותי והשבתי לו שאדם זה אינו מוכר לי כלל, וכנראה אמר מה שאמר כי כך משתלם לו יותר, אך אני חוזר שוב על גירסתי שלא היתה לי יד בפעולות הללו.

החוקר אמר לחבירו: "הרי אמרתי לך שזה מין טיפוס מוזר". אך כשראה שדבריו אינם עושים עלי שום רושם שלח אותי בחזרה לחדרי.

גזר-הדין

חמישה ימים לפני ראש-השנה כתבתי לחוקר בקשה שיביאו לי שופר ומחזור. כתבתי לו שבוודאי הוא יודע כיצד להשיג זאת, ואם אינו יודע ישלחו מישהו לביתי, וזוגתי תמסור לו. בסוף הבקשה הוספתי שאם לא ימלאו את בקשתי עד ר"ה אפתח בשביתת-רעב.

כשהגיע ראש-השנה ובקשתי לא נתמלאה, סירבתי לקבל את הלחם הניתן לאסירים והכרזתי על שביתת-רעב. החוק קובע שבמקרה כזה על האסיר למסור לידי הסוהרים את כל דברי המזון שברשותו ולהודיע רשמית שהוא שובת רעב. כך עשיתי.

כעבור כעשר דקות הגיע סוהר שציווה עלי לבוא עמו אל החוקר. כשהגעתי אליו שאל אותי: "האמנם ברצונך למות ברעב? החומר נגדך אינו חמור כל כך. דע לך שהחקירה תמה ובעוד מספר שבועות יוחלט על גזר דינך. כפי הנראה יהיה גזר הדין – גירוש לכמה שנים ואולי אפילו שחרור מוחלט. בכל מקרה, אין שום טעם להתאבד במיתת רעב". בסיום דבריו ביקש ממני שאבטל את האיום בשביתת-רעב.

ראשית כל, כמובן ששמחתי מאוד על הבשורה הטובה שבישר לי. אבל, על בקשתו עניתי באיפוק: "ראה – אמרתי לחוקר – בתחילה לא התייחסת אלי כלל ולא מצאת לנכון אפילו להשיב על בקשתי, אבל כעת, הואיל ודיברת אלי בצורה יפה אמלא את בקשתך...".

כשמע החוקר את תשובתי, החל ממלא שני טפסים. בראשון כתב כי הודיע

לי על סיום החקירה, ובשני על שביטלתי את כוונתי לשבות רעב. את שני הטפסים הללו הגיש לי לחתימה. אמרתי לו שהיום הוא ראש-השנה ולא אוכל לחתום. הוא שאל אותי: "ומתי תוכל לחתום?" "מחר בלילה", היתה תשובתי, והחזרתי לחדרי.

במוצאי ראש-השנה שלח החוקר סוהר להביאני. בחדרו של החוקר חתמתי על שני הטפסים. לאחר מכן, בחצות הלילה, הועברתי לבית-סוהר אחר, לא קשה ומפחיד כמו "לוביאנקא" בו שהיתי עד כה ("לוביאנקא" שייך לנ.ק.וו.ד. ושם עצורים אנשים שהואשמו בחתרנות תחת המשטר, ואילו בית-הסוהר שאליו הועברתי, "בוטירקא" שמו, הוא אמנם הגדול במוסקווה, אבל בו עצורים בעיקר פושעים פליליים וכיו"ב והפחד אינו גדול כל כך).

בערב יום-הכיפורים ראיתי דרך החלון את ידידי מוה"ר יצחק גאלדין ז"ל. לא ידעתי כלל שאף הוא נאסר והדבר גרם לי כאב לב. הנה עוד קרבן. אותתי לו והוא הבחין בי. כשעבר ליד חלוני, הודיע לי שגם גיסי ר' אבא לוי שיחי' (בעלה של אחותי הצעירה מרת שציערא) נאסר. ידעה זו שברה את רוחי לגמרי, אך אין עצה ואין תבונה, חייבים לסבול ולשתוק (מען מוז שוויגען און קוועטשן אויפן הארצן ר"ל).

זמן מה הייתי מבולבל לגמרי, שכן בהיאסר גיסי ר' אבא שיחי', נשאר הנשים והילדים הרכים לבדם, והשי"ת יודע כיצד כל זה ייגמר.

למחרת יום הכיפורים הודיעו לי את גזן-הדין: גירוש לשלוש שנים לחבל קיראוו. נדרשתי לחתום שקיבלתי את ההודעה וכך עשיתי. לשמחתי אין קץ, כי בהחלט היה יכול להיות גרוע הרבה יותר.

היציאה לגלות

הפרידה ממשפחתי

היה זה בבוקרו של יום ב' של חג הסוכות תרצ"ו, כשלחדרי נכנס סוהר והורה לי לארוז את חפצי וללכת אחריו. לאן? – זאת לא מגלים שם. הבנתי שבוודאי יובילו אותי למקום ריכוז שממנו נשלחים האנשים לרצות את עונשם.

כך היה. באולם גדול רוכזו מאות אנשים כשרובם מיועדים להישלח למחנות עבודת-פרך ביערות ורק מעטים – ולמזלי אני בתוכם – נשלחים למקומות גירוש. כאמור, אני נשלח לחבל קיראוו ובעיר הבירה קיראוו עלי להמצא תחת השגחת הנ.ק.וו.ד.

באמצע כותב הזכרונות, ר' זלמן. ולצידו אחותו וגיסו מרת חי' סציערע ור' אבא לויין

כאן היתה לי הזדמנות לנסות להיודע על מצבו של גיסי ר' אבא שיחי'. התחלתי לשאול את האנשים אם מי מהם ישב בחדרו. לא היתה לי דרך לתאר את דמותו אלא בכך שהוא מעוטר בזקן... בסופו של דבר מצאתי אדם מחדרו של גיסי והוא מסר לי על מצבו. אבל, על-פי ה"סימן" שמסרתי, נודע לי, לגודל צערי, כי עוד הרבה מאנ"ש נאסרו. לדוגמא, כששאלתי את אחד האנשים על "האיש עם הזקן", שאל בתגובה: "מאסקאליק?" ומכך הבנתי שר' יעקב מאסקאליק ("יענקל זורוביצער") אסור אף הוא. כמו כן נודע לי שר' אלעזר ע"ה ובנו מנחם מענדל שיחי' [ע"ה] גורליק ור' מאיר שיחי' [ע"ה] אבצן נאסרו. כל אלו נאסרו לאחר שנאסרתי אני. בנקל אפשר לשער איזה רושם כבד השאירו ידיעות אלה עלי. ביחוד כשהבאתי בחשבון כי מסתבר שנאסרו עוד מאנ"ש אם רק בדרך אגב נודע לי מהאסירים הנ"ל.

אחרי הצהריים קראו בשמות אנשים כדי להיפגש עם בני ביתם בטרם הם נשלחים. בשמי לא קראו כי לא בא איש להפגש עמי, והייתי סבור שכנראה לא הודיעו לבני ביתי שאני עומד להישלח. לי לא היתה, כמובן, שום דרך להודיעם על כך.

מהלך הפגישה נערך כך: האסיר עומד ליד קיר המגיע עד לחזהו. במרחק מטר לערך עומדים בני משפחתו מאחורי קיר דומה, ובתווך מתהלכים סוהרים מזויינים. מובן מאליו שהרעש שם הוא עצום.

לאחר שכל האנשים כבר נפגשו עם בני ביתם והמקום שקט, שמעתי לפתע את שמי. רצתי מיד לשם וראיתי את זוגתי (מרת יהודית) עומדת ובוכה נואשות. ביתי לאה'נקה (שהיתה בת שנתיים ושלושה חודשים) בזרועותיה ואילו שלום בער (שהיה בן שנה

וחדוש) איננו. שיני החלו לנקוש מרוב פחד, וכמעט נפלתי על עמדי. שאלתי בבכי: "היכן שלום בער?" זוגתי, בבכי אף היא, ענתה שהוא נשאר בחוץ (עם רבקה עבער קרובת משפחתי), כי לא אפשרו להכניס יותר מילד אחד. אני בשום אופן לא האמנתי לה ולא יכולתי להוציא הגה מפי. היא ממשיכה לבכות ונשבעת בשבועות חמורות שהוא בריא ושלם – כמו שאכן היה – אבל משום מה לא יכולתי להאמין. בין כה וכה תמו עשרים הדקות שהוקצבו לפגישה ולא הספקנו כמעט לדבר דבר...

היציאה למסע הגלות

לעת ערב, בערך בזמן מנחה, החלה ההתארגנות ליציאה. כיוונו אותנו למכוניות שהמתינו בחוץ והן היו אמורות להביא אותנו אל תחנת הרכבת.

כשכבר עמדנו לצאת לדרך בא סוהר ובידו חבילה קטנה שהכילה את החפצים שנלקחו ממני בבית-הסוהר. החבילה כללה כמה ספרים: תהלים, תניא, ו"שערי תשובה" של אדמו"ר האמצעי. וכן שעוני שאף אותו לקחו ממני. הסוהר החזיר לי את החפצים וביקש ממני לחתום על ההחזרה. אמרתי לו שהיום יום חג (י"ט-שני-של-גלויות) ולא אוכל לחתום. הוא השיב שהוא יודע כי חג לי אבל כבר ערב והחג יצא. השבתי לו שעד צאת הכוכבים עדיין לא יצא החג.

הסוהר החל לצעוק עלי. אמרתי לו: "מה אתה צועק? לא דרשתי ממך את החפצים. קח לך אותם ותעזוב אותי". אך הסוהר אמר שאני חייב לקחת את החפצים ולחתום. אני עמדתי על דעתי וב"ה לא חתמתי. לא היתה להם ברירה, הם עיכבו את היציאה עד שהתפללתי תפילת ערבית, קיבלתי את החפצים וחתמתי. רק אז התאפשרה היציאה לדרך בחפזה עצומה כשהם רוטנים ורוגזים על הזמן הרב שגזלתי מהם ועל האיחור הרב שנגרם.

בפרידה מזוגתי היא נתנה לי את הטלית והתפילין שלי, אך את התפילין לא הרשו לי לקחת ולקחתי עמי רק את הטלית. נסיתי לשאת את הטלית עם שאר חפצי על גבי, אבל מהצומות שצמתי (כמסופר לעיל) נחלשתי עד כדי כך שלא נותר בי כוח אפילו לשאת את גופי, כך שאת החפצים וודאי שלא יכולתי לשאת. כשהבחינו בזאת הסוהרים, ציווי על כמה מהאסירים לשאת את חפצי, וכך הווה....

[זכורני כי כתלי האולם שבו חיכינו היו מכוסים ברשימת שמות ותאריכים. האנשים היו רושמים על הקיר את שמם, תאריך היום שבו נשלחו ואת המקום המיועד להם. חיפשתי בין השמות אולי אמצא שם מוכר ולא מצאתי. אך מצאתי רשום בעברית שמות של

כותב היומן, הרה"ח זלמן בוטמאן בצעירותו

שלוש נשים בתאריך היום
שבו עמדנו, ושמה של אחת
היה ציפה.

כאשר היינו במכונת
(שהיתה ללא חלונות והיינו
דחוקים שם כמו סרדינים)
שמעתי מעבר לדופן (היה שם
חדרון זעיר עבור שני אנשים
עומדים) קולות של נשים. עלה
בדעתי שאולי הן אותן נשים
יהודיות. שאלתי: "ציפע, זו
את?" – כשהיא שמעה זאת
החלה לבכות ולצעוק: "מי
זה? כיצד אתה יודע שזו
אני?" – כמובן, השבתי לה
כי קראתי את שמה על הקיר
והבנתי שזו היא, אבל כאבה
לי העובדה שציערתי אותה,
שכן וודאי היא סברה שאני
אחד ממכריה (היא גורשה
בעוון "ציונות" כפי הנראה)].

המכונות הביאו אותנו
אל מחוץ לעיר, ושם הוכנה עבורנו רכבת-משא רבת-קרונוט. הובאו לשם אנשים
רבים, מערים שונות, שאת גזר-דינם עליהם לרצות בחבל קיראוו, מי בעבודת פרך ומי
בגירוש.

נסיעה רגילה ברכבת לקיראוו נמשכת יממה בערך, אולם אנו נסענו ממוצאי יר"ט
שני של סוכות עד שמיני-עצרת!

שמחת-תורה בקיראוו

שמיני עצרת חל באותה שנה (תרצ"ו) בשבת. הגענו, כאמור, ביום זה לעיר קיראוו
אך תחנת הרכבת אינה נמצאת בעיר עצמה אלא מחוצה לה. כשעצרה הרכבת קראו
בשמות האנשים השייכים למקום זה, ואני בתוכם.

ליד התחנה עמדה עגלה רתומה לסוס וציוו עלינו להניח את כל חפצינו עליה.
ערימת החפצים דמתה להר. עלי, במצבי הגופני הקשה, ציוו לעלות על העגלה ולנסוע

עמה לעיר, מרחק של שבעה קילומטרים לערך.

כיוון שכאמור היה זה יום שבת וחג, סירבתי לנסוע, ותירצתי את סירובי בכך שעדיין לבוש אני בגדי קיץ (שכן במוסקווה היה די חמים) ואינני מסוגל לסול את הקור בעגלה פתוחה הנוסעת במהירות. היתה שם עוד משפחה גרמנית ואף הם, כששמעו את אשר טענתי, החלו לרטון שהילדים לא יוכלו לסבול את הקור. העמידו, איפוא, שומר שליווה אותנו ברגל (כי כל האנשים הוסעו ב"עטאפ" גדול).

ההליכה היתה קשה מאוד עבורי והלכתי מאוד לאט. וכמובן שהדבר לא הסב לשומר קורת רוח מרובה.

לפנות ערב הגענו לבית-הסוהר. הוכנסנו לאולם גדול שהצטופפו בו אלפי אנשים. בית-סוהר זה משמש למעבר בלבד. והאסירים שם רבים כחול הים.

היה ברשותי לחם ורציתי לקדש עליו לכבוד שמחת-תורה אבל לא מצאתי מים לנטילת ידים. היה שם אסיר פלילי אחד שבנסיעה נתתי לו ממזונותי וגם הענקתי לו כלי מכלי ואשא חן בעיניו. ביקשתי ממנו להשיג עבורי מים לנטילת-ידיים כי לא אוכל לשבור רעבוני עד אם נטלתי ידי. כעבור חצי שעה של חיפושים, חזר כשבידיו כלי מלא מים. בעקבותיו השתרכו עשרות אנשים מזדנבים שקיוו לקבל מעט מים לשתייה. הוא גירש אותם ממני, וב"ה נטלתי ידי, קידשתי על הלחם ואכלתי סעודת יום טוב.

בשעה תשע הובלו כל האסירים לבית-מרחץ והייתי מוכרח ללכת איתם. אבל, לא פשטתי את בגדי וכאשר הכל התרחצו ישבתי בקרן זווית והרהרתי על גורלי המר. כל היהודים עורכים "הקפות" ורוקדים, ואילו אני יושב בבית-מרחץ וטיפות גדולות נושרות עלי...

לאחר מכן שיכנו אותנו בחדרים. היו אלה חדרים שבצידיהם קבועים דרגשי עץ. בכל צד עבור 15 אנשים. הייתה ברשותי שמיכה ושכבתי על הדרגש. את חטאי אני מזכיר היום, לאחר כל הטלטולים וה"מרחץ" ואלפי האנשים המסתובבים אנה ואנה והשפות השונות שבפיהם – הרגשתי כאילו באתי אל המנוחה ואל הנחלה, ושאני נמצא, כביכול, במלון הטוב ביותר אשר טוב ממנו לא קיים כלל...

כך עבר עלי שמחת-תורה. היו ברשותי טלית וספרי הקודש הנ"ל (תהילים, תניא ו"שערי תשובה") ואיתם חגגתי את שמחת תורה. מובן מאליו כי לאחר 86 יום שלא היתה לי גישה לשום תשמיש-קדושה, היתה שמחתי גדולה מאוד בחברת ספרים אלו.

הפגישה המחודשת

באסרו חג של שמחת תורה הודיעו לי כי מישהו בא לבקר אותי. כיוון שלא הודיעו לי את שמו הייתי סבור כי בוודאי טעות היא זו, שכן לא היו לי מכרים בעיר זו. אמרתי לסוהרים שכנראה נפלה כאן טעות ולא אותי הם מבקשים. אולם, כעבור כמה דקות חזרו והודיעו לי כי אין זו טעות ושאכן אני הוא האדם המבוקש.

נדהמתי לראות כי זוגתי היא זו הממתינה לי. היא סיפרה לי כי כבר מיום ב' דחול-המועד סוכות(!) היא נמצאת כאן ושגם אבי (ר' ישראל ברוך) נמצא כאן עמה. היא גם בישרה לי שהייתה במשרד הנ.ק.וו.ד. והודיעו לה כי מחר אשוחרר (שכן למרות שעונשי הוא לחיות שלוש שנות גלות תחת השגחת הנ.ק.וו.ד., אני חופשי לגור בבית ככל האדם). כמובן שלשמחתינו אין קץ. לאחר חצי שעה תם המועד המוקצב לפגישה והוחזרתי לחדרי, כשזוגתי אומרת לי לפני לכתה כי היא מתאכסנת יחד עם אבי אצל יהודי בשם דריסמאן.

למחרת בשעות הצהריים הובאתי (יחד עם עוד אסיר בשם פרץ אשר היה "מענשעוויק" וגם עליו נגזר להיות שלוש שנות גלות במקום זה) אל מרכז הנ.ק.וו.ד. בעיר. נצטוונו לחכות באולם ההמתנה עד אשר ניקרא והשומרים הלכו להם.

כיוון שהאנשים יצאו ונכנסו בחופשיות, וגם לא היתה כל שמירה במקום, הבנתי שאני כבר חופשי. התחלתי, איפוא, להרהר על דרך להיפגש עם זוגתי ואבי. אולם "תוך-כדי-דיבור" נכנס לפתע אבי לאולם.

מבלי משים פרצתי בצעקה: "אבא!" ונפלתי על צווארו מבלי שאוכל לפצות את פי. כך עמדנו מחובקים שעה קלה, כשעיני כל הנוכחים נשואות אלינו. מרוב התרגשות לא יכולתי אפילו לשאול אותו על זוגתי, אך כעבור זמן מה הגיעה גם היא.

[בזמן שחיכינו שם הבחנתי בדבר שהביא לי תועלת מרובה. ראיתי שהדוור נכנס ומודיע באשנב: "היום רק לדריסמאן". מכך הבנתי כי הדוור מודיע לנ.ק.וו.ד. מי מקבל דברי דואר מחו"ל.

מיום זה הפסקתי לקבל מכתבים מחו"ל, ואם היה לי צורך לשלוח לחו"ל או לקבל משם דברי דואר, הייתי עושה זאת דרך מוסקווה, באמצעות אנשים המקבלים בין-כך ובין-כך.

דבר זה הציל אותי. שכן, כידוע, נאסרו שוב המגורשים ואשמתם היחידה היתה קיום קשר עם חו"ל. כך נאסרו שנית הרב יענקל זוראוויצער והרב שלמה מטוסוב שהיו במקום גלות יחד עם גיסי ר' אבא שיחי' לוויין. ר' אבא אכן שמע לאזהרתי ולא קיים קשר עם חו"ל ואילו הם לא חששו מכך. כמדומני שהיה זה בשנת תרצ"ז, שהם נאסרו שנית, כשהיו עוד במקום גלותם (ר' שלמה מטוסוב חזר בעז"ה לאחר שבע שנים,

כמדומני, ור' יענקל זוראוויצער ז"ל לא חזר, ואפילו מקום עצמותיו אינו ידוע, הי"ד)).

כעבור כמחצית השעה נקראתי אל האשנב שם נמסר לידי פתק המקנה לי זכות שהייה בעיר למשך שלושה ימים. נאמר לי שלאחר מכן יהיה עלי לשוב לאשנב זה כדי לקבל ראיון עם יו"ר הנ.ק.וו.ד. והוא יקבע את "מקום מנוחתי" להמשך שלוש שנות הגלות.

הכנסת אורחים בגלות

יצאנו משם [זכורני כי אבי ז"ל אמר לי: "טרעט אריבער דעם שוועל פריער מיט די רעכטע פוס" (עבור את המפתן ברגל ימין)] והלכנו לבית מר דריסמאן אשר בו התקבלנו בסבר-פנים-יפות.

מר דריסמאן הציע כי הוא יבקש שישאירו אותי בעיר זו, קיראוו, משום שזו עיר גדולה וקל יותר להסתדר בה בעניין פרנסה וכו'. ברם, לדאבוני, נאמר לי, כי לא תצמח שום תועלת מהשתדלותם של אחרים, ושהסיכוי היחיד הוא שאבקש בעצמי מהי"ר ואולי ירחם עלי. כן אמרו יהודים שבאו לבקרני כי אם לא יאפשרו לי להישאר בקיראוו אבקש להישלח לעיר קאטעלינצקי או לסאבאדסקיע שגם בהן די נוח להסתדר.

מביתו של מר דריסמאן עברנו לחדרון שהיה שייך לבית-הכנסת ושם שבתנו את השבת. זוגתי ערכה את סעודות השבת כדבעי והיה לנו אפילו אורח.

את האורח מצאתי כך: באתי ביום שישי עש"ק לבית-הכנסת להתפלל ומצאתי שם יהודי עטור בזקן. התפלאתי מדוע לא בירכני בשלום: וכי אינו רואה כי אורח הנני? אולם לאחר מכן נכנס עוד יהודי לבית-הכנסת, בירכני בשלום ואף את היהודי הנ"ל בירך בשלום. מכך הבנתי כי אף הוא אורח. בירכתי אותו, איפוא, בשלום ושאלתי אותו מי הוא. הוא ענה לי כי הוא מגיע מסאראטאוו ודרך נסיעתו עוברת בעיר זו. ובשבת הוא מקווה לשבות כאן (היה זה ר' לייבל סאראטאוויער שהתגורר בסמארקאנד ועתה הוא בארה"ק ת"ו (המדובר הוא אודות לייבל לוינ ע"ה. מאוחר יותר התגורר בירושלים)). הזמנתי אותו לשבות עמנו ושמחו מאוד שהשי"ת זימן לנו אורח גם בגלות.

גלות מוראשי

במשרדי הנ.ק.וו.ד.

ביום ראשון באתי למשרד הנ.ק.וו.ד. (אז לא היה יום המנוחה

יום ראשון, אלא לאחר כל חמישה ימים היה היום השישי יום מנוחה). הובאתי לבניין גדול ומפואר, בן שש או שבע קומות. שומרים מזויינים עומדים שם על כל צעד ושעל והשומר המלווה אותי מראה לכולם איזה פתקה המאפשרת את המעבר עבורי.

באנו אל ראש הנ.ק.וו.ד. שמו: חאזע עיברי. נראה אדם רציני מאוד. ביקשני לשבת מולו ושאל: "מה שלומך?" ענית לו שנחלשתי מאוד בשלושת חודשי המאסר, ובהתחשב עם כך שאני גם נכה ביקשתי שישאיר אותי בעיר זו למשך שלוש שנות גלותי.

תשובתו היתה שדבר זה לא יוכל לעשות בשום אופן, כיוון שכאן מצויים יהודים ואני בוודאי אתקשר אתם ואקים ישיבה וכדומה, כך שאין מה לדבר על כך. ביקשתי, כעצת ידידי, להישלח לעיר קאטעלניצי, וגם על כך ענה שדבר זה בלתי אפשרי.

על שולחנו היתה פרושה מפת כל החבל, ואני רואה אותו מחפש בעיניו בקצה השמאלי העליון, באזור הגרוע מכל החבל, במקום שבו שורר קור עז. הוא הצביע על נקודה מסויימת, העיירה מוראשי, ואמר: "טודא ווי פאייעדעטי" (לשם תסע), וכמובן שלא היה טעם להתווכח עמו.

האיש לחץ על כפתור שעל שולחנו ולחדר נכנסה מזכירה. הוא ציווה עליה לתת לי תעודה לנסיעה למוראשי, ולי אמר לפנות שם למשרד הנ.ק.וו.ד. ולהירשם אצלם, והם גם יאמרו לי מה לעשות. הוא בירכני ב"ברכת-פרידה" ואני הלכתי עם המזכירה והכל "סודר".

חזרתי "הביתה" וסיפרתי הכל לזוגתי ואבי. זוגתי לא הסכימה לנסוע הביתה עד אשר תראה שהסתדרתי בעיירה (הילדים נשארו בינתיים עם אחותי ז'ל, כך שהדבר אפשרי). לאחר דברים רבים סוכם שאני חוזר לנעוול ואני זוגתי נוסעים למוראשי, וכך היה.

צעדים ראשונים במוראשי

אבי חזר לנעוול ואנחנו נסענו למחרת למוראשי. נסענו ברכבת במשך כחמש-שש שעות והגענו למקום בשעה 11 בלילה. הרכבת עצרה בתחנה קטנה וירדנו.

בקיראוו קיבלתי מיהודי אחד מכתב לאשה גויה מקומית שהיא תוכל לעזור לי להסתדר, אולם היהודי ידע רק את שמה ולא את כתובתה. ניסינו לשאול אנשים אך איש לא הכירה, ונאלצנו להישאר בתחנה למשך הלילה.

הקור היה עז. המים קפאו וגם שלג ירד, ואני הייתי לבוש בבגדי קיץ כי במוסקווה היה עדיין חם. וכך, בקור זה, עבר עלינו הלילה.

כשהאיר הבוקר יצאתי לרחובות העיירה לנסות למצוא את האשה ההיא, ואילו זוגתי נשארה בתחנה. המקום נראה ככפר. בתים קטנים עם רפתות, לולים ואורות-

סוסים. אולם הרחובות ארוכים מאוד ומגיעים עד ליערות.

שאלתי בכל הבתים, וגם כל איש שפגשתי, אך איש לא ידע. כך הלכתי עד סוף הרחוב ונאלצתי לשוב על עקבותי. בדרכי חזרה כבר לא נכנסתי לבתים ושאלתי רק את מי שפגשתי ברחוב. סוף-סוף פגשתי אשה אחת שנתנה לי את הכתובת.

כשבאתי אליה ומסרתי לה את המכתב שמחה מאוד. הרכיבה את משקפיה על אפה וקראה את המכתב. היא שאלה אותי לרצוני, ועניתי שבאתי לגור כאן וביקשתי לעת-עתה שתיתן לי חדר כלשהו. סיפרתי לה שזוגתי נשארה עדיין בתחנה ואנו עייפים מאוד.

האשה אמרה: "כמובן, אעשה הכל". היא העירה את המשרת הגוי שישן על התנור ושלחה אותו להביא את החפצים. מאז שיצאנו חלפו כבר כשעתיים וחצי או שלוש שעות וכשבאנו לתחנה נדהמתי לראות את מצבה של זוגתי. היא עמדה מחוץ לתחנה, כולה כחולה מהקור וממררת בבכי. התברר שבתחנה ערכו נקיון והוציאו אותה החוצה. היא פשוט קפאה מהקור וגם היתה מודאגת מאוד מכך שלא חזרתי.

לקחנו מיד את החפצים ובאנו לבית האשה. בבית היה חם. היא הרתיחה מים ב"סאמאוואר" (מיחס) והחיייתה את נפשותינו. למען האמת אומר אז איך האב נישט געקענט פארגינען א גוי אזא מצוה... (לא יכולתי 'לפרגן' שאשה גויה זכתה במצוה כזו...) קיבלנו חדר עם מיטות ולאחר כל מה שעבר עלינו הרגשנו כאילו אנו בגן-עדן...

למחרת, לאחר התפילה הלכתי למשרד הנ.ק.ו.ד. כדי להירשם אצלם, בהתאם לחוק. לא היו כל בעיות, שכן אינני ראשון ולא אחרון. הם רשמו אותי ויצונו עלי לבוא לאחר כל שישה ימים כדי לחתום על נוכחותי במקום.

זוגתי שהתה עמי יומיים. כשראתה שהסדרתי במקום נסעה הביתה ואני נשארתי לבדי. היו ברשותי כמה ספרים, וגם מקיראוו לקחתי מסכת בבא-קמא. הייתי ישן בימים ובלילות – לומד.

המשפחה מתאחדת

חלפו כשלושה או ארבעה שבועות. הרבה מהזמן ישבתי וחשבתי. חשבתי על מצבי, על בני-ביתי ועל כל הקורות עמנו בתקופה האחרונה. בסופו של דבר הגעתי לידי החלטה להביא את בני-ביתי אלי. דאגות של פרנסה לא היו לי, מפני שמהשותפות עם ר' אברהם דובער ז"ל שטיגליץ (אשר היה בסמארקאנד והיינו שולחים איש

לרעהו סחורות "שחורות") הצלחתי בע"ה לאגור סכום כסף שהיה עשוי להספיק לנו לכמה שנים. אמנם את הדירה והרהיטים נהיה חייבים לאבד, אך החלטתי שבכל זאת כדאי שבני-ביתי יבואו אלי.

כתבתי על כך מיד לזוגתי וביקשתי, שאם היא מסכימה, תבוא בהקדם האפשרי. לא ידעתי איך יתקבל הדבר בעיניה שהרי זו הליכה לגלות ממש לשלוש שנים, וגם אחר כך לא נדע לאן לעבור. למוסקווה ודאי שלא נוכל לחזור אם לא תהיה לנו דירה שם.

לשמחתי הרבה קיבלתי ממנה תשובה מיידית שהיא תעשה זאת בשמחה, ובדעתה לבוא בתוך שבועיים! שבועיים אלה היו עבורי כשנתיים. זכרני שביום האחרון, 12 שעות לפני בוא הרכבת, התחלתי לספור את השעות ובשעה האחרונה ספרתי את הדקות.

כך, סוף-סוף, הגיעו אלי בני משפחתי, בעז"ה שלא עזב חסדו עמנו. שני ילדיי, לאה'נקה תחי' ושלוש בער שיחי', היו עדיין קטנים מאוד (היו אלה ימי סוף כסלו או תחילת טבת תרצ"ו). לאה'נקה הכירה אותי, אך שלוש בער שיחי' לא הכירני. הוא היה בן עשרה חודשים בלבד כשנאסרתי.

המשכנו להתגורר אצל האשה הגויה הנ"ל, אך כעת היה המקום צר וגם לא כל החדר ניתן לנו. פניתי אל האשה בהצעה שתבנה צריף בחצר עבורנו ואני אשלם את הוצאות הבניה וגם אשאיר לה את הצריף כעבור שלוש השנים ללא כל תשלום.

היא, כמובן, הסכימה מיד וקנתה צריף כזה באחד הכפרים ואף החלו להוביל אותו כשהוא מפורק לקורות. ברם, כאן החלו הצרות. היא חשבה שתיקח ממני כספים ללא חשבון וכשלא שילמתי יותר ממה שמגיע לה הפסיקה את הבניה. היא החלה לדרוש שנעזוב את הבית, ואני, כמובן, ביקשתי שתחזיר את כספי ואז אצא. מצב זה לא היה נעים כלל.

לימודי הזביחה

בינתיים קנינו פרה חולבת וכך היו לנו חלב, חמאה ושאר מאכלי חלב לרוב. כתבתי לגיסי הרה"ג ר' יהודא עבער הי"ד על כל הנעשה עמנו וביקשתי למסור זאת לכ"ק אדמו"ר (הרי"ץ) נ"ע. גם ביקשתי לשאול אם ללמוד לשחוט עופות (כנ"ל), שלחתי זאת דרך מוסקווה כי לא רציתי לקיים קשר ישיר עם חו"ל.

תוך זמן קצר קיבלתי תשובה חיובית על לימוד שחיטה. כתבתי זאת לאבי ז"ל, לנעוועל, והוא שלח לי ספר שמלה-חדשה ללימוד ההלכות וכן מסכת חולין (העוסקת בחלקה בדיני שחיטה), אבן משחזת וסכין. תוך מספר חודשים הרגשתי שהנני כבר מוכן למבחן. ש"ב בא אלי מקיראוו ושהה אצלי יום תמים. שחטתי בפניו שלושה עופות והוא אמר: "יאכלו ענווים וישבעו! אפילו שוחט ששחט כבר מאה עופות לא ישחט כך!"

האמת היא שמלאכת השחיטה לא היתה זרה לי. בנעורי למדתי ב"חדר" שהיה סמוך למקומו של שו"ב והייתי מסתכל כשהיה שוחט. הרהרתי אז שאילו היה המלמד שלי מרשה לי לשחוט הייתי יכול לעשות זאת. עובדה זו סייעה לי רבות כשלמדתי לשחוט.

הגלות כשיגרה

לאחר חצי שנה מצאתי במאמצים רבים דירה טובה בת שלושה חדרים, תנור, ובצידה גם רפת עבור פרתי. עשיתי עם הגויה סיכום מכל מה שהייתי חייב לה עבור חליבת הפרה ועוד דברים אחדים והפחתתי זאת מהכסף שלקחה ממני עבור הצריף, שכן היו לי קבלות על כל סכום שנתתי לה בשעתו. היא חתמה לי על שטר ועברנו לדירה החדשה. סוף סוף הרחיב לנו השי"ת.

עלילת התרנגולות...

העיירה היתה קטנה וגם השוק היה קטן. עופות לא היו בו שהרי יהודים לא נמצאו שם, ומי מלבדם קנה עופות? אני הייתי קונה מהגויים שאצלם קניתי מספוא עבור הפרה כשלוש עופות לשבוע, וכך לא חיינו בצמצום.

והנה באחד הימים באו לביתי אנשי משטרה, ושאלו אותי עלי ועל מעשיי. השבתי להם כי נשלחתי לכאן ע"י הנ.ק.וו.ד. והם יודעים עלי את כל הפרטים. אחד מהם הפליט: "לא די בזה שגורשת לכאן, אתה עוד מוסיף ועושה מעשה נבלה?!"

עניתי לו שאיני מבין על מה הוא מדבר, ובאמת לא הבנתי. הם החלו לערוך חיפוש בביתי, חיטטו בכל חפציי ואחר כך יצאו וחיפשו במחסן. שם מצאו שק עם נוצות של עופות. הם ראו גם לול עם כמה תרנגולות חיות וכן מצאו בתנור עוף מבושל. אני לא הבנתי: מה העוול בזה שיש בידי עופות?

לאחר החיפוש אסרו אותי, לקחו עמם את הנוצות והובילו אותי לתחנת המשטרה. שם עמדו כעשר נשים וכשראו אותי מובל קראו: "זה הגנב!! לא העלנו זאת על דעתנו!" אחרות אמרו: "איננו מאמינות שהוא הגנב!" והראשונות עונות להן: "הרי רואות אתן את שק הנוצות!"

התברר לי שאצל הנשים הללו נגנבו לאחרונה תרנגולות וככל שניסו לתפוס את הגנב לא הצליחו. לבסוף נזכרה אחת משכנותי כי מידי פעם היא רואה אותי שוחט עופות. היא סיפרה זאת לחברתה וכך התפשטה השמועה עד שהגיעה למשטרה. זה מה שהביא לחיפוש ולתוצאותיו.

אביו, הרה"ח ר' ישראל ברוך בוטמאן

הגוייות החלו מתוכחות בין לבין עצמן בקולי קולות תוך כדי שמפקד המשטרה רושם פרטיכל. אני שראיתי כי השמש עומדת לשקוע, ביקשתי רשות להתפלל מנחה בחוץ וקיבלתי אותה. יצאתי החוצה וכשסיימתי את תפילתי וחזרתי לתוך התחנה, מצאתי שם את מפקד הנ.ק.וו.ד. שאותו אני פוגש מידי פעם במשרדי הנ.ק.וו.ד. כשאני בא להרשם אחת לשה ימים. הוא פנה אלי בחיוך: "מה זה, בוטמן, התחלת לגנוב תרנגולות?"

מחיוכו הבנתי שאין הוא מאמין בעלילה, והדבר נתן לי עידוד. אמרתי לו בתוקף: "אתה הוא הממונה עלי ובקולך עלי לשמוע, אך אתה הוא זה שגם חייב למנוע כל פגיעה בי. אני יודע כי אני

מגורש ובכך אני משלם על חטאי, אם חטאתי, אך לא גורשתי בעוון גניבת עופות וכדומה. אני מניח שאין אנו חיים בתקופת "בייליס" שמעלילים על אנשים עלילות כאלה".

מפקד הנ.ק.וו.ד. שמע את דברי ומיד פקד על אנשי המשטרה לשחרר אותי ובנשים גער באומרו: "חפשו לכן גנב אחר". הוא העיף בהן מבט שנתן להן להבין כי אין עוד מה לדבר בעניין זה. לפני שהלכתי בעזרת ה' הביתה, אמרו לי לקחת את הנוצות. אני סרבתי באומרי שלא אני הבאתי אותן לכאן ואם ברצונם להחזירן לי, שישלחו אותם על ידי שליח. דברי לא הועילו והנוצות נשארו אצלם.

אבא מבקר

במשך השנים שהיינו בגלות היה אבי בא מנעוול מספר ימים לפני חג הפסח ומביא עמו מצה שמורה, יין, שומן וכו'. הנסיעה לא היתה קלה. היה עליו לנסוע ברכבת

מנעוויל למוסקווה, שם לעבור לתחנה אחרת, ולנסוע ברכבת שניה עד קיראוו. משם, היה עליו להמשיך ברכבת שלישית למוראשי. נסיעה זו נמשכה יומיים, אך למרות זאת היה מגיע בשמחה גדולה עד אין שיעור. מובן שגם לנו הסב ביקורו של אבי שמחה גדולה. הוא היה נשאר עד אחרי חג השבועות – למעלה מחודשיים (מאוחר יותר, הוא נפל בידי הגרמנים ה"ד).

מזמן לזמן הייתה זוגתי נוסעת למוסקווה. היה צורך בכך גם כדי לסדר עניינים כספיים מאחר שכספנו הוחזק בידי ידידים במוסקווה, שהרי לא יכולנו להחזיקו כולו בידינו.

השנים תרצ"ה-ט היו שנים קשות. הרבה מאנ"ש נאסרו. היו גם כאלה שנאסרו בשנית ממקום גירושם (כמו ר' יענקל זוראוויצער ור' שלמה מטוסוב שהוזכרו לעיל). מובן מאליו שהדבר הפיל עלינו פחד רב. גם סתם אנשים מתושבי העיירה מוראשי נאסרו, וזכורני שעמדתי פעם בחוץ ועברתי בעיני מבית לבית (אז כבר הכרתי את כל התושבים) ולא מצאתי אפילו בית אחד בכל הרחוב שלא נאסר או בעה"ב עצמו, או בנו או חתנו או שניהם "אין בית אשר אין שם וגו'". השנים הללו היו איומות.

חששות ופחדים

בביתנו התגוררה אשה גויה אשר קיבלה מקום ללון תמורת מה שהייתה חולבת את פרתנו ועוד עבודות. היא עבדה בעבודות נקיון במשרד הנ.ק.וו. ד. אך לא חששנו מפניה כי בעלה נאסר ע"י הנ.ק.וו.ד. ומאז לא שמעה ממנו מאומה, כך שהיא לא היתה "משלהם".

באחד הימים, כשחזרה מעבודתה, סיפרה כי שמעה היום את מפקד הנ.ק.וו. ד. מדבר בטלפון עלי, שכן הוא דיבר על אדם אחד שלא בא להירשם בשבת, ומי הוא זה אם לא אני?

ידיעה זו הפחידה אותי מאוד עד שעלה בדעתי לברוח מהעיירה ברגל לעיר רחוקה, מרחק של כמאה קילומטר, שממנה ניתן לנסוע ברכבת למוסקווה. אולם, היה זה בחורף, וגם היה קשה לי ללכת, והחלטנו שיהיה מה שיהיה, לא נברח. נקל לשער את הפחד שבו היינו נתונים מידי יום לאחר הידיעה הנ"ל, אך בעז"ה לא אירע מאומה.

חבלי גאולה

הגלות מתארכת

כך עברו עלינו שלוש השנים. על כל יום שעבר היינו תולשים דף

מהלוח, ועם כל דף שנתלש גדלה שמחתינו על כך שמתקרבים אנו לקץ הגירוש.

יום רדף יום והגיע ה-29 ביולי (למספרם) בשנת 1938, היום בו לפי התאריך הלועזי נשלמו שלוש שנים מאותו ערב מר בו נאסרתי. ביום זה – ר"ח מנחם-אב תרצ"ח – הייתי אמור להשתחרר. הלכתי – נכון יותר: רצתי, מרוב שמחתי למטה הנ.ק.וו.ד. המקומי וביקשתי את תעודת השחרור. מה גדולה היתה אכזבתי כאשר ענה לי הפקיד שעדיין איני יכול להשתחרר משום שניירותי טרם הגיעו ממוסקוואה. הוא אף לא ידע לומר מתי יגיעו.

לשמע דברים אלו נאלמה לשוני ולא יכולתי להוציא הגה מפני. עולמי חשך בעדי בדיוק ברגעי השמחה העצומים שלי. כל הימים קיוויתי ליום זה והתקווה היא שנסכה בי כוחות. אולם כעת נראה היה שאין למה לצפות. מרוב שרצינו לעזוב את המקום במהירות האפשרית אף מכרנו את פרתינו ועתה נשארנו קרחים מכאן ומכאן.

חלפו כמה ימים ונרגענו מעט. עשינו חשבון והגענו למסקנא שבסך-הכל מצבנו אינו גרוע כל כך. סוף סוף נמצאים אנו בבית משלנו, כל המשפחה נמצאת יחדיו, ובעז"ה נוכל לחיות חיים נוחים עד שחוררנו.

עתה התחלתי לחשוב על דרך להשיג פרנסה. עד עתה יכולתי לחיות מהכסף שאגרת לי, אך כעת, מי יודע עד מתי נישאר כאן.

עלה בדעתי ללמוד צילום, כי אז אוכל להיות עצמאי ולשמור את השבת. אחד משכני, שהיה רואה-חשבון בסניף הדואר המקומי, עבד בנוסף לכך גם בצילום וביקשתי ממנו ללמד אותי את האומנות. הוא הסכים מיד ולימדני כיצד להשתמש במצלמה וכו'.

הלה גם יעץ לי בדבר המצלמה והחומרים שעלי לקנות. שלחתי מכתב לידידי במוסקוואה ובו ביקשתי שישלחו לי את כל הדרוש. כעבור מספר ימים קיבלתי חבילה ובה כל צרכי הצילום (במוראשי לא היו, כמובן, כל הדברים הללו). חלק מהחומרים הענקתי לידידי הצלם והוא היה אסיר תודה לי עבור זה.

התחלתי לנסות לצלם וכעבור מספר ימים כבר ידעתי את כל המלאכה והיתה חסרה לי אך מיומנות. לאותו צלם היתה ביקתה בשוק העיירה וכבר רצה לא פעם לעוזבה, אך לידו היה צלם מתחרה והם היו מסוכסכים, כך שלא רצה להשאיר את לקוחותיו ואת מקומו ליריבו. כאשר ראה שאני כבר מכיר את מלאכת הצילום, יעץ לי לקחת את מקומו תחתיו.

השגתי רשיון (פאטענט), נכנסתי לבקתה והתחלתי לעבוד. בימים הראשונים נכנסו אלי רק בודדים בעוד שאצל שכני היה עמוס כל היום. אולם, כעבור עשרה ימים נתהפך הגלגל והאנשים שבאו אלי היו רבים מאלו שהלכו אליו. אפשר לתלות את הסיבה בכך

שאני הייתי קרוב יותר לעיר, אך אני ידעתי כי השי"ת שלח את ברכתו למעלה מדרך הטבע.

כך עבדתי, והרווחתי בעז"ה. יום יום הייתי מביא הביתה ארנק גדוש שטרות כסף. בקיץ תרח"צ גם המשפחה גדלה: נולד לנו בן ויקרא שמו בישראל נפתלי הערץ. אך ליבנו היה דווי עלינו. השתוקקנו לצאת מהגלות ולא יכולנו. דאגנו ללא הרף: מה יהיה הסוף?

השחרור המיוחל

לאחר הימים הנוראים, ימי חודש תשרי של שנת תרצ"ט, בא אבי לבקרנו. נכון, הוא כבר היה אצלנו בחג הפסח תרח"צ, כבכל שנה, אך בשנה זו שנשארנו בגלות יותר מהמצופה, שימח אותנו בביקור מיוחד. הוא נשאר עמנו מספר חודשים.

אבי סיפר כי בכל הכפרים והעיירות נאסרים אנשים מאנ"ש, ואנו הודינו לקב"ה על שאנו לפחות בטוחים מפני המאסרים. החלטנו בעקבות זאת, לא להזכיר לנ.ק.וו.ד. על דבר הניירות שלנו. במצב הקיים מוטב היה שלא יחשבו עלינו יותר מדאי.

כך חלף הזמן עד יו"ד כסלו. בערב יו"ד כסלו לקחנו אני ואבי מעט משקה והתוועדנו. בתוך הדברים הצעתי, שבפעם הבאה שעלי להתייצב במטה הנ.ק.וו.ד. אשאל אותם בדבר ניירותי ואולי יעזור השי"ת בזכור היום הבהיר יו"ד כסלו. מאחר שהיינו תחת השפעת יום הסגולה – חג הגאולה של אדמו"ר האמצעי, הסכימו לכך אבי וזוגתי.

כשבאתי להירשם בנ.ק.וו.ד. שאלתי את המזכיר אם המפקד נמצא. הוא ענה בשלילה וחזרתי בידים ריקות. ברם, הואיל והתחלתי לשאול, שאלתי שוב בביקורי הבא, כעבור שישה ימים, אך גם הפעם לא היה המפקד.

יום ב' דחנוכה כ"ו כסלו תרצ"ט (19 בדצמבר 1938). זה היה היום. עוד ששה ימים עברו ושוב מצאתי את עצמי עושה את הדרך המאוד מוכרת לי למשרדי הנ.ק.וו.ד. לא תיארתי לעצמי שאת הדרך חזרה אעשה באופן אחר לגמרי. כשנכנסתי למשרד, שאלתי, כדרכי בפעמים האחרונות, האם המפקד (מנהל התחנה) נמצא. הפעם התשובה היתה חיובית. בצעדים מהוססים ובלב פועם ניגשתי לחדר המפקד ונקשתי על הדלת בידים רועדות. מעברה השני של הדלת שמעתי את קולו של המפקד המורה לי להיכנס.

כשנכנסתי, ראיתי שזהו מפקד חדש. את המפקד הקודם הכרתי

היטב ואף הוא הכירני (כזכור מפרשיית התרנגולות). ועכשיו לפגוש מפקד חדש, לא בדיוק היה הדבר הכי טוב עבורי. על כל פנים, הצגתי את עצמי בשמי והתחלתי לומר שיום השחרור שלי היה ב-29 ביולי... המפקד שיסע אותי בשאלה: "הרוצה אתה לנסוע הביתה?" עניתי, שאיני יודע אם אסע, אך על-כל-פנים ברצוני להיות אזרח חוקי ככל אדם.

המפקד קם מכסאו ופנה לארגז גדול שעמד בפנית החדר. הוא שלף מהארגז תיק גדול עמוס במסמכים, הביט בו ומיד אמר לי: "לך למזכירות ואנו נכתוב". מה "נכתוב" לא אמר לי, כך שהתחלתי לחשוש שמא עשיתי משהו שלא כהוגן, אבל כבר לא יכולתי להחזיר את הגלגל אחורנית. חזרתי למזכיר ומיד אחרי בא המפקד ואמר לו: "טאפשיטעע אסוואבאזדיעניע בוטמאנו" (כיתבו תעודת שחרור לבוטמן).

אני נרעדתי משמחה. לא האמנתי למשמע אוזני. המזכיר קם מכסאו, לחץ את ידי ובירכני, ולמזכירה המדפיסה במכונת הכתיבה אמר: "קחי דף נקי ותכתבי את אשר אומר". הוא הכתיב אשר פלוני בן פלוני גורש ממוסקוואה וכך זמן ועתה שוחרר. הוא שאל אותי לאן בדעתי לנסוע ועניתי: לגז'אצק (שם גר ר' סעדי' קאלאדיער, אחד מאנ"ש, והיה זה מחוץ למאה הק" שסביב מוסקוואה ושם יכולתי לגור). אולם, מיד התחרטתי על שאמרתי לו את המקום שבו בדעתי להימצא, ובו ברגע החלטתי איתן שלא אסע לגז'אמק.

לקחתי את המסמך ורצתי לביתי. הקור היה גדול, השלג צרב את הידים, אך אני רצתי בכל כוחותי. אחד המגורשים, לא יהודי, ראה אותי במרוצתי ואמר לי: "בוטמן, אני רואה עליך ששוחררת". עניתי לו בשמחה כי צדק.

ושוב אכזבה...

באתי הביתה ולשמחתנו אין קץ. היה זה ה-19 לדצמבר למספרם. עוד באותו יום השגתי מסמכים המאשרים שגרתי בעיירה ושעבדתי בצילום, מסמכים הדרושים לקבלת פספורט, וכבר למחרת הלכתי לקבל את הפספורט.

ברם, למחרת נהפכה שמחתי לתוגה. באתי למשרד בבקשה לקבל פספורט וכשמסרתי את ניירותי לפקידה שאלה אותי: "איפה הפספורט הצבאי?" עניתי, שהנ.ק.וו.ד. לקח אותו ממני בעת מאסרי, אך היא סירבה לתת לי פספורט ללא המסמך הזה ושלחה אותי לנ.ק.וו.ד. לבקש מהם את הפספורט הצבאי. שם השיבו לי כי הוא איננו אצלם, אך הם יבקשו ממוסקוואה לשלחו אליהם...

ממרומי השמחה נפלנו לזרועות הייאוש, ר"ל. בבית נהייתה ממש מהפכה. בני משפחתי אמרו שמוטב היה לא לבקש שחרור וכו' וכו'. היה ברור לנו כי הפספורט הצבאי לעולם לא יגיע ממוסקוואה.

כך עברו מספר ימים של צער. בנר שמיני של חנוכה (25 לדצמבר) – אני זוכר זאת כאילו היה זה היום – עמדתי בחנות הצילום שלי והנה אני רואה את מנהל אגף הפספורטים בעיריה עומד ומקבל תמונות משכני הצלם. השי"ת הכניס לי מחשבה לנסות לבקשו לעזור לי, שכן הכרנו זה את זה מכבר.

פניתי אליו באומרי שמגיע לי מזל-טוב. הוא שאלני לסיבת השמחה ועניתי, שבע"ה שוחררתי. הוא שמח מאוד, לחץ את ידי בחום ואיחל לי הצלחה וכו'. כשראיתי שהוא במצב-רוח מרומם, אמרתי, שעדיין יש לי עגמת-נפש מכך שלא מסכימים לתת לי פספורט ללא הפספורט הצבאי. הסברתי שאין לי פספורט צבאי מאחר שאני נכה. הוא התרעם עלי: "מדוע לא פנית אלי מיד?" ואמר לי שאבוא מחר והכל יסודר.

למחרת, בזאת חנוכה, 26 לדצמבר, באתי אליו. הוא היה עסוק באותה שעה והמתנתי מעט. כשהתפנה לקח ממני את הניירות, מסרם למזכירה באומרו שתכין לפי פספורט גם ללא הפספורט הצבאי. למחרת, ביום ה' טבת תרצ"ט (ה-27 לדצמבר) קיבלתי את הדרכון המאוד מיוחל וסוף סוף נהייתי בן-חורין!!!

התארגנות מהודשת

עוזבים את מוראשי!

עוד באותו יום עזבתי את מוראשי. נסעתי לבדי כדי למצוא מקום שבו נוכל לחיות, ובני ביתי היו אמורים לבוא בעקבותיי כשאכתוב להם שמצאתי מקום.

יצאתי בערב לקיראוו. משם עמדה לצאת כעבור מספר שעות רכבת למוסקווה. את השעות הללו ביליתי אצל בעל האכסניה הקודמת שלי, דריסמאן. בשעה היעודה עליתי לרכבת היוצאת למוסקווה ויצאתי לדרכי.

כשהאיר היום רצייתי להפתלל, אך חששתי להתפלל בקרון ובסופו של דבר נאלצתי לרדת באחת התחנות. ירדתי בעיר קאווראוו שבה גר ר' מאיר שור מאנ"ש. את כתובתו אמנם לא ידעתי, אך סברתי שהעיר קטנה ובנקל אמצאנו. את תיק חפצי הפקדתי בשירות "שמירת חפצים" בתחנת הרכבת ולקחתי עמי רק את הטלית והתפילין.

שאלתי עוברים ושבים על כתובתו אך אף אחד לא ידע לומר לי. בסוף אמר לי מישהו שהוא מכיר, אך את כתובתו אינו יודע. ברם, הוא נתן לי כתובת שבה יכולו לספר לי על הכתובת הדרושה לי.

כותב השורות, הרה"ח ר' זלמן בוטמאן

בינתיים חלפו השעות והיה מאוחר. הלכתי במהירות, אך לא היה זה קרוב. כשהגעתי לבית זה החלטתי בלילת ברירה להתפלל בו. דפקתי על הדלת, היתה שם רק בעלת הבית. היא מסרה לי את הכתובת של ר' מאיר שור תוך כדי הערה שזה די רחוק. כששמעתי זאת ביקשתי ממנה רשות להתפלל בביתה, אך היא אמרה שרק בעלה יהודי ואילו היא אינה יהודייה. ומובן שנאלצתי ללכת לביתו של ר' מאיר.

כשהגעתי לביתו כבר נותרה אך שעה לשקיעת החמה. התפללתי ונשארתי לשהות שם עד 11 בלילה, עת יציאת הרכבת. הם קירבנוני

מאוד. באותו ערב אף סיפרו לי בסוד כי נמצאת אצלם אשה מלנינגראד שבעלה נאסר והיא ברחו. רציתי לראותה מאחר שבעלה היה ידדי, אך היא פחדה. היא היתה בחדר הסמוך ולא יכולתי לראותה. עד כדי כך היה הפחד גדול באותם הימים!

בשעה 11 בערב עליתי על הרכבת למוסקווה ובבוקר כבר הייתי שם. פחדתי להישאר בעיר ואפילו חששתי להכנס לבית או לבית-כנסת. נסעתי משם לעיר הסמוכה טאראסאוסקי לידידי ר' אברהם שיחי' דרייזין (מאייאר), ושמחנו יחדיו מכך שלמרות הכל נפגשנו שוב.

היה זה ערב שבת קודש. בשבת לא הלכתי לבית-הכנסת פני הפחד, אך ר' אברהם סיפר ליחיד סגולה מאנ"ש שאני נמצא אצלו, ואחר התפילה באו לביתו ר' פנחס ז"ל ראקשיקער [שרייבער] וחתנו ר' אהרון אליהו. ישבנו ל"קידוש" עד מאוחר בלילה (באמצע התפללנו, כמובן, תפילת מנחה). ההתוועדות הזאת היתה בלתי-נשכחת.

נסיון מגורים בקאלינין

למחרת, ביום ראשון, עזבתי את המקום במטרה למצוא עיר שבה אוכל להשתקע.

עיר זו היתה חייבת להיות מחוץ לרדיוס של 100 ק"מ ממוסקוואה, שכן בתוך שטח זה לא איפשרו לאיש "כמוני" להתיישב. אני חיפשתי שני דברים: הראשון, והוא העיקר – דירה, והשני הוא מקום שבו אוכל לעסוק בצילום. יעצו לי לנסות את העיר קאלינין, עיר גדולה ובה יהודים רבים, עם בית-כנסת.

הגעתי לשם בלילה. מצאתי מלון הנקרא "של הקולחוזניקים" ובו לנתי. אין זה מלון ככל המלונות. לנים שם בני הכפרים, אנשים רבים בחדר אחד, אך לכל אחד ניתנת מיטה.

קמתי בהשכמה. השעה היתה בסביבות שש וברחוב היה עדיין חושך, אך עוברים ושבים כבר הסתובבו בחוץ. חיפשתי את בית-הכנסת. שאלתי את העוברים ושבים ונעניתי, שהבית כבר הופקע מידי היהודיות ומשמש כיום לצרכים אחרים. ברם, המתפללים קיבלו מקום צר באיזו חנות בשוק.

הלכתי לשוק ומצאתי את המקום, שהיה נעול עדיין. השכנים אמרו לי שהמתפללים אמורים לבוא כעבור חצי שעה. המתנתי בחוץ וכעבור כרבע שעה בא השמש כדי להסיק את התנור. היה אז קר מאוד. נכנסנו פנימה, השמש הסיק את התנור והדליק אור, וב"ה, חיממתי את העצמותי הקפואות.

המתפללים הגיעו בזה אחר זה, כולם אנשים באים בימים. לאחר התפילה ניסיתי לדבר עםם בדבר ענייני, אך נוכחתי לדעת שהם מנותקים מהעולם ואינם יודעים כיצד מתנהלים הדברים כיום. כמעט נואשתי, ובסוף יעץ לי אחד מהם שאפנה לאחד מתושבי המקום שאינו זקן כל-כך, יהודי תלמיד חכם שאף מכיר את חוקי המדינה. הוא אמנם אינו מופיע לתפילות בבית-הכנסת, אך הוא אדם ישר. שמו: ר' שמשון קאלאדנער.

חום יהודי

רשמתי את כתובתו ויצאתי לדרכי. את הדלת פתחה אשה בגיל העמידה ששאלה לרצוני. ביקשתי לדבר עם ר' שמשון. היא השיבה לי בעצבנות שהוא איננו בבית כעת ואין לה כל מושג מתי יבוא. הפחד נראה על פניה. כנראה חששה מכך שהייתי עטור בזקן ובפיאות, מחזה בלתי נראה בעיר. סיפרתי לה שאיני מכיר איש בעיר, וביקשתיה שתאפשר לי ליטול ידיי ולאכול בביתה את הלחם שהיה עמי, בתקווה שבנתיים יבוא בעלה. בחוסר רצון בולט הסכימה להכניסני לביתה.

אי אפשר לומר שהרגשתי מאוד בנוח עם צעד כזה, אך לא היתה לי ברירה. הייתי שבע רצון מכך שלפחות יש לי מקום שבו אוכל לחמם את עצמותי ולאכול במנוחה. כשכבר ישבתי ואכלתי, הציעה

לי כוס תה. תוך כדי כך בא בעלה, בירכני לשלום ושאלני לרצוני. סיפרתי לו בקיצור את קורותי. התגובה הראשונה שלו היתה מאוד מעניינת. הוא הביט בלחם שאכלתי ושאל לזהות בעליו. כשעניתי שהוא שלי, התרעם עלי ותיכף לקח את הלחם והשיבו לתרמילי. הוא הביא לחם וחמאה, וגם את כוס התה שרתחה בינתיים, והגיש לי אותם תוך שהוא מקרבני מאוד.

כתשובה לבעייתי אמר, שראשית, אין אפשרות להירשם למגורים בעיר זו. אמנם היא מחוץ למאה הק"מ ממוסקווה, אך כיוון שהיא עיר גדולה, יש לה הגבלות משלה, שהן מאוד דומות להגבלות של מוסקווה. שנית, קשה מאוד להשיג דירה. בירכתי העיר אפשר אמנם לקנות דירה, אך גם זה רק במחירים של 50 אלף רובל, דבר שהוא מעבר ליכולתי.

נסיון מגורים בווישנע וואלאצאק

הוא יעץ לי לנסות את מזלי בעיר ווישנע וואלאצאק, שאינה גדולה כל-כך ושגם בה יש יהודים ובית-כנסת. הוא אמר ששמע כי שם ניתן לשכור או אף לרכוש דירה לא ביוקר, ושם גם אפשר להירשם למגורים.

עד צאת הרכבת לעיר זו נותרו מספר שעות וביליתי אותן בביתו. כשעמדתי לצאת, "הכריח" אותי לקחת כיכר לחם ממנו. כשראיתי שהוא רוצה בכנות שאקח, לא יכולתי לסרב.

הגעתי לווישנע וואלאצאק בשעה עשר בלילה. גם שם מצאתי מלון של בני הכפרים ובו לנתי. בבוקר התחלתי לחפש את בית-הכנסת. אנשים הדריכו אותי עד בואי אליו, אך הוא לא היה נראה כבית שיש בו שימוש. על השבילים שהוליכו אליו נערכו ערימות גדולות של שלג, והבניין לא עשה רושם שאמש התפללו בו.

ברם, הבחנתי כי לבניין בית-הכנסת צמוד בית קטן, שהעיד כי הוא מאוכלס אנשים. דפקתי על הדלת ולאחר זמן-מה הופיע יהודי זקן ואמר לי כי בבית-הכנסת מתפללים רק בשבת, וביום חול יש מניין אצל מר סרקין הנמצא בשנת האבילות.

כשהגתי לביתו של מר סרקין, כבר נסתיימה התפילה והאנשים עסקו באמירת "לחיים" לפני עזבם את הבית. נתקבלתי בברכת "שלום-עליכם" לבבית ובספר פנים יפות, אך לא הספקתי לדבר עם איש וכבר פנו האנשים ללכת. בעל-הבית, שביקשתי את עצתו, יעץ לי לפנות אל יהודי מלנינגראד ששהה אז בעיר ושמו דוד פלעי.

פגישה עם קאנטוניסט

ידעתי שבין אנ"ש ישנם יהודים בשם פלעי וקיוויתי כי גם יהודי זה מאנ"ש הוא. ואכן, התברר כי הוא אחד מהמקורבים לאנ"ש. הוא היה בקי באפשרויות של מגורים

בעיר, שכן הוא עצמו גורש ולאחר שריצה את עונשו בא לעיר זו וכבר חי בה מספר שנים. ר' דוד אמר שלהירשם בעיר למגורים זה אפשרי, וגם דירה ניתן להשיג, אמנם במחיר של כ-15 אלף רובל, וגם לאחר חיפושים, אבל אפשר.

בענין הצילום אמר כי בעיר עובדים כמה צלמים וידי כולם מלאות עבודה, כך שגם עבורי ימצא מקום בעז"ה.

בעקבות זאת החלטתי להתגורר בעיר זו. עתה הועמדתי בפני הבעיה המיידית של השגת דירה, או חדר לפחות, עבורי ועבור בני ביתי. ר' דוד יעץ לפנות אל יהודי זקן הגר בדירה בת שלושה חדרים רק עם ביתו, וייתכן שיסכים להשכיר לי את אחד החדרים למשך מספר חודשים. אותו יהודי היה כבן שבעים או יותר, מגולח זקן, ושמו אלף (ראיתי אותו כבר בבוקר במניין שבבית מר סרקין). סיפרתי לו את בעייתי והוא קם מיד ממקומו והצביע על החדר הגדול שבביתו (הוא השתמש בעיקר בחדר-השינה ובמטבח) ובאידיש רצוצה אמר: "לכאן תביא את אשתך וילדיך!"

אידיש דיבר בקושי. שפת אמו היתה רוסית. אביו היה מה"קאנטוניסטים", "חיילי ניקולאי". עובדה זו העניקה לאביו את הזכות לגור בעיר זו למרות שהיא היתה סגורה בפני יהודים באותה תקופה. כך גדל כמעט ללא קשר עם יהודים, אך היה בעל לב חם.

שאלתי אותו בקשר למחיר שיהיה עלי לשלם לו. הוא סירב באידיש רצוצה אך בתוקף: "מה אתה לומר? אני לקחת כסף? כלום לא צריך. תביא המשפחה והיה אצלי עד שתמצא דירה טובה. אני אין צריך כסף..." שאלתי אותו אם אין לו צורך להיעץ בביתו, והוא ענה באירוניה: "אני הוא בעל הבית!"

כמובן ששמחתי מאוד והודיתי לו בכל ליבי. ישבנו ושוחחנו מעט ותוך כדי כך נכנסה ביתו. היא חזרה מהשוק והביאה עמה בשר שכמובן לא היה כשר. היהודי החל להתנצל מתוך בושה: "נו, מה לעשות? אוכל צריכים. אני לרצות אוכל כשר, אבל כשר אין, ואוכל צריכים..." אנשים כאלו היו רבים. הם היו יהודים פשוטים והיו בגדר אנוסים.

עד הערב הייתי אצלו ובערב נפרדנו בחיבה. מבחינתי הצעד הבא היה הודעה לבני משפחתי. במברק ששלחתי באותו ערב לבני ביתי הודעתי על הדירה שמצאתי וביקשתי שיבואו כעבור שבוע למוסקווה ושם אפגוש אותם.

דירה נוספת בליכאסלאוויל

חזרתי למוסקווה מתוך שביעות רצון שלפחות השגתי את מה

שהשגתי. אך רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום. הייתי בטוח באותה שעה כי זה המקום שבו אתגורר והנה זימנה לי ההשגחה הצעה אחרת.

ישבתי ברכבת ולידי ישב גוי. שוחחנו על הא ועל דא. וסיפרתי לו כי אני צלם המחפש מקום עבודה וכו'. הוא אמר כי הרכבת עוברת בעיר ששמה ליכאסלאוויל (היא בין קאלינין ובין ווישנע וואלאצאק) ובעיר זו יש רק צלם אחד ובשוק גם אחד אין. הוא יעץ לי לבקר בעיר זו ולבחון את המצב.

שמעתי לעצתו וכשהגענו לעיר זו ירדתי מהרכבת. לנתי שוב בבית המלון של בני הכפרים. בבוקר ניסיתי למצוא בית-כנסת, אך יהודים לא היו שם והתפללתי בקרן זוית. התחלתי לטייל בעיר וראיתי שבהחלט יש בה מקום להקים חנות לצילום. אף שוחחתי על כך עם הצלם היחיד שהיה שם והוא אמר לי כי מצידו אוכל לצלם, שכן הקונים שלו בין כך יבואו אליו.

התחלתי לברר בדבר אפשרות למגורים. באחד הרחובות ראיתי, לפני אחת החנויות, תור ארוך והתחלתי לשאול את העומדים, בזה אחר זה, אם ידוע להם על דירה העומדת למכירה או להשכרה. שאלתי כך יותר ממאה איש וכמעט נואשתי. לבסוף אמר אדם אחד, שראה על איזה עמוד מודעה על בית קטן העומד למכירה.

הצעתי לאותו אדם בקבוק י"ש – דבר שנחשב יקר בעיניהם – תמורת זה שילך עמי לחפש את המודעה. הוא הסכים מיד ואכן לאחר זמן קצר מצאנו את המודעה. רשמתי את הכתובת ובאתי אל הדירה. זו היתה דירה בת שני חדרים. האחד גדול, כעשרה מטרים מרובעים, והשני קטן מאוד ששימש כמטבח. בנוסף לזה היתה לדירה חצר ששימשה כגן שבו ניתן היה לגדל ירקות, וברוסיה של אותם הימים היה גם זה דבר חשוב. הדירה גם היתה קרובה לתחנת הרכבת.

אמנם, לא הייתי שבע רצון לגמרי מהדירה, אבל הסכום שנדרש עבורה היה פעוט ביותר ביחס לשאר המקומות – שלושת אלפים רובל בלבד. עשיתי כפי שנתן השי"ת במחשבותי. שילמתי דמי קדימה בסך 30 רובל והחלטתי להתייעץ עם בני-ביתי אם לקנות את הדירה הזאת או לגור בביתו של אלף.

משם שבתי למוסקווה והתאכסנתי בביתו של ר' אברהם שיחי' דרייזין (מאייאר). ביום המיועד הגיעו בני-ביתי, יחד עם אבי, והביאו עמם מטען כבד של חפצים. סבל עזר לנו לסדר את כל המטען בפינה שמצאנו בתחנה הגדולה וישבנו לנוח.

מתמקמים מחדש

הבחירה בליכאסלאוויל

סיפרתי להם את כל קורות נדודי ועל שני הבתים שהוצעו לפני, על מעלותיהם

וחסרונותיהם. אבי אמר מיד: כשיש לך בית משלך, יהיה איזה שיהיה, עדיף להתגורר בו מאשר אצל אדם זר.

ובכן, החלטנו איפוא לקנות את הבית בעיר ליכאסלאוויל. שלחתי לבעל-הבית מברק ובו הודעתי את יום בואנו, וכאשר באנו אל הבית כבר היו החפצים שלו ארוזים, חלקם בחוץ וחלקם בפרוזדור.

את הלילה עשינו מי על החבילות ומי על הריצפה, ובבוקר השכם התפללתי והלכנו לעורך-דין לחתום על חוזה מכירה. הכל סודר על הצד הטוב ביותר. שילמתי את מלוא הסכום במזומנים (ממוסקווה לקחתי את הכספים שהפקדתי בשעתו בידי אנשים. אמנם חלק מהכסף הופקד בידי אנשים שנאסרו ולא היה לי עם מי לדבר, אך גם מה שנשאר הספיק לקניית הבית ולעוד דברים הכרחיים). ובכך, הבית נהיה שלנו.

למחרת חזר אבי לנעוול ואני התחלתי לחשוב על דרך לעסוק בצילום. לשם כך היה עלי לקבל רשיון בנייה מהעיריה, שבאמצעותו יתאפשר לי להקים צריף בשוק. כעבור יום או יומיים היה הרשיון בידי ולמחרת כבר עמד הצריף על תילו והמצלמה שלי כבר פעלה. ב"ה הרווחתי כדי מחייתי, אמנם לא כמו במוראשי, אך תודה לה' גם עבור זה.

איחוד המגורשים

החורף (תרצ"ט) היה קשה מנשוא. שלג רב ירד, אך בעז"ה אנו נמצאים בבית משלנו ובבית חם. השמחה על שחרורי ועל כך שהצלחנו להסתדר מחדש המסה את הקרח של החורף.

שלחנו מברק לגיסי ר' אבא שיחי' לויך ולזוגתו (שציערא אחותי), אשר גורשו לכפר בשם קאלקינץ באסיה התיכונה, בו הודענו להם כי בעז"ה באנו אל המנוחה ואל הנחלה. כעבור מספר שבועות קיבלנו מברק תשובה מהם המוסר כי אף הם שוחררו ממקום גלותם ושאלו לאן לנסוע. הברקתי להם מיד שיבואו אלינו לליכאסלאוויל. כעבור שבועיים התאחדה המשפחה.

היה זה שבוע לפני פורים. שמחתנו היתה ללא גבולות ומעצורים. הנה, ארבע שנים של גלות עברו עלינו (מנחם-אב תרצ"ה – פורים צ"ט). היו זמנים שחשבנו כי הכל אבוד ח"ו. היו לנו כל הסיכויים לקבל עשר שנים עבודת-פרך (זה היה ה"מקח-השוה" בתקופה ההיא) ובעז"ה קיבלנו "רק" 3 שנים ועתה אנו נמצאים יחדיו. אין קץ לתודה ולשבח לקב"ה על רוב חסדיו עמנו!

נשמה תועה

מספר ימים לפני פורים תרצ"ט, אני עומד כדרכי בחנות הצילום שלי, והנה נכנסה אשה צעירה, בידה מכתב מאידיש מאמה, והיא מבקשת ממני לקרוא אותו עבורה מאחר שאין היא קוראת אידיש. תמהתי מאוד על מעשיה בעיר זו שאין בה כלל יהודים (בשבילי היתה בעובדה זו דווקא נקודה חיובית, הואיל ופחדתי מאוד להתגורר בחברת יהודים כדי לא לתת בידי הנ.ק.וו. ד. עילה לעלילות מחודשות). לאחר שקראתי עבורה את המכתב שאלתיה לפשר מעשיה בעיר.

היא סיפרה לי כי באה מהעיר קלימאוויתש, סיימה את לימודיה בלנינגראד, קיבלה תעודת הוראה ונשלחה ע"י הממשלה לשמש

כמורה בעיר זו למשך 3 שנים תמורת לימודיה. היא התגוררה בחדר שהוקצה לה בבית-הספר. שם משפחתה היה לאקשין.

שאלתי אותה אם היא יודעת על חג הפורים הממשמש ובא. היא השיבה בחיוב והזמנתי אותה לסעודת פורים. נתתי לה את כתובתי, ואכן, ביום הפורים היא הופיעה על מפתן דלתנו.

סעודת פורים נערכה ביד רחבה. שחטתי שני עופות וזוגתי ואחותי הכינו ובישלו את כל צרכי הסעודה. כמובן, גם "משקה" לא חסר. אני וגיסי ר' אבא ישבנו והתוועדנו עד אור הבוקר.

מה לספר היה בשפע. סיפרנו זה לזה מכל הקורות אותנו והרבינו להודות ולהלל לשי"ת על חסדיו עמנו.

ומענין לענין באותו ענין, שמעתי הרה"ח ר' יענקל זאראוויצער הסבר לכך ששותים "משקה", שהרי לכאורה זה "דבר המאוס". הא המשיל משל לגוי שבא ליהודי בשבת ומפריע לו בעבודת ה' של שבת. במקרה כזה ידוע כי העצה להיפטר ממנו היא לתת

התוועדיות חסידיות

ברוסיה, עזרו מאוד ההתוועדיות החסידיות. ראשית, הן השכיחו במעט את הצרות והקשיים ולו לזמן קצר. שנית, הן העניקו כוח למסירות-נפש שהיתה דרושה אז. עד כמה שאני זוכר, לא עבר י"ט כסלו, פורים, או י"ב תמוז בלי התוועדות חסידיות. האנשים היו אמנם גרים רחוק זה מזה, אך לקראת יומא דפגרא היו נאספים כולם, גם מעיירות סמוכות, ומתוועדים עם זקני החסידים. הזקנים היו משמעים דברי התחזקות בתורה ומצוות, מעוררים לבל ניפול ברוחנו ומזכירים לנו "מי הוא מנהיגנו ולמי אני שייכים" וכו'. דברים אלה היו מחזקים מאוד, ולקראת היומא דפגרא הבא היו קובעים שוב התוועדות (במקום אחר כמובן).

לו כוס "משקה", ולכשיפול שיכור, יוכל היהודי לעבוד את ה' כרצונו. כן הוא גם לגבי "הגוי אשר בקרבך" שמנסה להפריע לו לעשות את שבתו או עבודת ה' של סתם יום חול, הנה כש"לוקחים משקה", משתכר ה"גוי" ומאירה הנפש האלוקית לבדה)].

התוועדות זו חיזקה אותנו מאוד, וגם הצעירה הנ"ל, אשר ישבה עם הנשים, הושפעה מחג-הפורים בביתנו. הזמנו אותה לחג-הפסח, שבכך תוכל לקיים מצוות אכילת מצה, והיא הבטיחה לבוא.

מתרחבים

לאחר פורים התחלתי בחיפושים אחר דירה גדולה יותר. מצאתי בית מרווח, בן שני חדרי-שינה, סלון ומטבח גדול, והמחיר שנדרש עבורו היה סביר: 3500 רובל בלבד. ברם, לא יכולתי לקנות את הבית בדרך הרגילה. שני בתים אסור היה להחזיק, ולמכור את שלי לא יכולתי, שכן הייתי עלול להיות מואשם בסחר בתים. רק לאחר 3 שנים מותר היה למכור בית.

לבסוף סידרתי את העניין באמצעות עורך-דין. התברר שמותר לשני אנשים להחליף זה עם זה את בתיהם, ואז אם מוכר אחד מהם את הבית שקיבל אין בכך כלום. ובכן, בעל-הבית הגדול התחלף עמי בביתי, וכיוון שהייתי להוט לעבור לקראת הפסח לבית החדש לא עמדתי על המקח ומכרתי לו את שלי ב-2700 רובל (300 רובל פחות מהמחיר שבו קניתי). שלימתי לו את ההפרש, 800 רובל, ועברתי לבית החדש. כל זה נעשה באופן חוקי על-ידי עורך-דין והכל שריר ובריר וקיים.

את חג-הפסח תרצ"ט חגגנו רק אני וזוגתי עם ילדינו ואבי שבא אלינו מנעוול. גיסי ואחותי נסעו ללענינגראד, שכן אחותי עמדה ללדת והיו לה סיבוכים, כך שהחלטנו לשלחם לעיר הגדולה לקראת הלידה.

החג היה שמח מאוד. את כל המצרכים הביא לנו אבי. דירה נאה היתה לנו והודינו לקב"ה על רוב חסדיו. אך נגרם לנו צער מכך שהצעירה הנ"ל לא באה. התפלאתי על שלא באה לפחות להודיע לנו שלא תבוא. לחפש אותה היה כמו לחפש מחט בערימת שחת, והצטערנו מאוד.

גיסי ואחותי חזרו לאחר חג הפסח מלענינגראד עם זוג תאומים: בן ובת. בנוסף לכך היתה להם בת בשם בתיה דבורה שהיתה אז כבת חמש. כיוון שכך נוצר הכרח לחפש עבורם דירה ומקום פרנסה. ר' אבא למד אף הוא את מקצוע הצילום. שכרנו עבורו דירה בעיר הסמוכה, קאלשניקאווא, ושם היתה להם פרנסה די צרכם.

כך עבר הזמן. אני עבדתי בעירי והוא בעירו והודינו לקב"ה על חסדיו עמנו.

באחד הימים לאחר חג-השבועות תרצ"ט, היה אז יום חם מאוד, אני עומד בחנות הצילום שלי והנה מופיעה הצעירה שביקרה אצלנו בחג-הפורים. היא ניגשה אלי בפנים מאוד מבוישות אך משראתה את שמחתי למראה, נמוגה בושתה. היא התנצלה שלא היה נעים לה לבוא אלינו לאחר שראתה את הצפיפות שבבית, ולא ידעה שעברנו לקראת הפסח לדירה רחבה יותר. על-כך שגיסי לא היה אצלנו בפסח ודאי שלא היתה לה דרך לדעת. מצה לפסח לא היתה לה, אך אמרה כי חמץ ממש לא אכלה.

שידוך בליכאסלאוויל

הבחנתי כי ביקורה בחנותי היה למען מטרה מסויימת. היא החלה לספר כי סיימה את שנות ההוראה שהייתה חייבת ללמד בעיר זו ועכשיו ברצונה לעבור לעיר אחרת. עלה בדעתה לעבור לעיר נעוול והיא באה להתייעץ עמי בכדאיות הדבר, תוך שהיא מוסיפה כי בוודאי יש שם יהודים וכו'.

הבנתי מיד את דאגתה ואמרתי לה גלויות: "את ודאי רוצה למצוא לך שידוך". בתחילה הסמיקה מעט, אך מיד התאוששה ואמרה "בוודאי, וכי למה יש לי לחכות כאן?"

נצנץ במוחי רעיון. היה לי ידיד במוסקוה, שלפני גירושי הפקדתי אצלו חפץ מסויים. כשהשתחררתי ביקרתי בביתו, וזוגתו סיפרה לי כי נפטר לא מזמן ועכשיו היא דואגת לגורל בנה בערל. היא סיפרה כי הוא מהנדס, מתפלל בכל יום, משתדל לקיים כל מצווה שיכול לקיימה (אמנם בשבת לעיתים חייב הוא, לדבריו, לעבוד), אך למרבה הצער לא מצליח למצוא אשה. היא בכתה לפני וביקשה שאשתדל למצוא עבורו שידוך טוב, ואני מצידי הבטחתי לה שאעשה ככל יכולתי.

עכשיו, כשדיברתי עם הצעירה הזאת, עלה בדעתי שהם עשויים להיות זוג טוב. אמרתי לה, איפוא, כי אני מכיר אדם צעיר, מהנדס במקצועו, בעל דירה משלו במוסקוה, ושאלתי אותה אם ברצונה להיפגש עמו. היא אמר: "מדוע לא? נפגש ונראה". ובכן, כתבתי מכתב לאמו בדבר ההצעה הזאת, וכעבור מספר ימים קיבלתי ממנה תשובה שבנה יבוא אלי ביום ראשון הקרוב.

תחנת הרכבת שכנה מול חנותי, ולקראת בוא הרכבת הלכתי לפגוש אותו. לצערי הרב הוא לא הופיע. הרגשתי אי-נעימות רבה וגם היא נעלבה. אני מצדי הסברתי לה כי בוודאי אירע משהו ומחר אקבל מכתב התנצלות, שכן אני מכיר את האיש כאדם הגון וישר.

ואכן, למחרת קיבלתי ממנו מכתב ובו התנצל שעבודתו הכריחה אותו להישאר, ובשום אופן לא יכול היה לבוא, אך מבטיח שביום ראשון הבא יבוא, וכך היה. ביום

ראשון שלאחריו הוא הגיע. לא אאריך בתיאורים, הסוף הטוב היה שהשידוך הזה אכן נעשה בסייעתא דשמיא, וכעבור מספר חודשים עמדו השניים תחת החופה. כשביקרתי לאחר זמן אצל אמו של בערל במוסקווה, לא מצאה מילים להודות לי, וסיפרה, בסוד כמובן, כי הזוג הצעיר מקפיד על שמירת מצוות קלה כחמורה, ממש במסירות נפש. לעצמי חשבתי כי כנראה היתה זו יד ההשגחה שהובילה אותי לגור בעיר נידחת כזו, כדי להביא זוג יהודי זה אל מתחת לחופה.

ה' נתן וה' לקח

דפיקות באישון ליל

לקראת פרשת זכור ת"ש החלטנו, אני וגיסי, לנסוע לשבת לעיר הגדולה – קאלינין, שם יש בית-כנסת ונוכל לשמוע קריאת-התורה. גיסי בא אלי (מביתו בעיר קאלשניקאווא הסמוכה) ביום חמישי. הכננו הכל, אך בשעות הצהריים של ערב-שבת החל בני הקטן, הערצ'ל שהיה בן שנה וחצי, לבכות וגילינו שיש לו חום גבוה. לרופא לא יכולנו לגשת, מאחר שהיה זה יום חופש והמרפאות היו סגורות. רופאים פרטיים לא היו בנמצא.

החלטנו שנמתין עד לזמן הנסיעה. אם ישתפר מצב הילד – ניסע, ואם לאו – לא ניסע. ואכן, לקראת השעה 2, שעת הנסיעה, נראה היה כי מצבו השתפר. החום ירד (אמנם לא לגמרי) והילד שיחק כדרכו. החלטנו שאני נוסע.

נפרדנו מהמשפחה ונסענו לקאלינין, שם התארחנו בביתו של מיודענו ר' שמשון קאלאדנער. בביתו של ר' שמשון הרגשנו כמו "בבית". בליל שבת הלכנו עמו לבית-הכנסת ולאחר מכן ישבנו יחד לסעודת שבת עד שעה מאוד מאוחרת. הוא הכין לנו מקומות לינה, אחד על שולחן ושני על איזה ספסל, ונרדמנו.

בשעה 5 לפנות בוקר, בעוד אנו נמים את שנתנו נשמעו לפתע דפיקות עזות על דלת הבית. נבהלנו מאוד שכן היה אסור לנו ללון בעיר מבלי להירשם בעיריה ומי הוא הדופק באישון ליל בגסות כזו אם לא מלאכי החבלה? הרבה ברירות לא היו לנו והוצרכנו לפתוח את הדלת. בפתח עמד שליח הדואר שהביא עבורי מברק דחוף מאשתי. במברק אשתי ביקשה שאחזור מיד הביתה בעיצומו של יום השבת כי חייו של הילד בסכנה גדולה.

ר' אבא לוין, גיסו של כותב השורות, עם תלמידיו ב'חדר' בפריז

"ברוך .. דיין האמת"

הבנתי מיד שמדובר בענין של פיקוח נפש ונקל לשער באיזו הרגשה יצאתי לתחנת הרכבת. בשעה עשר יצאה הרכבת וכשנכנסתי לביתי כבר הראו מחוגי השעון על השעה 11. את אשתי פגשתי כשהיא יושבת על הריצפה ממורת בבכי והילד בזרועותיה – מת.

כשראיתי זאת נבהלתי כל-כך עד שנפלתי לארץ. עד היום כשאני נזכר בזה אני חושב שהיה זה כוח הבורא המפליא לעשות שנשארתי בחיים לאחר כזאת בהלה שתקפה אותי למראה בני המת. בקול משתנק, שנקטע מידי כמה שניות בפרץ בכי מתמשך סיפרה לי אשתי כי כבר מחצות הלילה היא יושבת כך עם הילד המת ואין איש בבית זולת שני הילדים הקטנים בני השבע והשש. היא קיוותה שאבוא בזמן אך המברק התאחר.

השכבתי את הילד על הארץ כדין ובצאת השבת התחלנו לחשוב על מקום קבורה עבורו. האמת ניתנת להאמר שאנו ניצבנו בפני בעיה קשה. בעירי לא היה בית עלמין יהודי, והשלטונות לא יאפשרו להוביל לעיר אחרת ילד שנפטר ממחלת הטיפוס (דיפטעריע) והיה קיים חשש של הידבקות מהמחלה.

החלטנו לעשות מעשה נועז מבלי לבקש רשות מאיש. את הילד נכניס לתוך מזוודה אותה ניקח לקאלינין ברכבת של חצות הלילה. החשש היה עצום. פחדתי מאוד שמא יוודע למישהו על פטירת הילד וכשיראה אותנו נושאים מזוודה ילשין בפני השלטונות.

את העונש הצפוי לנו על דבר כזה אין צורך לתאר...

לויה בתוך מזוודה

עלה בדעתי לבקש מגוי שהוא יקח את המזוודה ואילו אנו נשב באותה רכבת במרחק מה ממנו. הבאתי בסוד הענינים גוי שהיה בן בית אצלנו והבטחתי לו סכום הגון עבור זה. בתחילה הוא אכן הסכים לשמחתי הרבה, אך משום מה תקף אותו פחד והוא התחרט.

בשעה עשר בלילה הגיע גיסי מקאלינין. כשנכנס הביתה הוא היה קפוא כולו ומראהו היה מפחיד ביותר. מאוחר יותר סיפר, שהוא הבין שהמצב חמור, וניסה לבוא אלינו תיכף לאחר השבת. כשנוכח שכל הרכבות עמוסות והוא אינו יכול לקנות כרטיס נסיעה, עלה על מדרגות רכבת שעברה שם וכך נסע. זו היתה מסירות נפש של ממש. שכן כשהרכבת נוסעת במהירות הקור הוא עצום. הוא סיפר שהקור היה נורא וכל רגע חשש שידי ירפו מאחיזתן והוא יפול, אך בעז"ה הכל עבר בשלום. שיתפנו אותו בבעייתנו והיה נראה שזו בעיה ללא מוצא.

לקראת חצות הלילה, מועד צאת הרכבת, החלטנו שאין ברירה. התעלמנו מכל הסכנות האורבות לנו, הנחנו את הילד במזוודה ויצאנו אני ואשתי לדרך. היעד – קאלינין. את המזוודה הנחנו מעל למושבים יחד עם שאר מזוודות הנוסעים, וכך, בעז"ה, הגענו לקאלינין. הבאנו את הילד לבית-הכנסת, שם נערכה טהרה כדת וכדין. הילד הולבש בתכריכים והובא לקבר ישראל. יום זה היה... פורים (ת"ש). ת.נ.צ.ב.ה.

ימי השבעה

חזרנו מבית העלמין בשעה 4 אחר הצהריים. נכנסנו לבית-הכנסת ושם ישבתי "שבעה" עיף וייגע וגם שבור מיגון ואנחה. היה זה ילד שהפליא בחכמתו וביופיו. ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. שיהיה ילד זה מליץ טוב עלינו במרומים.

היינו מדוכאים לגמרי והנה הגיע ר' שמשון והביא עמו סעודת הבראה. אנו היינו שבורים כל-כך והדבר האחרון שחשבנו עליו היה אוכל. אך ר' שמשון דרש בתוקף שנאכל ואמר שחייבים להמשיך לחיות ואין מה להתייאש. בחוסר תיאבון בולט מילאנו את דרישתו.

בכוחותינו האחרונים עלינו על הרכבת שהחזירה אותנו הביתה. את גיסי ר' אבא, שנשאר לשמור על הילדים שלחנו מיד חזרה

לביתו, שכן ודאי דאגו לו, ואנו נשארנו ביגוננו. דבר אחד ראיתי, שכאשר הקב"ה מביא צרות לאדם, הוא נותן לו גם כוחות להתגבר עליהן, כי אם לא כן אינני מבין כיצד יכולנו להתגבר על השבר שפקד אותנו.

בתוך ימי ה"שבעה" ביקר אותנו רופא ממשלתי משרד-הבריאות ודרש לספר לו מה אירע עם הילד. חששתי בתחילה שהשכנים הלשינו עלינו, אך במהלך הענינים התברר שהיתה זו חקירה רגילה הנעשית לאחר שנותנים תעודת פטירה.

הפחד שלי היה מכך שבתעודת הפטירה היה כתוב שהילד נפטר מטיפוס, וכיוון שכך אסור היה לי להוציאו מהעיר. אך לא היתה לי ברירה וסיפרתי לרופא את האמת, תוך התנצלות שבעירי אין בית-עלמין יהודי ולא היתה לי ברירה וכו'.

הרופא החל לחקור אותי על הדרך שבה העברתי את הילד ורשם כל מה שאמרתי. לפתע, בתוך הדברים, פרצתי בבכי והתחלתי להתחנן לפניו שלא יגרום לנו צרות נוספות, שכן די לנו במה שכבר היה לנו.

הוא היה אדם מבוגר והבין היטב את מצבנו. הוא הפסיק מיד את כתיבת הפרטי-כל, החזיר את הניירות לתיקו והבטיח שהענין יסתיים ללא כל בעיות. לפני צאתו איחל לנו כל-טוב והבטיח שנית שלא יגרמו לנו בעיות. ואכן, הפרשיה הושתקה, ולא עוד, אלא שבכל פעם שהייתי נפגש עם רופא זה ברחוב, היה הוא מברך אותי לשלום ומסיר את כובעו לכבודי.

פטירתו הטראגית של חותני הי"ד

בתוך ימי ה"שבעה" הגיע אלינו מכתב שגרם לזוגתי לשבת "שבעה" נוספת". מכתב זה היה מר' לייזיק שניאורסאהן (אביו של – יבלחט"א – כ"ק אדמו"ר שליט"א, ובן-דודה של זוגתי) ובו הודיע לנו על פטירתו של חותני, הרה"ח ר' מנחם מענדל שניאורסון, שהיה רב בצ'ערניגוב.

העניין התחיל בתקופת פורים תרצ"ט. נאסרו אז מספר רבנים "שניאורסונים", מכמה ערים ביום אחד. ר' לייזיק, חותני, שו"ב בצ'ערניגאוו אף הוא בשם ר' לייזיק שניאורסון, וכמדומני גם הרה"ח ר' נחום שניאורסון שהיה רב בניעז'ין.

מיום מאסרם לא ידענו מה עלה בגורלם. באחד מביקורי במוסקווה לצורך קניית חומרי צילום, נודע לי, כי על הרב ר' לייזיק (אביו של כ"ק אדמו"ר שליט"א) נגזר עונש גירוש והוא כבר נמצא במקום גירוש. השגתי את כתובתו אצל אחד ממקורביו וכתבתי לו מיד מכתב שבו שאלתי לשלומו וכן לגורלו של חותני.

כאמור, בימי ה"שבעה" על מות הערצ'ל הקטן קיבלתי את תשובתו. במכתב הוא כותב כי כאשר נסעו (השניאורסונים הנ"ל) יחדיו ברכבת המשא, נפל חותני לפתע

מהקרון. הם לא ראו מה קרה, אך מיד עצרה הרכבת וכעבור מספר דקות נשמע קולו של אחד השומרים הצועק: "אדין גאטאור" [=אחד גמור]. הרכבת המשיכה במסעה וכשהגיעו ליעדם ראו אותו שוכב על הארץ, מכוסה בבגדו העליון.

הרב ר' לייויק כתב שהוא ור' לייויק השני נמצאים יחדיו והם מאשרים את דבר פטירתו של חותני ומכתב זה יהיה כ"גביית עדות". היארציט [=יום השנה] הוא ה' טבת ה'ת"ש. יהי רצון שיהיה למליך-יושר עלינו במרומים.

בתחילה לא רציתי להראות את המכתב לזוגתי, אך לא היתה לי ברירה והוכרחתי להראותו לה. היא ישבה איפוא "שבעה" שנית (וכדין "שמועה רחוקה" היתה צריכה לשבת רק שעה קלה). אפשר להבין את הרגשתנו לאחר שני אסונות אלו. זמן רב עבר עד שהתאוששנו.

לחג הפסח ת"ש, שוב בא אבי מנעוול, כשכל המצרכים הדרושים לחג עמו. בחיצוניות שררה השמחה בביתנו, אך בעומק לבבנו נשארו הפצעים פתוחים ללא יכולת להגליד. האסונות דיכאו אותנו מאוד.

יגיע-כפיים

צלם בשירות המשטרה

מקרה מענין אירע לי באותם ימים. באחד הבקרים, אני עומד לפתוח את חנותי, והנה ניגש אלי אדם לבוש אזרחית ומוסר לי כי הנני מוזמן למשטרה. הבחנתי מתחת למעילו בסמל של ה.נ.ק.וו.ד.

ניסיתי לבקש רשות לבוא מאוחר יותר כדי שאוכל להודיע למשפחתי, אך הלה סירב והורה לי ללכת עמו. מובן שנבהלתי כהוגן, שכן משמעות הדבר היה מאסר ודאי. אמנם לא ראיתי כל סיבה למאסר, אך באותם ימים הכל היה אפשרי.

התחלנו ללכת. הוא הלך מהר ואני השתרכתי לאיטי בעקבותיו, עקב נכותי. הדרך היתה ארוכה וכנראה שלא היתה לו סבלנות להמתין לי וכך עזב אותי באמצע הדרך והלכתי לבדי.

כשהתקרבותי לבנין המשטרה ראיתי כי אלה הם שני אגפים. אחד שייך למשטרה והשני ל.נ.ק.וו.ד. עשיתי סימן לעצמי, שאם יקראו אותי לאגף המשטרה, אין זה חמור כל-כך, אך אם יקראו אותי לאגף ה.נ.ק.וו.ד. אני בצרות צרורות. כאשר הגעתי למקום התקרב אלי מפקד המשטרה לשמחתי הגדולה, והורה לי ללכת אחריו.

הוא הוליך אותי דרך מסדרון ארוך ובסופו הורה לי להמתין על הספסל ובעצמו נכנס לחדר.

כעבור כרבע שעה הזמין אותי להכנס לחדרו. הושיבני על כסא מולו והחל לחקור אותי על כל קורותי מיום עמדי על דעתי. סיפרתי לו הכל, כולל את קורותי בדבר גירושי וכו'. לא היה טעם להסתיר מאום.

לאחר ששמע את כל זאת, הניח את העט על השולחן, שילב רגל אחת על השנייה ושאל: "אתה צלם?" השבתי בחיוב. "האם תוכל לצלם עצמים לא חיים?" שוב היתה תשובתי חיובית.

המטוס שנפל

ובכן שמע – אמר – ושמור בסוד את כל אשר תראה. נפל היום מטוס שלנו בסביבות העיר. יש גם מספר הרוגים. צריך לצלם את כל שרידי המטוס. האם אתה מוכן לעשות זאת?"

הסכמתי, אך אמרתי לו כי חושש אני מאוד מכל הענין, מאחר שחזרתי מגירוש. זמנים כאלו הם מסוכנים ואני מפחד לעסוק בענין כזה. הוא הצטחק ואמר שאין לזה שום קשר לעברי ושאין לי מה לחשוש כלל.

ביקשתי, אם אפשר, לדחות את הצילום לשעות הצהריים, מאחר שזה היה יום חופש וביום כזה באים לקוחות רבים וחבל לי להפסיד הכנסה כזאת שלה מצפים במשך חמשת ימי העבודה. הוא הסכים וסוכם שבשעה שתים יבוא עם סוס ועגלה לקחת אותי למקום האסון.

בשעה היעודה יצאנו למקום. המחזה שראיתי שם היה מחריד, שרידי המטוס היו פזורים על פני שטח רחב וחלקי איברים מבצבצים מהם. בלב כבד ביצעתי את העבודה. כשסיימתי, שאל אותי מפקד המשטרה כמה עליו לשלם לי. סירבתי לקבל תשלום ואמרתי לו: "לאחר שהמדינה נפגעה באסון כזה עוד אקח כסף?"

לא לקחתי תשלום על עבודה זו, וגם לאחר מכן – התיידדתי עם מפקד המשטרה והיה בא אלי עם משפחתו כדי להצטלם. גם ממנו לא לקחתי תשלום והדבר העניק לי הרגשה נוחה.

החלפת המקצוע

כעבור מספר חודשים חלה הרעה במצב הפרנסה שלי ושל גיסי. הלקוחות הלכו והתמעטו ולגיסי לא היתה כלל עבודה. התחלתי לחשוב איפוא, על דרכי פרנסה אחרות.

סמוך לי היה עומד איש ארמני ומוכר "תרנגולי-סוכר". דוכנו המה אדם במשך כל היום. עלה בדעתי לנסות לעסוק במלאכה זו. ביקשתי ממנו ללמד אותי את סודות הייצור והבטחתי לו שלא אמכור בעיר זו. הוא הסכים ברצון ובביקור אחד בביתו למדתי את המלאכה.

עתה נזקקתי לתבנית של תרנגול. הוא לא ידע היכן להשיג זאת, שכן את שלו הביא מארמניה. לבסוף מצאתי במוסקווה אדם שעסק פעם במלאכה זו וברשותו היתה התבנית הדרושה. הוא סירב למכור לי אותה אך הואיל להשאילה לי, תמורת כסף שאפקיד ברשותו כמשכון, וכך עשיתי.

העיר שבה בחרתי לעסוק במלאכה זו היתה וישניע וואלאצאק הנ"ל. שם היה ל"תרנגולים" ביקוש רב והתפרנסתי ברווח. אך שם היתה בעיה של השגת דירה (כזכור). לבסוף הצלחתי לשכור חדר תמורת מאתיים רובל בחודש, והוא שימש לי כבית מלאכה. לישון שם היה אסור לי וישנתי במטבח.

לא היתה לי כל אפשרות להביא אלי את בני משפחתי, אך לחץ הפרנסה היה כבד. הוחלט שגיסי יגור בביתי ויעסוק בצילום תחתי ואילו אני אמצא בעיר השניה ואבוא לבקרם אחת לשבועיים. הסדר זה כמובן העיק עלינו מאוד, אך שמחנו במה שהיה לנו. שכן באותם ימים היו מצבים קשים הרבה יותר. אני התפרנסתי היטב וכן גיסי הרוויח בעבודתו הרבה יותר מאשר בעירו.

כך עברו הימים. במשך הקיץ (ת"ש) אף היו בני ביתי באים מדי פעם לבקרני וכך חיינו. לקראת הימים הנוראים של שנת תש"א נסעתי לקאלינין עם כל המשפחה, כדי לחגוג את החגים בחברת יהודים בבית-כנסת ולקראת החורף שבתי לעבודתי.

סבל ברגלים

החורף היה קשה. הקור היה כבד מנשוא והרחובות היו קפואים. כעבור זמן מה התחלתי לחודש כאבים ברגלי הבריאה, עם קומי ממיטתי, ובמשך היום חלפו הכאבים. כך היה מספר ימים וחשבתי שדבר יחלוף מאליו.

סדר עבודתי היה כך, שאת ה"תרנגולים" הייתי מכין בערב ובמשך היום הייתי עומד בשוק ומוכר אותם. יומיים בשבוע היתה המכירה גדולה במיוחד, מאחר שבימים אלו היו נאספים הכפריים מהערים הסמוכות.

באחד מימי השוק הללו, ישבתי ומכרתי כדרכי ולא חשתי שום כאב מיוחד. אולם כאשר קמתי על רגליי נתקפה רגלי הבריאה כאבים נוראיים והרגשתי כאילו חותכים אותה בסכינים. ללכת לא

יכולתי בשום אופן וגם העמידה היתה כרוכה בייסורים איומים. כך עמדתי ומבלי רצון נפלטו מפי אנחות כבדות.

בעיר זו גר רב שברח מרוסיה הלבנה והתפרנס מתיקון ערדליים. מעבודה זו התפרנס בריוח והיה שמח על כך שיש ביכלתו לשבת בשלווה. הייתי מיודד איתו.

יהודי זה עבר ברחוב בדיוק באותה שעה ושמע את גניחותי. הוא כמובן סר אלי מיד. סיפרתי לו את מה שאירע לי והוא הלך מיד וחזר עם מרכבה. מספר אנשים תפסו אותי והעלו אותי על המרכבה. כל תזוזה גרמה לי כאבי תופת, אך הם לא התייחסו לצעקותיי, שכן לא היתה כל ברירה.

היהודי – ר' חיים שמו – הביא אותי לביתו והזמין מיד רופא. כשהגיע הרופא פניתי אליו בבכי וביקשתי שיעשה הכל כדי שלא אשאר נכה על שתי רגלי ח"ו.

הרופא הורה לי להסיר את בגדי והדבר עלה לי ביסורים קשים. הוא החל למשש את עמוד השדרה, מהעורף ולמטה, עד שהגיע לנקודה שכשנגע בה קפצתי מכאב. כשראה זאת אמר שאין לכאבי כל קשר לרגל וזו רק מכת קור. הוא הורה לי לשים באותו מקום שקיק מלח חם ולדאוג שאמצא בסביבה חמה.

בבית החם של ר' חיים

ר' חיים הכין עבורי מקום לשכב במטבח ביתו, וכאשר שמו בגבי את שקיק המלח והתחממתי, הוקלו הכאבים. אך גם עתה עוד סבלתי הרבה, מאחר שהמטבח היה צר ומדי פעם נתקלו האנשים במיטתי וכל נגיעה כזו היתה עבורי כאבים וצעקות.

אשתי באה מיד למחרת וכך שכבתי בבית זה כששה שבועות. אין לי מילים להודות למשפחה זו שעשתה ככל שביכלתה כדי להקל על מכאובי. הם התייחסו אלי כאילו הייתי אחיהם.

את הפרנסה לא יכולנו להזניח ואשתי היתה עושה את ה"תרנגולים" בביתו של ר' חיים ובמשך היום מוכרת אותם תחתי. הדבר היה קשה עליה מאוד, שכן היא היתה אז בחודש השביעי להריונה, אך לא היתה ברירה.

כעבור ששת השבועות שבהם הייתי מרותק למיטתי, התחלתי לצאת מעט ועזרתי לאשתי בעבודה. כך נמשך המצב עד פורים ואז חזרה אשתי הביתה ואני חזרתי לעבודה מלאה.

לקרא חג הפסח (תש"א) באה זוגתי אלי עם ילדינו, לאה ושלוש-בער, ועשינו את הפסח בבית ר' חיים. אבי אמנם הביא לנו לליכאסלאוויל את המצרכים הדרושים לחג, אולם העדפנו לחגוג את הפסח בבית ר' חיים, משום שאשתי עמד ללדת בימים אלה והיה רצוי שתלד בעיר זו שהיא עיר גדולה ומצויים בה רופאים מומחים.

בבית ר' חיים הרגשנו ממש "בבית". אני ור' חיים היינו מיודדים מאוד, והעובדה שנקלענו לגורל דומה של מגורשים איחדה אותנו ועשתה אותנו כאחים ממש.

תמימות של יהודי

ברצוני לספר כאן אפיזודה קטנה השופכת אור על חומו ועל יראת השמים של ר' חיים.

היה זה כאשר הייתי עדיין צמוד למיטה, אך כבר יכולתי לשכב על צידי. מיטתי עמדה כאמור, בחדר האוכל, ובאחת השבתות הזיזו לעבר מיטתי את שולחן השבת, כדי שגם אני אצטרף לסעודה.

מצב הרוח היה מרומם, "שבת'דיק", ועד שהכינו את השולחן, שוחחנו ר' חיים ואני. בתוך הדברים סיפרתי איזה מעשה מופת מהבעש"ט. כשסיימתי את הסיפור הבחנתי שהסיפור לא כל-כך מצא חן בעיני ר' חיים (כאמור, הוא היה תלמיד החפץ חיים, וכדי לקבל סיפור זה נדרשה מידה רבה של אמונת צדיקים בבעש"ט).

רציתי להניח את דעתו ואמרתי, שגם בגמרא מסופרים כל מיני אירועים שאינם מוסברים כל-כך בדרך הטבע, ולמרות זאת אנחנו מאמינים בהם באמונה שלימה. תגובתו היתה, שאלו הם סיפורים מחז"ל. תשובתי שלי לא איחרה לבוא: "מאי נפקא מינה, כולם צדיקים".

כשהוא שמע זאת הוא החל לצעוק: "חז"ל! חז"ל! איזו השוואה?" וצעק אלי: "צא מכאן, אפיקורס! אין ברצוני להחזיק אפיקורס בביתי!"

אני נבהלתי קצת למראה תגובה חריפה זו. אשתו, שהיתה גם היא אשה צנועה מאוד וטובת-לב, ניגשה אליו והתחננה אליו שיפסיק לצעוק: "הרי הוא יהודי חולה", קראה, "האם הנך יודע מה שאתה עושה? חיימק'ה, אני מבקשת ממך, חשוב על מה שאתה עושה". כך היא התחננה אליו, אך הוא בשלו: "אין ברצוני להחזיק אפיקורס בביתי!"

לפתע, בתוך הדברים, פרץ ר' חיים בבכי, נפל על מיטתי והחל לבקש ממני סליחה ומחילה, באומרו שאיבד את עשתונותיו ולא ידע מה הוא עושה וכו'.

ברגע זה ראיתי את גודל מסירות נפשו של יהודי זה. הוא היה אדם טוב בעצם מהותו ולא היה שייך כלל למעשה כזה של גירוש אדם חולה מביתו, וודאי שלא ידידו, אוהבו כנפשו, ולמרות זאת,

כשלפי דעתו נראה היה לו שאמרתי דברי אפיקורסות, התגבר על טבעו ועל אהבתו כלפי ומחה על כך בצורה החריפה ביותר.

ר' שמואל "האילם"

מזל-טוב!

לאחר חג הפסח, ט' לעומר, ילדה אשתי בן. הלידה עצמה עברה בשלום, ללא כל סיבוכים. החלטנו לבצע את ברית המילה בליכאסלאוויל ולהביא מוהל מהעיר נעוול. הזמננו את המוהל ר' מנחם מענדל לייך (בן הרב ר' חיים דוד הי"ד) מנעוול. הוא הגיע במועד וביצע את הברית במומחיות רבה (אין צורך לפרט את מסירות הנפש של עריכת ברית ובפרט של המוהל). הילד נשא את שם חותני הרה"ח מנחם-מענדל ע"ה שניאורסון. ברוך ה' הכל עבר בהצלחה רבה ולמחרת כבר היה המוהל יכול לחזור לביתו.

מכתב-פרידה ובקשה-אחרונה

במשך היום ששהה המוהל בביתי, סיפר לי על מה שעלה בגורלו של גיסו, הרה"ח הרב שמואל, שהיה רבה של סיראטינע. ר' שמואל היה יהודי תמים ביותר, בליובאוויטש כינוהו "האילם", מאחר שלא היה מדבר שום דיבורי חול. גם כשנתמנה לרב לא היה מוציא מילה מפיו למעט דברי תורה או כשהיה צריך לפסוק דין.

עובדה זו לא הפריע כלל לאמא רוסיה לאסור אותו בשנת תרצ"ט באשמת תעמולה נגד המהפיכה... הוא נשלח למחנה עבודה סמוך לעיר זובצוב (הרחוקה כשלוש מאות ק"מ מנעוול).

המוהל הראה לי מכתב שכתב לזוגתו ובו הוא כותב שאינו יוצא לעבודה מאחר שהוא חולה וחלש, ולאחר מכן הוא כותב כך: "אני מקווה שאשאר בחיים, אולם אין לי על כך חוזה עם הקב"ה ואם לשפוט לפי מצב בריאותי, הרי התקוות אינן רבות. על כן אני מבקש להשתדל להביאני לקבר ישראל. אני מבטיח למי שישתדל בכך, שאם יש לי זכויות למעלה – אהיה מליץ-יושר עבורו".

מכתב זה נכתב בקיץ. לאחר הימים הנוראים נתקבל בביתו מכתב ממנהל מחנה העבודה ובו הוא כותב לאשתו כי ביום פלוני נפטר בעלה (היה זה ערב יום כיפור), והוא (המנהל) הורה להלבישו בגדים לבנים, להניחו בארון ולקברו. הוא הוסיף וכתב, שהוא עשה סימן על מקום הקבר ואם יש ברצונה לראות את המקום, הוא יכולה לבוא אליו והוא יראה לה אותו.

היא, כמובן, נסעה לשם מיד, ואכן מצאה את המקום, כפי שכתב המנהל. המנהל,

שהיה גוי, הסביר לה, שהואיל והוא ראה שאדם זה הוא אדם קדוש, על כן עשה כל זאת עבורו, דבר שאין עושים לשום אסיר.

מסירות-נפש עבור קבר-ישראל

עתה החלה האשה לחפש דרך להוציאו ממקום זה ולהביאו לקבר ישראל. בתחילה ניסו לבקש היתר מהשלטון המקומי, אך פניהם הושבו ריקם. לאחר מכן הגישו בקשה לעיר המחוז, וגם שם היתה התשובה שלילית. התקווה האחרונה היתה הפניה למוסקווה, אולם גם משם סירבו לאשר זאת.

בנעוול התקיימו אסיפות רבות של אנ"ש בקשר לזה. הועלו הצעות רבות וכולן נתגלו כבלתי מעשיות. העגלונים אף היו מוכנים לנסוע לשם בלילה ולגנוב את הארון, אך הדבר היה בלתי אפשרי, שכן המקום היה מכוסה שלג וגם בלתי מוכר להם והם לא היו מוצאים אותו.

כולם היו אובדי עצות. מצד אחד רצו מאוד למלא את רצונו ובקשתו של הנפטר, אך לא ידעו כיצד לעשות זאת. רק כעבור ששה חודשים הגיעו אל אחד מאנ"ש בלנינגראד, שהיה מומחה בשפה הרוסית, והוא הגיש פניה לעיר המחוז קאלינין, שמשום מה דילגו עליה.

למרבה השמחה הגיעה משם תשובה חיובית. ההיתר היה מותנה בשני תנאים: א. שהובלתו תיעשה בקרון מיוחד. ב. שהגופה תונח בארון ברזל שיונח בארון נוסף מברזל ושניהם יחד בארון שלישי מעץ.

מילוי תנאים אלו היה כרוך בהוצאות עצומות. אולם אחד מהמקורבים לאנ"ש, ר' לייזער גריווער הי"ד, שהיה יהודי בעל יכולת, נטל עליו את כל ההוצאות, ובעזרת סיוע זה בוצעה העבודה. הוא הועבר לנעוול ונקבר שם. היה זה בערב שבועות של שנת פטירתו. מהמהל שמעתי את הסיפור על כל פרטיו. כמה פרטים שמעתי קודם לכן מאבי. הוא השתתף בהלוויה וסיפר, שלמרות תשעת החודשים שחלפו מעת פטירתו, היה ניתן עדיין להכירו. תנצב"ה.

גדולתו של ר' שמואל

הואיל וסיפרתי על פטירתו של ר' שמואל, ברצוני לספר גם סיפור שבעיניי מורה על גדולתו.

זה אירע כאשר שהינו בעיירה מוראשי. כמה חודשים לפני פסח קניתי שתי אווזות. פיטמנו אותן כשלושה שבועות בשיבולת שועל כדי שישמינו, ובכך קיוויתי להכין כמות גדולה של שומן לפסח. כשהשמינו דיין, שחטתי אותן, וכיוון שאשתי לא הרגישה טוב

באותם ימים, התעסקתי בהכנתן בעצמי.

פתחתי את קיבתן וראיתי כי במעי אחת מהן יש שני נקבים קטנים, אך הם היו סתומים בשומן. זכרתי כי חלב טהור סותם, ובמילא, הן כשרות לכאורה, אך לא רציתי לסמוך על עצמי וכתבתי את השאלה לאבי בבקשה שיציג אותה בפני ר' שמואל (שהיה גר בנעוול באותה תקופה).

כעבור זמן מה קיבלתי מכתב מאבי. הוא כותב במכתבו כי הציג את השאלה בפני ר' שמואל והוא החזירה לו באומרו שימסור את השאלה לרב שמעון לייב קנטרוביץ (אחד מאנ"ש, מתלמידי תומכי תמימים). למכתבו של אבי צורפה תשובתו של ר' שמעון לייב והוא פסק כי השאלה כשרה, וסיים: "יאכלו ענוים וישבעו".

אולם בהמשך מכתבו כותב אבי כי כשבא לביהכנ"ס ונפגש עם ר' שמואל, שאלו ר' שמואל מה פסק ר' שמעון לייב, והוא השיב כי הכשיר. כשמע זאת ר' שמואל ביקש מאבי להמתין עד שיוכל לכתוב את דעתו הוא ושישלח לי את שתי התשובות.

ואכן, למכתבו של אבי צורפה גם תשובת ר' שמואל, והוא כתב, כי מבלי לראות את המעיים עצמם, אי אפשר להכשירם!

תשובתו של ר' שמואל הביאה אותי במבוכה ולא ידעתי מה לעשות. לבסוף החלטתי לשלוח את המעיים לגיסי ר' אבא, הנמצא במחיצת ר' יעקב זוראוויצער ור' שלמה מטוסוב, כדי שהם יראו את השאלה ויפסקו. הואיל והקור היה גדול והאווזה היתה קפואה, לא היה חשש של קלקול, ושלחתי את האווזה, בצירוף כל התשובות של הרבנים, אל גיסי. כתבתי לו שאם האווזה כשרה, שישאיר אותה עבור משפחתו (שכן היה בדעתי לשלוח להם חלק מהשומן).

הרבנים התבוננו בשאלה ופסקו שאין חשש ושהאווזה כשרה. אחותי (אשת ר' אבא) הכינה את הבשר לקראת שבת ואת השומן ארזה לקראת פסח. הואיל ולא היו שם מקררים, היא טמנה את הכל בכמה מקומות בקרח שבחצר.

כאן אירע דבר מעניין. את הבשר מצא כלב שאכל אותו בשקיקה ואת השומן אכלה חתול. מהאווזה לא נשאר זכר.

אנו ראינו בזה את גדולתו של ר' שמואל, שגם הוא אמינא שלו – תורה היא.

(אגב, היו לו שני בנים: ר' דוד ור' שלום בער. ר' דוד נאסר, כמדומני בשנת תרח"צ, ולא חזר ממאסרו. ר' שלום בער שהיה עדיין בחור והיה דומה לאביו בלמדנותו וכו', נהרג באחת ההפצצות שהפציצו הגרמנים ימ"ש את נעוול. אנ"ש מצאו את גופתו וקברו אותו. הי"ד).

מלחמת העולם השנייה

המלחמה פרצה!

לאחר ברית המילה, חזרתי לווישנע-מאלאצעק והמשכתי בעבודת התרנגולות. מצב בריאותי הוטב אמנם, אולם לא שב להיות כבתחילה ונאלצתי ללכת עם שני מקלות. בכל זאת, לעבודתי לא הפריע הדבר, והמשכתי בעשיית תרנגולי הסוכר והרווחתי יפה.

כך חלפו ששה-שבעה שבועות. באחד הימים, היה זה ביום ראשון כז סיון תש"א (22 ליוני 1941 למספרם), אני יושב כדרכי בשוק, שהיה עמוס הפעם בעגלות של גויים מלאות סחורה. מזג האויר היה חמים ולפתע התחוללה בשוק מהומה. אנשים החלו להתרוצץ מכאן לשם, דילגו על פני העגלות והבנתי כי דבר מה מאוד גדול אירע. לשאלתי ענה אחד האנשים "וואוינא" [=מלחמה]!

כעבור דקות מספר היתה כל העיר כמרקחה. האנשים, ובפרט בני הכפרים, התנפלו על החנויות וקנו את כל מה שהיה בהן. כהרף עין התרוקנו כל החנויות מסחורותיהן. גם סחורתי נחטפה תוך דקות ספורות והלכתי לביתי למרות שהיו אלה שעות הצהריים עדיין.

האזנתי לשידורי הרדיו ושמעתי כי הגרמנים ימ"ש תקפו כמה עיירות, כז'יטומיר ועוד, וכי הם מתקדמים לכיוון מרכז המדינה. הקריין גם הודיע, בקול מבוהל, שיש לכבות את האורות בלילות, ושנשים חסרי תעודות מזהות אסורים להסתובב ברחובות.

בזמן מלחמה לא מתפזרים!

אני נוכחתי שאין לי עוד מה לעשות בעיר. המצרכים שהיו דרושים לי לצורך עבודתי (בעיקר סוכר), נעלמו מכבר, ולא נותר לי אלא לחסל את המצרכים שעדיין נותרו לי ולמכור את התוצרת. יצאתי, איפוא, למחרת עם סחורתי ותוך דקות ספורות כבר נחטפה כולה. גם אילו היתה לי סחורה פי מאה, גם אז לא היתה מחזיקה מעמד מעבר למספר דקות. הפחד מפני רעב הביא את האנשים לכך שקנו כל דבר מאכל שהיה בחנויות.

למחרת, ביום שלישי, ארזתי את חפצי והלכתי לתחנת הרכבת במטרה לנסוע למשפחתי. אולם התברר לי כי הרכבת הנוסעת לעירי, הנוסעת גם למוסקוה וללנינגראד, גדושה עד אפס מקום, ואין אפשרות להשיג כרטיסים.

לאחר בירורים נודע לי כי יש איזו רכבת מקומית, הנקראת

"ראבאציי פאייזד" [=רכבת העובדים], שמגיעה עד למחצית הדרך לעירי. נאמר לי כי אוכל לנסוע בה ולאחר מכן יהיה עלי להמתין יום עד שתהיה רכבת הנוסעת לליכאסלאוויל.

מחוסר ברירה נסעתי בדרך זו, וכך יצא, שכדי לעבור את 60 הק"מ שהפרידו ביני לבין משפחתי נדרשה לי יממה תמימה, אך בסופו של דבר הגעתי לביתי והשמחה היתה רבה. בזמן כזה יש להשתדל להיות יחדיו ולא להתפזר.

החל מסע הפליטים

החדשות שהושמעו ברדיו לא בישרו טובות. מדי יום מדווחים על התקדמות האוייב ועל כיבושן של ערים נוספות. כעבור מספר ימים כבר הודיעו כי העיר נעוול (שהיתה במרחק 120 ק"מ מהגבול) וכמה מהעיירות שסביבה הופצצו ע"י האוייב. הודעה זו הדאיגה אותנו מאוד, הואיל ובנעוול נמצא אבי וכן אחי ורעייתו עם שלושת ילדיהם.

טלפונים פרטיים לא קישרו בינינו לבינם. והדרך היחידה שנותרה לנו כדי להיוודע על שלומם היתה משלוח מברק. כך עשיתי, אולם תשובה לא קיבלנו והדבר הגביר את הדאגה.

כעבור שבוע החלו לעבור דרך עירנו שיירות של פליטים מאותם מקומות שהופצצו ע"י הגרמנים. ביניהם מצאנו פליטים מנעוול והם סיפרו שבי"ב תמוז הופצצה העיר לראשונה. רוב התושבים ברחו אל מחוץ לעיר והסתתרו בחורשה שליד בית-העלמין. אותם פליטים סיפרו שבין המסתתרים באותה חורשה היה גם אבי, אולם הם לא ידעו מה גורלו עתה.

המשכנו בשאלות ובדרישות ולבסוף נודע לנו כי ראו אותו הולך רגלי בליוויי ר' מרדכי-משה יוסוס (הוא היה אחיו של ר' חיים ברנזון המוכר כקצב של נעוול). בשורה זו הרגיעה את רוחנו מעט, וציפינו שאבי יגיע ויצטרף אלינו.

הכנות למסע מיוחד

למרות הפחד והידיעות על התקדמותם של הגרמנים, הרי בעירנו לא הורגשו הקרבות. הסימנים היחידים לכך שמתנהלת מלחמה היו הצוים בדבר ההאפלה והאיסור לצאת החוצה בלילות. ימים אלה היו עבורנו דווקא ימים טובים מבחינת הפרנסה: הואיל ורבים מבני המקום גוייסו למלחמה, התרבו הלקוחות שביקשו להצטלם כדי להשאיר תמונות לבני המשפחה. גיסי, ר' אבא, היה עומד בצלמניה ומצלם ואני הייתי מפתח את התמונות בבית, וכך, בע"ה, היתה פרנסה לשתי המשפחות.

ברם, התקדמותו המתמדת של האוייב הגרמני הביאה גם אותנו למסקנה שיש להתכונן להימלט מהעיר. הסכנות הלכו וגדלו ורצינו לנסוע למקומות מרוחקים יותר מהחזית. אולם שני דברים עיכבו אותנו: ההמתנה לאבי והעובדה שלא היה לנו מספיק

כספ.

לגבי הדבר הראשון, לא יכולנו לעשות דבר והמשכנו להמתין בתקווה, אך בעניין המחסור בכסף התחלנו להכין את עצמנו. קימצנו ככל האפשר בהוצאות, וכך התחיל להצטבר אצלנו סכום די נכבד.

פגישה מעניינת

[באחד הימים המתוחים הללו אירעה לנו פגישה די מעניינת. הגיעה לביתנו אשה גויה בלוויית יהודייה קשישה ושאלה אם גרים כאן יהודים. השבנו בחיוב, והיא סיפרה שמצאה את הזקנה ליד היער והציעה לנו לקבלה לביתנו. כמובן, קיבלנו אותה והכנסנו אותה למטבח כדי שתשיב את רוחה.

אני סבלתי באותם ימים מכאבים ברגלי ושכבתי על ספה במטבח. כשהוכנסה האשה פתחתי עמה בשיחה ושאלתיה מהיכן היא. השיחה עמה התנהלה בקושי, כיוון שהיא היתה כמעט חירשת. אולם בסופו של דבר הצלנו מפיה שהיא מנעוול ושבעלה היה ר' חצ'ע לובקיס.

(אני הכרתי אותו עוד מילדותי. הוא היה אז כבן 65 והתארח פעם בביתנו. אני זוכר אותו במיוחד בשל תפילתו הנעימה אמנם הייתי אז כבן עשר, אך עמדתי בסמוך לו כל זמן תפילתו והתענגתי על תפילה זו שהיתה "מיט א חסידישן געשמאק").

כששמעתי זאת הבנתי שבוודאי היא הכירה את סבי ז"ל ואולי גם את אבי (מהתקופה שהתגוררו במאייעווע). שאלתי אותה, איפוא, אם היא מכירה את ר' שלום המלמד, ר' שלום דארלעוור (זה היה כינויו של סבי). היא השיבה בחיוב. שאלתי שוב אם הכירה את בנו. ישראל ברוך (כלומר-אבי), והיא השיבה: "כן, אני זוכרת אותו, אף אומר לכם סימן – היה לו בן צולע" (הכוונה, כמובן, עלי)... למשמע דבריה פרצו הכל בצחוק, צחוק שהפיג לרגע את הרגשת המתח.

היא שהתה בביתנו כעשרה ימים ולאחר מכן העבירה אותה אחותי לעיר קאלינין, ושם הוכנסה לבית-אבות. הדבר אמנם לא היה לרוחי, אך לא היתה ברירה. להיטלטל עמה בדרכים היה בלתי אפשרי].

דרישת שלום אחרונה

בינתיים עבר בעיר זרם של פליטים, ביניהם פגשתי את ר' מאיר ואת אחיו ר' דובער איטקין. ובאחד מביקורי בעיר קאלינין פגשתי את ר' יצחק מינקוביץ ואת ר' געצל רובשקין.

בביקורי זה בקאלינין פגשתי את ר' מרדכי-משה הנ"ל, שהלך יחד עם אבי, והוא סיפר לי, כי אבי נחלש מאוד עקב טרדות הדרך ולא עצר כוח להמשיך. הוא נשאר אצל משפחת גויים מכרים שהסכימה להסתירו. זו היתה הידיעה האחרונה ששמעתי אודות אבי ז"ל.

כאשר ראיתי שאין עוד טעם להמתין, התחלנו לעסוק בהכנות לנסיעה. לא היה קל לנו לצאת לנדודים כאלה. לנו היו שלושה ילדים וגם לגיסי שלושה ילדים ואני בקושי הלכתי על שתי משענותי, וכך לא יכולנו להגיע רחוק.

גם הסכום המועט שעמד לרשותנו – כ-1500 רובל לכל אחת מהמשפחות – לא הבטיח רבות, ולכן הגעתי לידי החלטה למכור את ביתי, וע"י כך אוכל להשיג סכום כסף שבאמצעותו נוכל לצאת לדרך.

אולם כשהתחלתי להתעניין בעניין מכירת הבית נודע לי שהדבר אינו פשוט כלל וכלל. ראשית, עדיין לא עברו שלוש שנים מעת שקניתי ואסור היה למוכרו. ייתכן שדבר זה היה אפשר להסדיר עקב תהפוכות אותו זמן. אך עמדה בפני בעיה שנייה, הקשה ביותר: עדיין לא נקבע לי הסכום שאותו עלי לשלם כמס לעירייה, ובלי מכתב מהעירייה לא יכולתי למכור את הבית.

חשבתי על העניין. בסופו של דבר העליתי הצעה לומר לקונה שאני משכיר לו את הבית לעשרים שנה תמורת סכום כזה וכזה, שבסך-הכל עולה ל-3500 רובל. וכיוון שבית זה אינו מסוגל לעמוד למעלה מעשרים שנה, הרי הקונה מובטח.

לשמחתי מצאתי גוי שהסכים לשיטה זו וסיכמתי עמו ש-2500 ישלם מיד ואת האלף הנוסף ישלח אלי כעבור שנה. הסכמתי לצורת תשלום זו כי שמחתי לקבל גם 2500 רובל ובלבד שנוכל לנסוע מהעיר.

עבור הקונה היה זה ממש חצי חנים והוא התחיל מיד לקבץ את הכסף, אך חסרו לו 200 רובל. הסכמתי לקבל 2300. ואמרתי לו שאני מאמין כי ישלח אלי את שארית ה-1200 בשנה הבאה. כך סוכם והייתי שמח שלפחות 2300 רובל קיבלתי לידי.

אנו הופכים לפליטים

קיבלנו מהעירייה מכתב פליטים והתחלנו לתכנן את הנסיעה. החלטנו לנסוע ברכבת עד קאלינין, ומשם באוניה דרך נהר הוולגה. ארזנו את כל חפצינו והתכוננו לנסיעה.

וכך החל המסע הארוך ורב-הקשיים. יום הנסיעה נקבע למחרת ראש-השנה תש"ב. חפצינו היו רבים מאוד. ארזנו אותם בכל צורה שהיא: במזוודות, בשקים ובחבילות. הקפדנו לקחת בגדים רבים ובעיקר כרים וכסתות שהם החשובים ביותר בתקופת החורף.

את ימי ראש-השנה עשינו, אני וג'סי, בקאלינין, ומיד במוצאי החג חזרנו לעירנו ועשינו את ההכנות האחרונות למסע. כשהאיר השחר התחלנו להוביל את מיטלטלינו לתחנת הרכבת. לא בקלות רבה עשינו זאת, ולולי עזרתם של קוני דירתנו אינני יודע כיצד היינו מצליחים להביא את כל ערימת החפצים לתחנה. הגויים הללו אף העלו את החפצים לרכבת ואחד מהם לא הספיק לרדת ונאלץ לנסוע עד לתחנה הבאה...

בקאלינין שוב עמדה בפנינו בעיית החפצים הרבים, אך שם נמצאו סבלים רבים והם העמיסו את כל החבילות על עגלה שהובילה אותם לאוניה. שלטונות הנמל העלו אותנו לאוניה מיד כשראו את המכתב המעיד עלינו שאנו פליטים, ואף לא דרשו כל תשלום תמורת הנסיעה.

המסע באוניה

האוניה היתה גדולה ואף נוחה בהתאם למושגי הזמן. היו בה חדרים נפרדים עבור הנוסעים, אך אלה ניתנו רק לאלה ששילמו תמורת הנסיעה. ואילו אנו, עם יתר הפליטים, הוכנסנו לאולם גדול ללא כל ריהוט. לנו לא הפריע הדבר, שכן היו עמנו כרים וכסתות לרוב. פרשנו אותן באחת הפינות וכך היה לכל אחד מקום משכב חם ונוח.

נסענו ברציפות כשבוע ימים ובערב יום-הכיפורים עגנה האוניה בעיר גורקי למשך יום תמים. היום הקדוש עבר עלינו בעיר זו והתארחנו אצל ר' מאיר איטקין. היה זה נעים מאוד לפגוש ידיד בזמנים ההם, אך זמן רב לא יכולנו להישאר שם הואיל והאוניה עמדה להפליג מיד במוצאי היום הקדוש.

חזרנו, איפוא, לאוניה והמסע נמשך. חולקו לנו לחם לשובע ומים חמים ואנו הבאנו עמנו עלי תה וסוכר, ולא סבלנו מחסור. במקומות שבהם עגנה האוניה היה אפשר לקנות ביצים, חמאה וחלב, אמנם ביוקר, אך לא קימצנו במצרכים חיוניים כאלה.

על-פי תוכניתנו היתה האוניה צריכה לעגון בערב חג-הסוכות בעיר קויבישוב, וחשבנו לשהות שם בחג. אולם רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום. כשהגענו לעיר נודע לנו כי אסור לאיש לרדת מהאוניה. סיבת האיסור היתה נעוצה בכך, שבזמן המלחמה עברה הממשלה ממוסקווה לעיר זו, ולכן אסרו על זרים להיכנס אליה.

כשראו אנשי האוניה כי אין אפשרות לרדת ממנה, הרימו עוגן והמשיכו במסע. נסענו כך עד למחרת בצהריים, שאז עגנו בנמל קטן. היה זה מקום שומם, ללא שום יישוב קרוב, ולמרבה ההפתעה

כותב הזכרונות, ר' זלמן, בשנים מאוחרות

ועגמת-הנפש נצטוו כל הפליטים לרדת שם. ניסינו לתהות על פשר הגזירה, אך ראינו כי אין ברירה וכי הפקודה נאמרה בצורה חד-משמעית ומוחלטת. ירדנו, איפוא, עם כל מיטלטלינו והתרכזנו בנמל. אולם גם שם אסרו עלינו להישאר ונצטוונו לצאת אל השדות.

היה זה יום בהיר וחמים והאנשים נשמעו לפקודה. משפחות-משפחות נפוצו האנשים על-פני השדה, הבעירו מדורות ובישלו וצלו מאכלים שונים. אך אנו נשארנו בנמל, חרף הפקודה, עקב החג (שחל גם בשבת).

כך ישבנו בנמל אחוזי אימה וחששות. כעבור חצי שעה ניגש אלינו איש נ.ק.וו.ד. ושאל. "מי כאן ראש החבורה?" השבתי שאני הוא,

והוא ציווני ללכת אחריו. הלכתי אחריו כשליבי רועד מפחד, שכן הזמנה למשרד הנ.ק.וו.ד. אינה מבשרת טובות. הוא הוליכני למשרדו, ביקש את המסמכים שלנו והתבונן בהם.

כשסיים לעיין במסמכים שאלני, מדוע לא נשמענו לפקודה לעזוב את הנמל? השבתי לו כי היום שבת וחג ואנו אנשים דתיים, וביקשתי ממנו שיתיר לנו להישאר בנמל עד מחר. הוא הביט במבט חד ובטון חמור אמר: "אם אינך מעוניין לסכן את נפשך – קח את חפצך ולך מיד למקום שבו שוהים שאר הפליטים". הוא החזיר לי את הפספורט, ואני, מלא שמחה על שנפטרתי בכך, חזרתי אל בני משפחתי. את חטאי אני מזכיר היום: כיוון שזה היה עניין של פיקוח-נפש ממש פחדנו לסרב שנית לפקודה ועברנו אל השדה.

טלטולי הדרך

ישבנו בשדה עד הערב. כאמור, היה זה יום בהיר ולא סבלנו במיוחד, מלבד הצער על חילול שבת וחג. בערב הגיעה רכבת והודיעו לנו כי עלינו לעלות עליה והיא תוביל אותנו לתחנה סיצראן שבה נקבל קורת-גג ללון.

בשורה זו שימחה אותנו עד מאוד. היו עמנו ילדים קטנים וחששנו לבריאותם אם ישארו ללון תחת כיפת השמים. הלילות כבר היו קרים ולינה תחת כיפת השמים היתה עלולה לסכנם. נסענו ברכבת כמה שעות ובשעה 10 לערך הגענו לאותה תחנה, בה מצא כל אחד פינה שבה היה יכול לנוח.

כשירדנו מהרכבת ציפתה לנו הפתעה משמחת. פגשנו שם את אביו של גיסי ר' אבא לוי, אותו את רעייתו ואת שתי בנותיו. גם הם נדדו בדרכים כפליטים מהעיר ראמען. הפגישה היתה מרגשת מאוד ואת שמחתם של האב והבן לא ניתן לתאר. הם הצטרפו, איפוא, אלינו והחברה גדלה בעוד מספר נפשות נכבד.

בתחנת הרכבת חגגנו את היר"ט השני של גלויות. מצרכי מזון לא חסרו לנו והדבר היחיד שהעיב על שמחת החג היה העדר סוכה. הדבר כאב לנו מאוד, כי עד כמה שזכור לי, עד לאותו חג-סוכות לא עבר עלי החג ללא סוכה, אך לא היתה כל אפשרות להשיג סוכה בתנאים ההם.

[זכורני שכשהגיעה הספינה לנמל הבחנתי כי על המזח עומדים כמה יהודים בעלי צורה, עטורי זקן עבות ופיאות ארוכות וחבושים בכובעי רבנים, והייתי בטוח כי גם אם אין להם אתרוג הרי סוכה בוודאי יש להם. מיהרתי לרוץ אליהם עם היעצר הספינה. עוד בטרם הורדתי את בני ביתי ממנה, ושאלתי אם יש להם סוכה.

השיב לי אחד מהם בעצב: אומר לך 3 פירושים על הפסוק "והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה" (במדבר ט, ג): (א) מתי תיתכן אפשרות של "והאיש אשר הוא טהור" – כש"ובדרך לא היה"; (ב) אם תאמר שיתכן כי "והאיש אשר הוא טהור ובדרך" – אומר לך: "לא היה", הדבר בלתי אפשרי; (ג) אמנם ייתכן כי "והאיש אשר הוא טהור" אך רק בביתו, ואילו "ובדרך" – לא היה...

ואכן, לצערנו הרב, זה היה המצב באותו מסע פליטים].

שהינו בתחנת-רכבת זו יום נוסף ועסקנו, בעיקר, בהצטיידות במזון, דאגנו בעיקר מפני מחסור בלחם, ולכן קנינו מכל הבא ליד מבלי לעמוד על המיקח. כך הצלחנו להשיג כשני שקים מלאים בלחם.

בבוקר יום ב' דחוו"מ סוכות המשכנו בנסיעה יעד נסיעתנו היה העיר צקלוב, שהיתה במרחק נסיעה של שלושה ימים.

על סף אסון נורא

בנסיעה זו אירע לנו אירוע שהיה יכול להסתיים באסון נורא,

אך ברוב חסדי הקב"ה יצאנו ידי-חובה בפרד בלבד, היה זה כאשר הרכבת עצרה באחת התחנות ואחותי ירדה מהרכבת כדי לנסות להשיג מעט חלב עבור הילדים, היא לקחה עמה קומקום ריק והלכה לחפש חלב.

עברה רבע שעה והיא עדיין לא שבה, אני מעיף מבט לעבר הקטר ורואה שעדיין לא יוצא ממנו עשן הקיטור. אני מקווה כי אחותי תספיק לחזור עד צאת הרכבת – אולם הרגעים נוקפים והיא אינה מגיעה.

החלטתי לרוץ לתחנת המשטרה ולשאול אם אירע אסון כלשהו או אם ידוע להם משהו על אחותי, מיהרתי אל התחנה, אך לא היה ידוע להם דבר, בדרכי אל בתחנה וממנה הבטתי סביבי בתקווה לראות את אחותי – ולשווא.

הרכבת עמדה בתחנה כשמונה שעות ואחותי איננה, אין ביכולתי לתאר את הרגשתנו הנוראה כשהחלה הרכבת במסעה, בכיו של גיסי היה מחריד, הוא נשאר עתה לבדו עם שני ילדים שזקוקים לאם ואין כל סיכוי למוצאה, לך חפש טיפה בים!

בתחנות שבהן עצרה הרכבת הייתי מנסה לצעוק את שמה של אחותי בתקווה שהיא נמצאת שם ותשמע את קולי – אולם ללא הועיל, כך נסענו כל הלילה, כשבכל תחנה שבה עוצרת הרכבת עולה בלבנו תקווה שהולכת ודועכת לקראת שריקת הקטר המתחיל בנסיעתו.

בבוקר עצרה הרכבת בתחנה גדולה בעיר קינעל ושם העבירו את קרונות הפליטים מרציף התחנה, מספר 1, לרציף מרוחק יותר, מספר 19. היה זה רחוק מהעיר אך הילדים רעבו והחלטתי ללכת העירה לקנות משהו עבורם, דאגתנו הייתה נתונה לילדים ואילו אנו עצמנו לא יכולנו לאכול מאומה מרוב צער.

שוב מתאחדים

הסתובבתי בשוק ובקושי הצלחתי להשיג שני קלחי תירס ומילון קטן, וחזרתי לרכבת, האכלנו את הילדים ואני נחתי מעט מעמל הדרך הארוכה לשוק. כשראיתי כי הרכבת עדיין עומדת, החלטתי לצאת שוב לשוק בתקווה שהפעם אמצא דברי מאכל נוספים. בדרכי לשוק עברתי ליד הרציף המרכזי בתחנה, והנה, הלא יאומן, אחותי רצה לעברי! שפשפתי את עיניי מרוב תמהון ואכן, אין זה חלום, אחותי, עם הקומקום בידה, הולכת ומתקרבת אלי.

נפלנו זה על זה כשאנו מתייפחים בבכי של שמחה והלכנו מיד אל הרכבת, כשהתקרבו ונוסעי הקרון שלנו הבחינו בה, החלו הכל לבכות מרוב שמחה ואילו גיסי וזוגתי קפאו על מקומם, מי פילל לנס כזה! אחותי סיפרה, כי כשהלכה לחפש חלב, הסתובבה מעט בעיר ולא מצאה ולפתע ראתה כי רכבת החלה לנסוע, היא היתה סבורה שזו הרכבת שלנו ועלתה עליה ואז נוכחה בטעותה הנוראה, אולם לא היתה לה ברירה

והיא המשיכה לנסוע ברכבת זו עד לתחנה הבאה.

היא זכרה כי היה בדעתנו לנסוע לצ'קלוב והחליטה לנסוע לעיר זו בתקווה ששם תחזור ותתאחד עמנו, בתחנת קינעל סיפרה את צרתה למנהל התחנה וביקשה ממנו שיאפשר לה לנסוע ברכבת נוסעים רגילה כדי שתגיע לצ'קלוב מהר יותר והלה נענה לבקשתה.

כך יצא שהיא ירבה ברכבת שעמדה במרכז התחנה ומהחלון זיהתה את אחד מנוסעי הקרון שלנו המתהלך בתחנה, היא מיהרה לעברו ושאלה אותו אם כל הקרון נמצא אף הוא במקום, ולשמחתה הגדולה השיב הלה בחיוב והדריך אותה כיצד להגיע לרכבת שלנו, היא מיהרה כמובן אלינו, ובדרך נפגשנו.

היתה זו השגחה-פרטית גלויה, וכנראה שדמעותינו ובכיו המר של גיסי פעלו למעלה, אינני יכול לתאר לעצמי מה היה קורה אילו לא היינו מוצאים את אחותי, היינו קרובים לקצה גבול הסבל.

חיי הקולחוז

המעבר לקולחוז

הרכבת עמדה במשך כל היום, ובערב הורו לנו לעבור לרכבת אחרת, לנו, עם חפצינו הרבים, היתה כל החלפת רכבת כסיוט, למזלנו נתנו לנו די זמן לצורך החלפת הרכבות, וכך, בעזרת כמה נערים, הצלחנו להעביר את הכל ומצאנו מקום לכולנו בקרון אחד.

הרכבת הביאה אותנו לצ'קלוב, החלטנו לנסוע לצ'קלוב משום שידעתי כי בעיר זו גר יהודי בשם סמאליאק, והוא חותנו של ידידנו ר' צבי ליברמן, הוא היה ידוע כאיש טוב וישר וחשבנו להסתייע בו בעניין מציאת מקום מגורים, עיר זו היתה בטוחה מבחינת המלחמה שכן היא שוכנת בלב המדינה, (לאמיתו של דבר, היה טוב יותר אילו היינו נוסעים לטשקנט או לסמרקנד, כפי שנוכחנו בעתיד, אולם בשעתו סברנו שצ'קלוב היא העיר הטובה ביותר).

הגענו לצ'קלוב בלילה, התחנה היתה דחוסה בפליטים, מזג האוויר היה קר מאוד ולא היתה בנמצא קורת-גג שתחתה אפשר לחמם מעט את העצמות, לאחר מאמצים רבים הצלחנו להכניס את הנשים והילדים לחדר מיוחד בתחנה שנועד עבור נשים וילדים, דחסנו אותם פנימה בקושי רב ואנו ישבנו בחוץ כל הלילה.

למחרת הלכנו לחפש את כתובתו של סמאליאק ובעמל רב מצאנו אותה, עמו היה גם ר' יצחק מינקוביץ, אולם הוא לא היה

יכול לעזור לנו בהרבה, שלטונות העיר אסרו על פליטים להתגורר בה והם הפנו את כל הפונים לעבור לאזור של קולחוזים שנמצא במרחק 300 ק"מ מהעיר.

אנו היינו עייפים ויגעים מטלטולי הדרך, בייחוד השפיע עלינו מצב הילדים שהדרך המפרכת החלישה אותם מאוד, והסכמנו לנסוע לקולחוז, בקרבת מקום היתה תחנת-רכבת שהובילה לתחנה בשם חאלילאווע, שמשם מועברים הפליטים לקולחוזים. כדי להגיע לרכבת היה עלינו לעבור מדור גיהינום שלם, הדרך לתחנה עוברת דרך מסילות ברזל ועגלה אינה יכולה לנסוע שם, כך שלא נותרה לנו ברירה אלא לשאת את חפצינו הרבים במו ידינו. אמנם אנשים טובים סייעו לנו, אולם גם היה זה סיוט של ממש.

הגענו לחאלילאווע לאחר נסיעה בת יום וחצי, אני לא רציתי לנסוע לקולחוז, וחשבתי למצוא דרך כלשהי כדי להישאר במקום. ניסיתי לפנות לעירייה, אך מהר מאוד נוכחתי שאין עם מי לדבר. את הלילה עשינו בתחנת-הרכבת. הקור היה אמנם נורא, אולם בין קירות התחנה היה אפשר לשאתו.

אסון נוסף

עתהפקדה אותנו צרה חדשה, מנחם-מענדל הפעוט בן ששת החודשים, החל קודח מחום, ואנו עומדים אובדי עצות. התחלנו להתרוצץ על-פני התחנה וסביבותיה בתקווה למצוא רופא או אדם אחר המתמצא בריפוי מחלות – ולשווא. תקווה אחת עוד נותרה בלבבותינו – הודיעו לנו כי במהרה יגיעו עגלות שיובילונו לקולחוז שבו יש רופא וכל הדרוש.

בקוצר רוח המתנו איפוא לבוא העגלות, אולם אלה הגיעו רק בשעה 10 בבוקר. העגלונים סייעו לנו להעמיס את כל חפצינו על העגלות, אך גם כך לא יצאנו אלא בשעה 12. למזלנו לא היו השמים מעוננים והשמש חיממה מעט את האוויר.

היה עלינו לעבור דרך של 22 ק"מ, אולם היתה זו דרך-עפר והנסיעה התנהלה לאיטה. אשתי עם הילד ירבה בעגלה אחרת מזו שבה ישבתי אני ובכל הפסקה הייתי רץ לראות את שלומם. מצב הילד לא השביע רצון, הוא היה בוכה זמן רב, נרדם ושוב בוכה, ומראהו הראה על מצב לא טוב.

אל הקולחוז הגענו לאחר שש שעות נסיעה. הבתים שם קטנים, בתי כפר עם משק בחצר. אותנו פיזרו בין בתי הקולחוז, כל משפחה לבית אחר. הבתים הם בני שני חדרים ורק האחד, זה שהיה בו תנור, נמצא בשימוש התושבים בימות החורף, כך שעמד לרשותנו חדר פנוי, שם נתנו לנו תנור קטן וישן שבאמצעותו היה אפשר לחמם את החדר.

קצהו של התנור הגדול חדר אל החדר שאותו קיבלנו, ואשתי עם הילד עלתה עליו כדי להתחמם. אני יצאתי מיד כדי להביא רופא, אולם למרבה הצער נתברר כי רימו

אותנו, במקום לא נמצא לא רופא ולא חובש. כנראה רצו להשתיק אותנו, ולכן אמרו שיש רופא בקולחוז.

מחוסר ברירה ניסינו לתת לילד תרופות-בית, אשתי אף ניסתה להניקו, אולם כמעט שלא ינק כלום. כך הלך הילד וגווע ובחצות הלילה של ער"ח מר חשוון תש"ב החזיר את נשמתו לבוראו, ממש לנגד עינינו.

קבורה באופן עצמאי

זה כבר הילד השני שנפטר לנו, כאבנו היה עצום, משנה צער הביאה לנו העובדה כי ילד זה היה דומה מאוד לאחיו שנפטר, הן במראהו והן בהתנהגותו, בו מצאנו ניחומים על פטירת אחיו. אשתי עמדה על סף התמוטטות ואף אני הרגשתי כאדם שכל עולמו חרב עליו, אולם כבר נוכחתי כי כשהקב"ה נותן צרות הוא גם מעניק כוחות שעל ידם אפשר לשאתן.

למחרת הלכתי למנהל הקולחוז, סיפרתי לו את צרתי וביקשתי שיתן לי לוחות עץ לעשיית ארון קבורה לילד. לוחות עץ נחשבו במקום לדבר יקר אך כשראה בצערי נתן לי. אני מכיר את מלאכת הקבורה כי עוד מנעורי הייתי חבר ב"חברא-קדישא", וכך קברתי את הילד כדת וכדין. אפילו תכריכים הכנתי עבורו וקברתי בשדה סמוך לבית העלמין של הקולחוז (למרבה הצער לא שכב שם הרבה זמן לבדו, במשך השבוע הראשון נפטרו במקום עוד שני ילדים יהודיים וכך עמדו שם 3 קברים טריים. אני עזבתי את המקום כעבור חודש ומי יודע עוד כמה קברים נוספו שם, תנצב"ה).

קשרים "דיפלומטיים"

לאחר ימי ה"שבעה" נכנסנו למסלול החיים של הקולחוז, כל הגברים גוייסו לעבודה החקלאית. גם גיסי, ר' אבא, הלך כל יום לעבודה (אני הייתי פטור מכך עקב נכותי). הנהלת הקולחוז סיפקה לכולנו קמח לאפיית לחם ושאר מצרכים, ואפילו חלב עבור הילדים קיבלנו.

לכאורה חיים נוחים ושלווים, אולם בשל פטירת הילד עמדה בריאותה של אשתי בסכנה, היא היתה הולכת יום יום אל הקבר, יושבת שם שעות ארוכות וחוזרת בעיניים אדומות מבכי ובלב שבור, היא נכנסה לדיכאון שהלך והחריף מיום ליום.

החלטתי איפוא, למצוא דרך כדי לצאת מהמקום. הדבר לא היה קל, על פי הוראת השלטונות היה עלינו להישאר בקולחוז ולא לצאת ממנו, וללא עזרת ההנהלה לא היה באפשרותנו לצאת מהמקום עם

חפצינו הרבים. תליתי תקווה במנהל הקולחוז. התחלתי לקשור עמו קשר, סיפרתי לו שאני צלם וברצוני לרענן את חושי הצילום שלי והצעתי לו לצלם את ילדיו ואת בני משפחתו. הוא קיבל את ההצעה בשמחה בהבטיחו תשלום נאות עבורה, אולם אני אמרתי לו כי את עניין התשלום נדחה לזמן אחר. כך היה, הוא היה מביא אלי את בני משפחתו ואני הייתי מצלם אותם ללא כל תשלום, צילמתי עבורו תמונות רבות והוא היה אסיר תודה לי.

כשהתהדקו הקשרים בינינו החלטתי להביע בפניו את משאלתי. המתנתי להזדמנות מתאימה וזו לא איחרה לבוא, באחד הימים, כשמסרתי לו חבילת תמונות, אמרתי לו שיש לי בקשה אליו וביקשתי שלא ישיבה ריקם מלפניו, הוא ביקש לשמוע את הבקשה ואני סיפרתי לו את כל בעיותי. הסברתי לו שאני נכה ובגין כך איני יכול לעזור בעבודה החקלאית, ובריאותה של אשתי מעורערת עקב הקרבה היתירה לקברו של הילד שנפטר, וביקשתי לאפשר לנו לעזוב את המקום. הוא שאל מה איפוא אני מבקש ממנו, ואני שראיתי בזה פתח תקווה המשכתי לתנות בפניו את צרותי.

גם סיפרתי לו על מחלתו של בני שלום-בער שברגליו עלתה פריחה שגם הקשתה על הליכתו, רופא שביקר אותו קבע כי המחלה נובעת מקור. הסברתי למנהל שכשאעבור למקום חם יותר ירפא בני. בסיום כל ה"דרשה" הזו ביקשתי ממנו להעמיד לרשותי עגלה גדולה וסוסים שבאמצעותם אוכל להעביר את חפציי לתחנת-הרכבת.

לשמחתי הרבה הסכים למלא את בקשתי, אולם טען כי בימים אלה העבודה בשדה רבה, מאחר שחייבים לפנות את כל התבואה מהשדות לפני רדת השלג, ושכל עגלה וסוסים חיוניים ביותר, ולכן יוכל למלא את בקשתי רק כעבור שבוע או עשרה ימים.

אולם לפתע עלה חשד בעיניו והוא שאל, מה יהיה עם גיסי? אני הבנתי מיד את משמעות השאלה והשבתי שאין אני דואג לו כי משפחתו אינה קשורה למשפחתי ואני איני דואג אלא לגורל משפחתי (לאמיתו של דבר תכננתי למלט גם את משפחת גיסי משם, וכדלהלן), כששמע זאת המנהל נרגע, והושיט לי ידו בהבטיחו שימלא את בקשתי על הצד הטוב ביותר.

אני הודיתי לו מאוד והצעתי לצלם שוב את משפחתו כאות תודה, המנהל אכן ניצל זאת וימיי האחרונים בקולחוז היו מלאים עבודה בצילום בני משפחתו ובפיתוח והדפסת התמונות.

הבריחה הלילית

עתה התחלתי לתכנן בפרוטרוט את תכנית הבריחה מהקולחוז, לגבי אביו של גיסי אבא, עם שתי בנותיהם (שלא היו להם כל חפצים מלבד שקית הטלית והתפילין שלו) הוחלט שבבוקר יציאתנו יצאו מהקולחוז לפני זריחת השמש וילכו ברגל לתחנת הרכבת,

ממנה יסעו לצ'קלוב ששם ימתינו לבואנו. באם לא יוכלו להמתין שם, שיסעו לעיר פרוזנע שאליה היה בדעתנו לנסוע.

את חפציה של משפחת גיסי העברנו לאט לאט בלילות. יום נסיעתנו נקבע ליום ראשון, ובמוצאי שבת-קודש העברנו את שארית חפציו של גיסי אלינו. תושבי הבתים שבהם התגוררנו אמנם הבחינו בנעשה, אולם הם היו מרוצים מכך שאנו עוזבים את בתיהם, ולכן היינו בטוחים שלא ילשינו עלינו. לבעל הבית שלי אף סיפרתי על כוונתנו וביקשתיו לנצור את לשונו, והוא השיב: "אנו ישנים ואיננו רואים דבר"...

לגיסי אמרתי ללכת בלילה לתחנת-הרכבת שממנה החלטנו לאסוף אותו, עיקר דאגתנו היתה עליו, שכן מלבד הסכנה שבבריחה מהקולחוז, הוא היה עדיין צעיר והיו עלולים לגייסו לצבא, ואילו לאשתו ולילדיה הקטנים לא יכלו לעשות דבר.

בע"ה הכל התנהל בהתאם לתכנית, גיסי עזב את הקולחוז בלילה, והוריו ושתי אחיותיו – בבוקר (אמרתי להם להשתמש בתירוץ שהם הולכים לקנות בגדים חמים לחורף, זאת במקרה שמישהו מהקולחוז יפגוש אותם, ואכן פרש מהקולחוז פגש אותם ורצה להחזירם לקולחוז, אך לשמע נימוקיהם לא יכול היה לעשות דבר והניחם ללכת).

בשעה 8 בבוקר הגיעה לביתנו עגלה גדולה רתומה לשלושה סוסים כחולים, והגויים שבביתם התגוררנו סייעו בידינו להטעין את כל החפצים על העגלה, בנוו שלום-בער לא היה יכול לעלות לעגלה בכוחות עצמו [בגלל הפריחה ברגליו, כזכור], ונאלצנו לשאתו על כפיים ולהשכיבו בה. כשסיימנו להטעין את הכל הגיע לפתע מנהל הקולחוז כדי להפרד מאתנו, לדבריו. ברם אני משוכנע שהוא בא כדי להיווכח שאכן רק אנחנו נוסעים, הוא התבונן בעגלה וביושביה, וכשראה שהכל "בסדר" לחץ את ידי ונפרדנו לשלום.

אחים למקצוע הצילום

העגלה התנהלה לאיטה, הדרך הקשה, מטענה הרב של העגלה, והסוסים הכחולים, מנעו אותנו מלהתקדם מהר, נסענו כך כל היום, וקרוב לשקיעת השמש הגענו לתחנת הרכבת שבה המתין לנו גיסי ר' אבא. שמחנו שעד עתה התנהל הכל כמתוכנן, והתחלנו לחשוב על מקום שבו נוכל לפרוק את חפצינו וללון. ניסינו לדפוק על דלתות הבתים ולבקש לאפשר לנו ללון בלילה, ואפילו תמורת תשלום, אולם לא נמצא בית שהסכים לכך. גם דאגנו לבנוו שלום-בער וחיפשנו עבורו רופא.

הבן, הרה"ח שלום בער, בצעירותו

כשהיינו כבר על סף יאוש צץ לפתע רעיון במוחי: אחפש את הצלם המקומי ואבקש ממנו לעזור לנו. קיוויתי שכחבר למקצוע יהיה הצלם מוכן לעשות זאת, וגם חשבתי לתת לו חומרי צילום שהיו יקרים מאוד בתקופת המלחמה, ובידי היו לרוב.

התחלנו לחפש אחר מקום מגוריו של הצלם. הפנו אותנו לאיזושהי פינה בעיר. עד שהגענו לשם ועד שמצאנו את הבית עברה כמחצית השעה, ולמרבה הצער לא היה איש בבית. אובדי עצות נשארנו לעמוד ליד הבית. כעבור רגעים מספר הגיעה אל הבית אשה, שאלתי אותה על מקום הימצאו של הצלם, והיא השיבה שהיא הצלם.

שמחתי מאוד וסיפרתי לה שאני

גם כן צלם, ושיש בידי חומרי צילום בשפע שאני מוכן לתת לה חלק מהם, בתנאי שתתן לנו מקום ללון. היא השיבה שיהיה זה עבורה לכבוד גדול, וכי אדם צריך לעזור לחברו למקצוע גם ללא כל שכר.

שלום-בער מחלים

היא הכניסה אותנו לביתה שהיה בית גדול ומרווח. פרקנו את מסע העגלה, וסידרנו את הכל באחד החדרים. כל אותה העת עמדה האשה וסייעה בידינו, עבור בנו שלום-בער הכינה מיד מיטה נקיה והשכבנו אותו בה, בבית היה חם ונעים, והדבר ממש החיה את נפשותנו.

כששבה אלינו רוחנו והתחממנו מעט, נפרדתי מהעגלון ונתתי לו 30 רובל תמורת טרחתו. לא הייתי חייב לשלם לו פרוטה מאחר שהוא נשלח מטעם הקולחוז, אולם רציתי שיהיה שבע-רצון, ובייחוד שהשקיע עמל רב בכל הדרך ובהטענת החפצים ובפריקתם. הוא היה מאושר מאוד מ-30 הרובל, מן הסתם לא ראה סכום כזה מימיו...

העגלון נסע, ואנו התחלנו לחשוב על דרך להשיג רופא עבור בנו שלום-בער. גם כאן עזרה לנו האשה, והיא הלכה והביאה עמה רופא. הוא היה מומחה במקצועו, ותוך זמן קצר קבע דיאגנוזה (נדמה לי ששם המחלה של הילד היה "רעוומטיק"). הוא רשם

תרופות מסוימות, והורה לילד לא לקום ממיטתו כמה ימים, בהבטיחו שהחום יפוג במהרה, למרות שיקשה עליו ללכת עוד זמן-מה (אנו התפעלנו מאוד ממומחיותו שכן ממש כדבריו כן היה).

מחפשים מקום מסתור

כשכבר הסתדר הכל ונחנו מעט, החל להציק לנו חשש חדש. פחדנו שמא יספר העגלון שגיסי נמצא עמנו ויבואו לקחתו. החלטנו אפוא למצוא עבורו מקום מסתור רחוק מאתנו. שאלתי את האשה אם חיים במקום יהודים, והיא השיבה שראתה יהודים בין הפליטים שעברו לכאן, אולם אין היא יודעת את מקום מגוריהם. למרות זאת החלטנו לצאת לרחוב ולחפש בית עבור גיסי.

יצאתי עמו, והסתובבנו ברחובות זמן-מה ללא כל תוצאות. לבסוף הגענו אל בכתנו של סנדלר יהודי, היה זה כוך קטן שבו ישן האיש ובו גם עבד, פתחתי עמו בשיחה, ובין הדברים ביקשתי שיאפשר לגיסי ללון בביתו. כשאך שמע את בקשתי, פרץ מפיו שטף של חרפות וגידופים ובזעם צעק אלי: "אינך מתבייש לבקש זאת? הלא אתה רואה שבקושי יש בכוך הזה מקום עבורי!"

הרגעתי אותו, והסברתי שאין צורך דווקא במיטה, ודי אם יאפשר לגיסי לשבת בלילה באחת הפינות. לשמע דברי אלה שינה את ארשת פניו ואמר, שאם זאת בקשתי הרי מצדו יכול גיסי לשבת ככל שירצה. שמחנו שהשגנו זאת לכל הפחות, וגיסי נשאר שם. היה עדיף שיבלה לילה בצורה כזאת, על-פני האפשרות ששליחי הקולחוז יתפסו אותו.

למחרת בבוקר התחלנו לעשות הכנות שונות לקראת נסיעתנו, רציתי בעיקר לצבור כמות גדולה של לחם. כשהאשה הגויה שמעה את רצוני זה, הציעה שתביא לנו קמח ועצים ותעמיד לרשותנו את תנורה. קיבלנו בשמחה את ההצעה, וכך הצטיידנו בהרבה ככרות לחם.

צו גיוס!

בערב עלה בדעתנו שגיסי ילך לבקר את אשתו בקולחוז, וכך ידע אם מחפשים אחריו אם לאו. הביקור עצמו לא היה בחזקת סכנה, מאחר שהיה זה בלילה קר, ואיש אינו מסתובב בשעות כאלה בחוצות. הדרך גם לא היתה רחוקה מאוד, וגיסי היה יכול לעשותה בחמש-שש שעות.

הוא הלך אפוא בערב, ובבוקר בשעה 8 ראיתי אותו כשהוא מתקרב אל ביתנו. הקור בחוץ היה גדול וזקנו הלבין לגמרי. יצאתי

כותב הזכרונות, ר' זלמן עם נכדיו התאומים, יהודה ויוחנן שיחיו בוטמאן

לקראתו וראיתי שהוא אחוז פחד גדול. הוא סיפר כי אל אשתו הגיעה עבורו הזמנה להתייצבות מיידית בצבא, וכשראה אותה לא רצה להישאר בקולחוז דקה נוספת ומיד נפרד מאשתו וברח משם. גם בביתנו לא רצה לשהות זמן רב, ומיהר להתחבא אצל הסנדלר.

החלטנו שעלינו למלט מהקולחוז מוקדם ככל האפשר גם את האשה והילדים. סיפרתי את כל הבעיה לאשה הגויה, בתקווה שהיא תצליח להשיג עגלה וסוסים שבאמצעותם נוכל לעשות זאת. היא כבר קיבלה ממני חומרי צילום והבטחתי לה שאם תסייע לנו אשלח אליה חומר נוסף. היא השיבה שעולה בדעתה רעיון: בעלה הוא שומר היער ויש לו רשות לרכוש סוסים, וזה זמן רב שהוא מתכונן לרכוש עגלה וסוסים, אולם עד עתה לא עשה זאת. האשה הציעה שהיא תשפיע על בעלה לקנות את העגלה והסוסים מיד, ובאמצעותם נוכל להוציא את אחותי וילדיה מהקולחוז.

המשך הזכרונות יפורסמו בספר,
שיראה אור בעתיד הקרוב אי"ה ע"י המשפחה.

מתולדותיו

מתולדותיו של הרה"ח איש מסירות הנפש

ר' חנוך העניך ע"ה רפופורט, סב החתן.

- חלק ראשון -

הלידה – בעיירה פיריאסלוב

'זמירות שבת' בדרך מבית הכנסת

מספר, האחין הרב יענקי שי' רפפורט:

סבי, ר' מאיר זאב, היה חסיד פולין. שהוא נישא לבתו של ר' אברהם גוטניק, ממשפחה חבדית ידועה, התנה איתו השווער שלו, שאת הילדים הוא יגדל כליובאוויטשער'ס, והוא אכן הקפיד על כך מאוד. עד כדי כך שאבי היה מספר שאת הזמירות בליל שבת שחסידי פולין נוהגים לומר וחסידי חב"ד לא, הוא היה אומר בדרך מבית הכנסת לבית...

ריח מלחמה עוד נישא באויר... זה לא מכבר נגמרה מלחמת העולם הראשונה, הקומוניסטים עלו לשלטון והחלו מצירים את צעדים של היהודים... הוא החל להטיל את גזרותיו הידועות שמטרתם אחת היא להקשות ולמנוע קיום חיים יהודים ותורה ומצוות.

לתוך מציאות מסובכת זו נולד הרה"ח חנוך העניך ע"ה רפפורט בח"י תשרי ה'תרפ"ב, בעיירה

פיריאסלוב שעל-יד העיר קייב, משפחתו מנתה חמשה בנים ושתי בנות.

אביו ר' מאיר זאב היה מחסידי פולין, ושימש כשו"ב של העיירה. ואמו היתה בת למשפחה חב"דית ידועה – משפחת גוטניק, אביה ר' אברהם, היה מחסידי הרבי המהר"ש והרבי נ"ע, הוא החזיק את ביתי כנסת החב"דים בעיירה והיה גבאי של כולל חב"ד.

מאבק בבית הספר

בגיל 4 החל ר' העניך ללמוד בחיידר במחתרת עם כמה ילדים, וכך למד במשך שנתיים ימים. עד הגיעו לגיל 6 – אז חל עליו החוק, המכריח ללכת לבית ספר המוכר מטעם הממשלה.

לא הייתה אפשרות להתחמק מידיהם של הקומוניסטים ולהימנע מללכת לבית הספר, מכיון שהם ניהלו רישום מדויק של התושבים. ילד שנולד מיד היה נרשם בפנקס התושבים, (בכל בנין מגורים היה מפקח מטעם הנ.ק.וו.ד., שתפקידו היה בין היתר לנהל רישום שכזה).

כך ידעו השלטונות מתי מגיע כל ילד לגיל חינוך חובה. וכשלא היה מופיע בבית הספר, מיד היו עורכים השלטונות ביקורת בביתו ומבררים את הסיבה. כמובן שענייני דת לא נחשבו לסיבה מוצדקת ואדרבה... ואכן אביו, ר' מאיר זאב ע"ה ישב בכלא, על כל שלא הסכים לשלוח את אחד מבניו לבית הספר הממשלתי...

* * *

עד סוף שנות ה-30 פעלו בבריה"מ בתי"ס נפרדים לכל לאום, תכנית הלימודים בהם היתה אחידה, ההבדל העיקרי ביניהם היה בשפת ההוראה, כך שבבית יהודי למשל למדו באידיש, ואת השפה הרוסית למדו כשפה זרה (אבל לימודי יהדות הס מלהזכיר, כמובן...).

בפיראסלוב היה בית ספר אידישאי כזה - אותו בית ספר נוהל על-ידי יהודים רשעים שפרשו מדרך התורה ומצוות, וכל מטרתם היתה לעקור את היהדות מהדור הצעיר.

יהודי רוסיה ברובם (בפרט בעיירות הקטנות), היו בתחילה שומרי תורה ומצוות. מכיון שכך הם דאגו שבבית הספר ילמדו כפירה של ממש (תורת מרקס וכדומה) כשעתיים-שלוש ביום. בעיה נוספת היה עם בתי הספר שבשבתות וחגים התקיימו לימודים.

המנהל משתף פעולה

אחיו של ר' העניך הצליח על ידי תרוצים שונים להתפטר מבית הספר, בתחילה הוא היה צריך לעזור בבית כי הושיבו את אביו בכלא (כמסופר לעיל), אח"כ נאלץ ללמוד בבית הספר תקופה קצרה, ובסופו של דבר השיג אביו עבורו אישור מרופא ידיד בקייב שהוא מעורר בנפשו עקב מאסר אביו, וכך התפטר מהלימודים לגמרי.

אך אצל ר' העניך כבר לא יכלו לספר שוב את אותם התירוצים, ולכן הוא נאלץ ללכת לבית הספר, בשבתות ובחגים לא היה מופיע. כמובן שמהר מאוד זימנו את אביו לפגישת בירור. בפגישה הבהיר להם ר' זאב בתוקף ש"אין על מה לדבר, הוא לא ילך ללימודים בשבתות ובחגים!".

מנהל בית הספר היה יהודי מבוגר, שאומנם לא שמר תורה ומצות, אך מכיון שהיה יליד העיירה והכיר את ר' מאיר זאב שנים, לא רצה לגרום לו רעה וניסה להשתיק את העניך.

בעצה אחת עם המנהל הוחלט שר' העניך לא יופיע ללימודים בשבתות וחגים בטענה שהוא חולה, והוא יביא פתקים מרופאים על כך ומידי פעם יחסר גם ביום חול, כדי שלא יחשדו בו, וכך במשך תקופה התוכנית עבדה, ור' העניך לא הופיע בבית הספר בשבתות וחגים.

הוועדה שמה עין...

בבית הספר הייתה ועדה פדגוגית ששימשה כנציגות של המפלגה הקומוניסטית, והיא פיקחה שבית הספר יתנהל לפי רוח

הקומוניזם. חברי הועדה היו יהודים חברי המפלגה שהיו רחוקים מתורה ומצוות, ואדוקים באידיאולוגיה הקומוניסטית, ומעמדם היה גבוה מזה של מנהל בית הספר.

כשנודע להם שר' העניך אינו מופיע בבית הספר בשבתות ובחגים שאלו את המנהל על כך, וזה, שכאמור עזר לו תלה זאת במצבו הבריאותי הרעוע של ר' העניך, מכיוון שלחברי הועדה לא היו הוכחות, הם נאלצו לקבל את ה'תרוץ', אך החליטו לשים את עינם על ר' העניך....

מעז יצא מתוק

הקומוניסטים היו נוהגים בכל החגים הדתיים, הן היהודיים והן של אחרים להבדיל, לעשות אירוע ששם לצחוק וללעג את אותו חג, הם היו מארגנים מצעדים והפגנות שבהם קוראים קריאות ומניפים שלטים שונים נגד הדת. בפסח למשל הם היו אוספים בני נוער יהודיים, מארגנים להם סעודה "חגיגית" הכוללת אכילת חמץ תוך עשיית לעג וקלס מהחג ומדיניו.

בהגיע חג הפסח – ר' העניך, לא הגיע כמובן ללימודים. בבוקרו של היום טוב השני בשעה שר' העניך ומשפחתו התיישבו לסעוד את סעודת החג, הופיעו לפתע מול חלון ביתם תהלוכה של כ-100 ילדי בית הספר האידישאי ובראשם חברי וועד המפלגה. הם אחזו בידיהם שלטי תעמולה קומוניסטית, קראו קריאות בוז, ודרשו בתוקף שר' מאיר זאב יצא אליהם החוצה ויסביר להם מדוע לא הופיע העניך הקטן היום בבית הספר...

כשראו בבית משפחת רפופרט שהם לא מתכוונים לוותר הוחלט שהעניך יצא ויסביר להם מדוע לא הופיע בבית הספר. ר' העניך עשה זאת ובמשך שעה עמד לבדו מול הילדים וצוות בית הספר, והסביר מדוע לא הופיע בבית הספר. במשך כל אותו זמן המשיכו הילדים וחברי הוועד ללעוג לו ולהשפיל אותו בקריאות גנאי ונאצות נגד דת ישראל...

במוצאי החג הגיע לביתם מנהל בית הספר ויעץ לר' מאיר שלא ישלח את בנו למחרת לבית הספר, ויטען שהאירוע ביום אמש, השפיע על בנו קשות והוא נפל למשכב. ואכן כך הוא עשה. בשיתוף פעולה עם רופא יהודי ששוחזר, הוא 'אושפז' למשך כמה ימים בבית רפואה, ואחר כך הצליח לקבל אישור שהוא זקוק למנוחה של מספר חודשים עקב הטראומה שעבר וכך הוא נשאר בבית עד לחופשה השנתית.

סגירת בתי הכנסת בעיירה

בסוף שנת תרפ"ח, יצא השלטון הקומוניסטי בגזרה חדשה – פינוי בתי הכנסת. הם הקציבו זמן קצר לפנות את כל בתי הכנסת. בהגיע התאריך המיועד, כמובן יהודי העיירה לא הצליחו לפנות את בתי הכנסת מפני קוצר הזמן. הגיעו הקומוניסטים וכשמצאו

ר' העניך, כבן 14

תשמישי קדושה בפנים
לא היססו ופינו אותם
משם בביזיון רב. כך
למשל את ספרי התורה
זרקו לתא המטען של
משאית ואחר כך דרכו
עליהם ברגליהם כדי
שיהיה מקום לספרים
נוספים.

את בתי הכנסת
הם הסבו והשתמשו
בו לצורכיהם. את בית
הכנסת הגדול הם הפכו
למחסן תבואה, את
הקלוז הגדול למועדון
נוער קומוניסטי. את בתי
הכנסת החבדיים ששכנו
בבניינים פשוטים, הם

השאירו פתוחים, כדי שהיהודים לא יוכלו לטעון שאין להם מקום להתפלל
בו.

בעקבות כך עזבו יהודים רבים את פיריאסלוב. גם ר' מאיר זאב החליט
לעבור לעיר קייב. בתחילה הוא נסע לקייב לבדו כדי להסתדר עם פרנסה
ומקום מגורים ואחר כך העביר לשם את משפחתו. עובדה זו ניצל ר' העניך כדי
להתחמק מלימודים בבית הספר כשטען שמכיוון משפחתו עוברת עוד מעט
לקייב אין טעם שיתחיל את הלימודים בבית הספר בפיריאסלוב.

המעבר לקייב

בתרצ"א עברה המשפחה לקייב. קייב היתה והינה עיר גדולה, מהערים
הגדולות בברית המועצות. לפי החוק הרוסי אז, במעבר מעיר לעיר, היו
צריכים לידע את המשטרה בעיר המגורים הקודמים כדי שזו תסיר
את העוברים מרשימותיה, ולאחר מכן היו צריכים להירשם מחדש
אצל המשטרה בעיר החדשה.

באותה תקופה החלו גם לחייב את האזרחים לשאת תעודת
זהות, שכללים פרטים אישיים וכולל מקצוע. החוק היה שאדם שלא

עובד בעבודה "יצרנית", לפי מושגי הקומוניסטים, אינו יכול להתגורר בעיר גדולה, ומכיוון שר' מאיר זאב מקצועו היה "כלי קודש" (שוחט), עשו לו השלטונות צרות צרורות עד שהעניקו לו תעודת זהות עם אישור להתגורר בקייב.

האח הגדול 'ברח מהבית'

באותה תקופה היו בבית רק ר' העניך ואחיותיו. האח הגדול יותר כבר למד אז בתומכי תמימים שהתקיימה במחתרת בעיר קרמנצ'וג (יחיאל מיכל). כאשר המשטרה היתה שואלת עליו התשובה היתה שהוא ברח מהבית.

באותה תקופה – ראשית שנות הצ' – עברה רוסיה תהליך של הלאמה. דהיינו: כל בעלי המשקים החקלאיים הפרטיים הוכרחו למסור את משקיהם למדינה ולעבור לעבוד בקולחוזים - משקים שיתופיים בבעלות הממשלה. רבים מהאיכרים סרבו לדרישה הזאת וכעונש על כך הוגלו מאות אלפים מהם ואף יותר לסיביר.

כך נוצר מחסור רציני בכוח אדם לעבודה חקלאית וממילא נוצר מחסור באוכל. השלטונות הקציבו לכל אחד מנת לחם זעומה, ורבים מהאזרחים מתו ברעב פשוטו כמשמעו. ליהודים היתה עזרה מסוימת בצורת חבילות מארגון היהודי האמריקאי - הג'וינט, אך לאחרים לא היה גם את זה.

על רקע זה – תופעה של בריחת ילדים מהבית על מנת לחפש מקור מחיה, היתה מקובלת ולא עוררה שום חשד.

הלימודים במחתרת

בקייב החל ר' העניך ללמוד אצל מלמד. כאן היה קל יחסית להסתיר עובדה זאת שכן כאמור, מדובר היה בעיר גדולה. ומדי בוקר היה יוצא מהבית לכיוון החיידר, בשעה המקובלת לצאת לבית הספר, כך שהשכנים חשבו שהוא לומד בבית הספר באזור אחר. (מה שלא היה בפיריאסלוב - בה היה רק בית ספר אחד) גם העובדה שהמשפחה היתה חדשה במקום סייעה לה לא להתבלט לעיני השלטונות.

הלימוד התקיימו בקבוצה של שלושה-ארבעה תלמידים שלמדו בהחבא. במשך היום היו נועלים את הדלת ומסיטים את הוילונות כדי לכסות את החלונות. כשמישהו היה דופק בדלת וקולו לא היה מוכר למלמד, היו התלמידים יורדים במהירות למרתף ששימש לאכסון מאכלים בקיץ, ופתחו נכרה ברצפת המטבח.

המלמד שימש בעבר כראש ישיבה בישיבת נוברדוק. באמצע שנות הפ' עזבה הישיבה את רוסיה בגלל רדיפות השלטונות, והיהודי הנ"ל נאסר לשלש שנים ב"עוון" לימוד תורה לילדים. לאחר שסיים לרצות את עונשו חזר ללמד ילדים תורה במחתרת.

תמיכה מכ"ק אדמו"ר הריי"צ

לאחר שעזב כ"ק אדמו"ר הריי"צ את ברית המועצות, הקים קופה מיוחדת שמטרתה להחזיק ולתמוך בחדרים ובישיבות שקויימו במחתרת. תקופה מסוימת זכו התלמידים בקורסק, לקבל תמיכה בזלוטעס (=שם המטבע) פולניים מכ"ק אדמו"ר הקודם ששהה אז בפולין, ואתם היו קונים מצרכי מזון בחנויות מיוחדות בשם "טורגסיך", בהם ניתן היה לרכוש מוצרים רק באמצעות מטבע חוץ.

הוא היה יהודי ליטאי, תלמיד חכם מופלג, ור' העניך למד אצלו עד בר-המצוה שלו. הוא סיפר שהם למדו גמרא לעיונא וגירסא כבישיבה לכל דבר.

בשנת תרצ"ז – בה החלו המאסרים ההמונים ("טיהורים) באו מלאכי החבלה של הנ.ק.ו.ד. באישון לילה לביתו, לקחו אותו עימם, ומאז נעלמו עקבותיו.

כנראה הם ידעו כל הזמן על מעשיו ורק חיכו לשעת כושר מבחינתם.

באותן שנים – סוף הצד"קים, שנות הטיהורים – נאסרו רבים מאוד מתושבי בריה"מ, ובתוכם גם חסידי חב"ד רבים. וכשהיו באים לאסור חסיד חב"ד היו מחפשים באותה הזדמנות גם את ספרי התניא והלקו"ת כדי להחרים אותם.

ר' העניך עובר לתומכי תמימים

בתקופת הבר מצוה של ר' העניך הלכו רדיפות הדת והחמירו, וגם המלמד פחד להמשיך וללמד אותם. בקייב היתה אז ישיבת תומכי תמימים שפעלה במחתרת, ובה כ-12 תמימים.

הישיבה היתה חלק מרשת ישיבות תומכי תמימים שפעלו מאז ראשית שנות ה'פ' במחתרת בכמה וכמה ערים ברחבי בריה"מ, כמו ז'יטומיר, ויניצא, קורסק, ויטבסק, חרקוב ועוד. בקייב שכנה הישיבה בבית הכנסת באחד מפרברי העיר, כשהבחורים אוכלים וישנים אצל אנ"ש בעיר.

ערב אחד בשנת תרצ"ד פשטה על הישיבה קבוצה של אנשי משטרה ונ.ק.ו.ד., רוב הבחורים הצליחו להימלט בקפיצה מחלון עזרת הנשים, שניים נתפסו, והישיבה התפרקה.

כך מצא עצמו ר' העניך מיד אחר הבר-המצוה שלו נוסע לעיירה

ר' העניך עם בני משפחה, ב'לחיים' של הורי החתן, ר' אליעזר שלמה ומ' לאה חסקינד

ברדיטשוב, שם נפתח אז סניף של תומכי תמימים, כמובן במחותרת. ברדיטשוב היתה עירה קטנה עם הרבה בתי כנסת ולכן היה יותר קל יחסית לקיים בה ישיבה. הוא למד שם תקופה, ולאחר מכן עבר עם שאר הבחורים הבוגרים לעיר ז'טומיר.

בקיץ תרצ"ז, החל ר' העניך ללמוד בקלינצי, שהייתה עיירה קטנה. באותה תקופה קשה השתדלו לפזר את סניפי תומכי תמימים במקומות נידחים כשבכל מקום תהיה קבוצה קטנה, כדי להקטין את הסיכוי לחשיפה בידי השלטונות וכן – למקרה שייתפסו – לסכן מה שפחות אנשים.

'חטיפה' ממוסד ממשלתי

תרצ"ז – המאסרים ההמוניים

באותה שנה, כמוזכר לעיל, החלו ה"טיהורים" הגדולים באזרחי בריה"מ שבמסגרתם נאסרו ונהרגו גם חסידי חב"ד רבים. היו לכך כמה סיבות: א. לתפקיד יו"ר הנ.ק.וו.ד. התמנה אז 'ז'וב' הידוע לשמצה באכזריותו שרצה להטיל אימה על האוכלוסיה.

ב. אי שביעות הרצון בקרב האזרחים הלכה והתגברה, וסטאלין שמאז ומתמיד היה נגוע במחלת הרדיפה, החל לחשוך בכולם מסביבו שהם חותרים תחת המשטר.

התוצאה היתה שכל מי שהיה חשד קל שבקלים נגדו שהוא מתנגד לשלטון או מבקר אותו, הושם מאחורי סורג ובריה, ולפעמים אף היה צפוי לגורל מר יותר.

אז נאסרו גם כל הבחורים של "תפארת בחורים" בקייב. (ביניהם היה בן דודו של ר' העניך ומאז נעלמו עקבותיו). הקומוניסטים רדפו את כל היהודים הדתיים (וגם בני דתות אחרות) ובעיקר את חסידי חב"ד. הם ראו ברבי הקודם נ"ע אויב מר של המהפכה הקומוניסטית, ולכן קידשו מלחמה על כל ה"שניאורסונים" כפי שקראו הם לחסידי חב"ד.

הרבי הקודם עצמו התגורר אז באוטווצק, לאחר ששנים אחדות קודם לכן עזב את בריה"מ.

מההתוועדות למאסר

בי"ט כסלו תרצ"ח ישבו והתוועדו עשרה נערים צעירים תלמידי תומכי תמימים בברדיטשוב, בדירת מסתור בעיר. התוועד עמם ראש הישיבה המשגיח והמשיפע שלהם ר' משה קורלוביצ'ער (רובינסון) ע"ה.

באמצע ההתוועדות הגיעו אנשי הנ.ק.וו.ד, הקיפו את הבית ואסרו את כל התלמידים יחד עם המשיפע. הם ככל הנראה ידעו על המקום כתוצאה מהלשנה, עקבו אחרי הפעילות בו במשך זמן רב. היות שבזמן הלימודים כל זוג תלמידים למדו בנפרד, הם חיכו להזדמנות מתאימה שבה כל הנערים יהיו ביחד ואז אסרו אותם.

הנערים ישבו במעצר כחודש, ואז העבירו אותם לבית יתומים ממשלתי, בתואנה שהוריהם אינם יודעים לגדלם ולחנכם כראוי שיגדלו כ'קומוניסטים נאמנים' את המשיפע הושיבו במאסר בקייב, שם ישב כ-3 שנים ולאחר מכן בדרך נס שחררו אותו.

ההצלה המופלאה

בתחילה לא נודע אפילו היכן הנערים מוחזקים, הוריהם של הנערים פחדו כמובן להתעניין בכך ובכך לחשוף את עצמם. הועד המרכזי של תומכי תמימים שישב אותה עת במוסקבה שלח את ר' מיכאל טייטלבוים ע"ה לנסות לעשות משהו בנידון.

יהודי עובר אורח שראה אותם בחצר מעון ילדים ממשלתי בברדיטשוב, צועדים במסגרת הטיול היומי תחת שמירה מיוחדת, הבין שאלו הם הנערים המדוברים, מאחר ששאר השהים במעון

הסתובבו ללא שמירה כלל, ודיווח על כך לר' מיכאל.

ר' מיכאל צירף אליו, על פי החלטת הוועד, את ר' העניך שהיה אז בן 16 בלבד (וללא חתימת זקן, מה שפחות החשיד אותו) ושניהם תכננו לנסות להציל את הילדים גם במחיר של סיכון חייהם בפועל. וכך אכן עשו. תוך הערמה על שומרי המוסד הצליחו להבריח את הילדים, בשבת קודש, מפני שאז השמירה עליהם היתה מצומצמת, וכמובן הדבר היה מותר מפני פיקוח נפש.

לאחר מכן הדריכו אותם לעבר תחנת הרכבת, שם נתנו להם כרטיסי רכבת לכיוון קייב. קניית הכרטיסים היתה סיפור בפני עצמו, שכן ברוסיה הסובייטית לא ניתן לרכוש 10 כרטיסים בבת-אחת מבלי להיחשד, מה שעלול להביא למעצר במקום. ור' העניך הסתובב במשך זמן רב, ועבר מקופה לקופה, כשבכל פעם הוא ממתין בתור, קונה כרטיס אחד, ושוב נעמד בסוף התור.

לאחר שקנה באותה קופה 2 כרטיסים כבר עלול היה להיתפס, ולכן עבר לתור אחר וחוזר חלילה. בחסדי השי"ת הצליחו הילדים להגיע לקייב בשלום וכך ניצלו מציפורני הרשעים (הסיפור מסופר בהרחבה ביהדות הדממה).

הישיבה בקורסק

בתחילת שנת תרצ"ט בהיותו בן 17 (!) בלבד נשלח על ידי ר' יונה קאהן שעמד בראש הוועד (ראה מסגרת), לנהל את סניף תומכי תמימים בעיר קורסק, שהיתה בכללות עיר גויית ולא היו שם הרבה יהודים. כשנתיים לפני כן, נשלח לעיר אחיו המבוגר ממנו, הרה"ח יחיאל מיכל ע"ה, אך כעבור שנה הוא נחלה והוכרח לחזור לבית הוריו. את מקומו מילא תקופה קצרה, הרה"ח שמעון שטילרמן, וכאמור, בתחילת שנת תרצ"ט נשלח ר' העניך לעיר.

היו שם באותו זמן בית כנסת יפה ששימש כמה מאות משפחות, ושטיבל חסידי, הישיבה שכנה בבית הכנסת.

בין התלמידים שלמדו אצלו אז ניתן למנות את: ר' משה לברטוב, ר' זלמן לויין, כמה מבני משפחת גנזבורג, ר' יהושוע רסקין (קצנלנבויגן), ר' רפאל וילשאנסקי, ר' שלום דובער פעוונזנער, והאחים אברהם ומשה לויין, כולם היו בגילאי 12-14.

ר' זלמן לויין מספר:

ר' זלמן לויין ע"ה, שהיה מהתלמידים אז, סיפר על הישיבה: "ביום למדנו בחדר אחד, ובלילה ישנו במרתף ממש בור מתחת לאדמה, שאם יבוא בלילה לחפש אותנו לא ימצאו אותנו. היינו נודדים מבתי כנסת בגגות ובמרתפים, ובבתים ששכרנו של גוים.

תובעים מסירות נפש

היה זה לאחר גל המאסרים ההמוני, בשנת תרצ"ז. עשרות חסידים שהחזיקו חדרים וישיבות, ברחבי ברית המועצות נאסרו והוגלו, ואף חלקם נעלמו עקבותם...

ר' יונה, מי ששימש אז כמנהל רשת החדרים והישיבות, קרא לקבוצת בחורים צעירים בגילאי 17-18, וסיפר להם על מכתב שהתקבל מאדמו"ר הרי"צ בו הוא כותב שכאן נקראים לדגל הדור הצעיר, לאחר שבהם השקיעו במסירות נפש על מנת שיגדלו חסידים, כעת הגיע תורם לצאת ולמסור את נפשם למען חינוך הדור הצעיר...

וכך נשלחו בחורים צעירים אלו, לנהל ישיבות ברחבי ברית המועצות.

אני זוכר שהיינו זמנים בקיץ שב"בוידעם" שהיה עשוי מברזל, והיה שם חום איימים והיינו כולנו צמאים אך לא יכולנו לצאת לקחת מים בשעות היום כי שיגלו אותנו. כל השבוע אכלנו לחם עם אבטיח או עם מילון, וכך היינו חיים כל השבוע, בשבת היו מסדרים אותנו במשפחות של אנ"ש שיכלו לאכול אצלם.

למדנו לקוטי-תורה, קונטרס ומעין, ותניא, גמרא לעיון וגירסא בזמנים מסוימים סבא היה שולח אותנו בלילות

לר' דוד קיבמן (הורדקער) (מתי שהיה לו אפשרות לא בצורה סדירה כדי שלא ירגישו בנו), כדי ללמוד לקוטי תורה וכו' (המשך ממה שהסבא לימד) אותו ומה שהוא לימד אותנו אז נכנס עמוק בלב ועמוק בשכל וזה החזיק אותי בשנים הקשות של המלחמה בכל תלאותיה.

בקורסק היו עוד חסידים, היה שם השוחט ר' שמואל זלמנוב אביו של וועלוול זלמנוב) כשהגענו הוא נסע לארץ. לא היינו הרבה זמן בקורסק, חצי שנה עד שנה, נדדנו גם לכפרים בסביבה פה היינו חודש פה חודשיים. מנין כמובן שלא היה, איך החזקנו מעמד קשה היום להבין ולהאמין...

להכל בקורסק דאג ר' העניך אנחנו לא ידענו איך ולא ידענו שום דבר, הוא היה איתנו כל הזמן בימים בלילות הוא דאג לשמירה ולהכל, הוא היה ממש אבא בשבילנו לא זזנו אף שעל בלעדיו.

כל רגע שהיה אפשר ללמוד וגם שהיה רגעים קשים למדנו בחשק ובהתמדה, קשה להבין איך למדנו בכאלה תנאים, ולסבא היה הסבר מאוד מצוין, למדנו אז יבמות שהיא מסכת קשה, עד היום כשאני לומד מסכת זו, אני נזכר בדברים שלמדנו אז."

תמונה של הבית הכנסת בקורסק, בו שכנה הישיבה תקופה מסוימת

אזהרה מתוככי הנ.ק.וו.ד.

יום אחד בשנת ת"ש פגש את ר' העניך בשוק המקומי יהודי שעבד בק.ג.ב. היהודי שהיה ככל הנראה בעל לב יהודי ער סיפר לר' העניך שהוא שמע במקום עבודתו שמדברים על כך שבבית הכנסת המקומי פועלת ישיבה, ו"באם זה נכון" אז כדאי שייזהרו.

אכן ר' העניך ותלמידיו שעו לעצה ועזבו את בבית הכנסת ועברו ללמוד ב-3 בתים בצד אחר של העיר. אבל זה לא עזר לזמן רב. הנ.ק.וו.ד. עקב אחרי הישיבה תקופה ארוכה והיה זה רק ענין של זמן עד שהוא יפסיק את פעילותה...

פשיטה של ה.נ.ק.וו.ד. והבריחה

באור ל"ז אב ה'ת"ש הגיעו הקלגסים לכל הבתים בהם שכנו ולמדו הנערים ועצרו את כל מי שהיה לו קשר לישיבה. ר' העניך שב בחצות אותו לילה עם תלמידו וחברו ר' יהושע שי' רסקין מהתוועדות שנערכה היכן שהוא, וכשהגיעו סמוך לביתם הבחינו דרך החלונות בצללים הנעים על הקירות. הם הבינו שמדובר בקלגסי הבולשת שעושים חיפוש בחדרם ומיד ברחו לביתו של ר' מענדל שיינמאן ע"ה. (ר' מענדל היה יהודי חס, בעל תשובה של החסיד הידוע ר' חוניא מרוזוב ע"ה) כשהתקרבו לביתו הבחינו בשני

שוטרים עומדים ליד הפתח.

הם עקפו את הבית ופנו לעבר בית אחר וגם שם נשנה המחזה: שני שוטרים עומדים ליד הפתח. הם הבינו שהנ.ק.וו.ד. פשט על בתי כל הקשורים לישיבה בבת אחת כדי לתפוס את כולם על חם.

בצר להם עלו ר' העניך ור' יהושע על "טראמווי" (=חשמלית) ונסעו, בעצמם הם לא ידעו לאן העיקר לברוח ולהתרחק. בתחנה הסופית של החשמלית בקצה העיר הם ירדו. השעה היתה שתיים לפנות בוקר. בכדי להרוויח קצת זמן נכנסו השניים למבנה בו מכרו כרטיסי נסיעה למקומות שונים ברחבי ברית המועצות, שם היה תור ענק והם נטמעו בקהל הממתנים כדי לא לעורר חשד.

כשהאיר היום נסעו לביתו של ר' יודא לוי (שוסטער) יהודי מאנ"ש. הוא סיפר להם כי הלילה סגרו את בית הכנסת על מנעול ובריח ועצרו את כל מי שהיה לו יד ורגל בו, והפחד שורר בעיר. הם שהו במרתף ביתו שלשה ימים ואז קנה להם בנו מרדכי כרטיסים. לר' יהושע ולבחור נוסף שהצטרף – למוסקבה, ולר' העניך – לקייב שם התגוררו הוריו.

המעצר

כשירדו שני הבחורים מהרכבת במוסקבה המתינו להם במקום אנשי הבולשת ועצרו אותם, התברר כי הם הודיעו לאנשיהם בכל התחנות שמחפשים הם את הבחורים והעבירו תאור מדויק שלהם.

ר' העניך, שחשש שיחפשו אותו בבית הוריו בקייב החליט לפנות לבית אחותו שהתגוררה באזור אחר בעיר. ואכן כך היה הנ.ק.וו.ד הגיעו לחפשו בבית הוריו כשלא מצאו אותו שם, החלו להתעניין אצל שכניו, האם יש לו קרובי משפחה בעיר, וכך כעבור שעה קלה הם הגיעו לבית אחותו ועצרו אותו במקום.

בכלא הרוסי

המשטרה החשאית, החזירו אותם לעיר קורסק שם נחקרו כ-9 חודשים. לפני פסח תש"א נערך משפטם, הבחורים שגילם היה פחות מ-18 שוחררו והמבוגרים יותר קיבלו עונשי מאסר של עד 10 שנים. על ר' יהושע הגם שהיה בגיל של פחות מ-18 נגזרו 5 שנות מאסר מכיון שהיה עוזרו של ר' העניך בניהול הישיבה ובחיפוש שנערך בדירתם נמצאו בתיקו של ר' יהושע כסף וניירות השייכים לישיבה.

בית הקברות היהודי, בעיירה קורסק

אחרי המשפט ישבו כל הנידונים למאסר, ביחד. ובפסח אכלו רק סוכר אותו קיבלו מהגוים שכיניהם למאסר תמורת הלחם שנתנו להם.

מספר ר' העניך (כפי שמובא בספר יהדות הדממה):

"במשך חודש ימים ישיבה בבית הסוהר, בתא, אשר בקושי היה בו מקום לשבת. פרט ל'כסא' שבור לא היה בתא זה מאומה. לא שולחן ולא מנורה, לא מיטה לנוח עליה ולא ספר לעיין בו. בודד, גלמוד ומבודד. סגור ומסוגר באוירת מחנק וללא טיפת אויר. הברירה היחידה שבידך היא, להתיישב על ה'כסא', להסתכל על הקירות החשוכות והרטובות עד שנמאס לך – ואז הנך, קם מסתובב מסביב לכסא הלוך וחזור, חזור והלוך, עד שגם זה נמאס עליך, ואז הנך שוב מתיישב ומסתכל מולך, וכך חזור חלילה.

הלילות היו מיועדים תמיד לפורעניות – פורענות החקירות.

לאדם מן הישוב אשר מעודו לא התנסה, ואין לו מושג כלשהו, פירושו של 'חקירה' בכלא הסובייטי מהו – כדאי לתאר בקצרה מובנה של מלה זו, ואגב כך תיאור מקוצר על סדרי הכלא:

בשעה 6 בבוקר מעירים את האסיר, והחל משעה זו ועד לשעה 10 בלילה אסור לו לעצום עין אפילו לדקות מספר. רק משעה 10 עד 12 בלילה ישנה האפשרות לאסיר,

בר-המזל, לחטוף איזה תמונה. בשעה 12 בחצות הלילה, נשמע קול שקשוק המפתחות, עת אשר הסוהר פותח בו את דלת התא, שואל על שם האסיר, מעיר אותו פוקד עליו להתלבש ולחכות על אשר יקראו לו. תוך כיד ישיבה באפס מעשה, נסגרים העינים שוב לזמן קט, ולאחר רביעית השעה שוב נשמע קולו הגס והמגושם של הסוהר: מה שמך? האם אתה מוכן כבר? – תוך כדי שהוא פותח את דלת התא, עוקב ובולש בשבע עינים באם אינך יושן, וסוגר שוב את הדלת.

כעבור עשרים דקות נוספות, שוב חוזר ונשעה אותו מחזה: קול שקשוק המפתחות בדלת התא – כאילו פולח את לבך בחרב, משל היה סכין חד חותך בלב פנימה – פותח את הדלת, קורא בשם האסיר, פוקח עין באם לא חטף תנומה, וסוגרו שוב. מחזה זה יכול לחזור ולשנות בלי סוף, עד... עד אשר סוף סוף מובילים אותך לחדר המיוחד לשם חקירה.

השעה כבר שתים אחר חצות הלילה, הראש מסתחרר, העינים נסגרות מאליהן, וכל כולו של האסיר במצב של אפיסת כוחות, מובל הוא אל החדר המיוחד - בשומעו תוך כדי הליכה, אסיר זה מיבב, השני זועק וצווח, שלישי גונח מרוב מכות והרביעי בוכה כתינוק.

במצב-רוח שכזה מובילים את האסיר לחדר החקירות ומושיבים אותו אל מול פני החוקרים היושבים מולו, מדושני עונג ומאושרים מרמת תפקידים הנעלה, ועל השולחן סיגריות מהסוג המשובח ביותר.

על האסיר להתרכז היטב בתשובותיו, למען לא ייכשל במענה, כי באם נכשל הוא במלה אחת בלבד – יעמידו לו תלי-תלים של שאלות נוספות, עליהם יצטרך לענות תשובות ברורות. לא אחת יכול להלשין, תוך כדי כך, על כמה וכמה אנשים נוספים אשר בגללו יועמדו אף לחקירה ומשפט, להשלח אל ארץ גזירה ולפעמים גם לא יזכו לשוב עולמית!

מובן שכל זה מלווה במכות וחבטות, עינויים קשים ומרים, רצח ואכזריות, אשר לא אסיר אחד נפח את נשמתו תוך כדי חקירה עצמה, או שנטרפה עליהם דעתם.

במשך שלשה חדשים רצופים, מדי לילה בלילה, הייתי עובר את כור ההיתוך הזה. כל לילה גיהנום מסוג אחר, לפעמים בשעה 12 בחצות הלילה, פעמים בשעה 1 או בשעה 2.

התלמיד נגד רבו

החלה החקירה הראשונה. מבול של שאלות המטירו עלי שלשה

חוקרים בבת-אחת, ולכל אחד מהם צריך היה לענות תשובה ברורה ומפורטת, ולהזהר בתכלית הזהירות אשר תשובה אחת לא תעמוד בסתירה עם התשובה לחוקר השני או השלישי.

- "האם מכיר הנך את הרבי שניאורסון? מה הם הקשרים שלך איתו ואיך הנך מנהל את הקשרים הללו? מהיכן לקחת את הדולרים שהיו ברשותך? מדוע נסעת למוסקבה לקחת את הכספים? ממי קבלת את הכספים? מה תפקידך בישיבה של הרבי שניאורסון?"

אלה הם רק חלק קטן מהשאלות והקושיות שהעמידו בפני. מובן, כי החקירות לוו תמיד במכות וסטירות, בעיטות וצליפות, צעקות מחרידות וכל פעולה שיש בה משום הפחדה ועינוי לאסיר – למען יפתח את פיו ויודה על כל "פשעיו" שעשה או שלא עשה, והעיקר שיחתום על הודאה מוכנה מראש,

על חלקם טענתי: לא היו דברים מעולם, איני יודע, אין לי שום קשרים, לא הלכתי, לא נסעתי כו' וכו'.

למזלי, יכול הייתי אז להתלות באילן גדול. דהיינו: אצלנו בקורסק, היה יהודי זקן, אשר כל ימיו התעסק למען הזולת, הוא היה גבאי צדקה, מבקר אצל אנשים רבים, אסף מהם תרומות וחילקם לעניים ונזקקים. הוא ביקר בבתי פרטיים וגם בבית הכנסת היה מסתכן ואוסף כספים לצרכי צדקה, והיה עושה זאת בריש גלי, ללא פחד! מכספי הצדקה היה נותן גם לישיבה ועזר בכך לקיומה.

מספר שבועות לפני שאסרו אותי – נפטר לבית עולמו, וכך יכולתי להתלות בו, ולומר כי כל ההאשמות שמאשימים אותי – עליהם להפנות אליו...

תרוץ זה עזר לי במידה מסוימת, אבל לא יכולתי להתחמק באמצעותו לגמרי. הם המשיכו לטעון, כי יש להם הוכחות חותכות כי היה לי קשר הדוק עם 'הרב שניאורסון' ולא יעזור לי שום התחמקות.

חשוב לציין, כי באותם ימים – כל קשר עם הרבי, וביחוד החזקת מטבע זר וקשר עם חו"ל, היוו לגביהם עבירה חמורה במאוד. ועלולים היו להמית ביריה איש זה ללא אומר ודברים וללא חקירה מעמיקה, נקל, אפוא, לתאר את גודל הסכנה שריחפה עלי לאור האשמות שתלו בי.

אני, כשלעצמי, ידעתי כי אין בידם הוכחות חותכות לביסוס אשמתם. המסמך היחיד שיכול להיות ברשותם היה הרשימה שכל אחד מאיתנו היה נותן "מעמדות" לרבינו, ואשר היה מצווה להעביר כספים אלו לתומכי-תמימים. ברשימה שכזו, שנפלה לידיהם, יכולים היו להצביע נגדי.

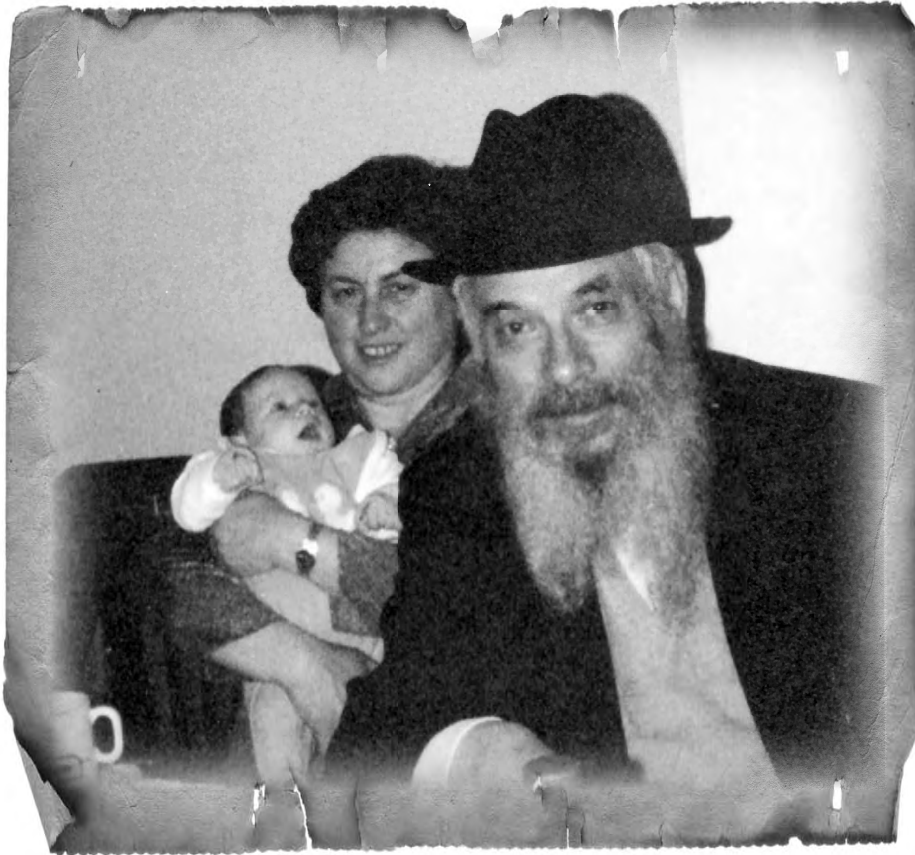
מתולדותיו

ר' העניך חוזר מאמר חסידות (כמנהגו מידי שבת ויומא דפגרא),
בבית כנסת חב"ד בשכונת פאג"י בירושלים, ר' העניך היה ממוקימיו.

פרט לכך, שמו על השולחן צילומים מהפדיונות ששלחתי לרבינו,
מכתבים שלי וכדו'.

הם גם חקרו אותי על סדרי, זמנו ותוכן הלימודים שבישיבה:
מה מידת השפעתו של רבי שניאורסון על התלמידים, מה זה לימוד
חסידות ומהו התוכן של החסידות, מי הם העוזרים והמסייעים
להחזקת הישיבה, ועוד.

ר' העניך ע"ה וזוגתו שתחי' מרת חנה, עם נכדם הבכור, דניאל שי'

צריך הייתי להזהר שבעתיים למדוד כל מלה שיצאה מפיו, שלא למסור אף ברמז שמות של אנשים אחרים, למען לא יסבלו חלילה בגיני, וכן לא אפליל גם את עצמי.

לשם ביסוס אשמתם על המטבע-זר שהבאתי ממוסקבה – העמידו מולי אחד מהתלמידים אשר העיד כי ראה במו עיניו שהחזקתי בידי צרורות של כסף זר, ארוזים בחבילות ואשר סיפרתי להם כי הבאתי זאת ממוסקבה...

לגבי שאלות רבות לא יכולתי לכפור כלל.

רבים למדי, למשל, ידעו כי אני נהלתי את הישיבה, ועוד זאת, במקרה זה הייתי מוכרח לקבל הכל על עצמי, כי אחרת הייתי יכול לסבך אנשים אחרים, ועל זה הייתי מוכן להסתכן עד הסוף.

גם לגבי השאלה של קבלת כסף ממוסקבה לא יכולתי להתכחש, מכיון שהתלמידים ראו זאת, ואחד מהם אף העיד נגדי, בפני, כאמור.

משך חודשיים ימים הייתי אסור בכלא זה ומצבי היה שם קשה ביותר, אחרי חודשיים העבירו אותי לכלא אחר, שם היו לי 'אחים לצרה', ונחלצתי לפחות מהבדידות העצובה.

בתום החקירות הוקל מצבי. עד לחקיה סובל בדרך כלל האסיר יסורים קשים ונוראים, עדי כדי טירוף הדעת, ועם תוך החקירות משתפר המצב לאיטו עד להעמדה והגלייה למחנה-ריכוז.

סוף סוף העמידו אותי למשפט וחרצו עלי עשר שנות מאסר והגלייה לסיביר הרחוקה!"

בדרך לסיביר

ברכבת של חזירים

מקורסק העבירו אותי למוסקבה משם התכוננו להעבירני אי שם לסיביר הרחוקה למקום ציה וצלמוות

העמיסו אותנו ברכבת-משא, בקרונות בהם מובלים חזירים ובעלי-חיים אחרים, אם כי התנאים, שנתנו לו היו הרבה פחות ממה שמאפשרים לבעלי-חיים!

בכל קרון היתה 'קומה' נוספת בשני צדדיו, ובכל קומה כזו היו דוחסים עד 15 אסירים.

סיפור בפני עצמו היה ספירת האסירים: שלש פעמים ביום היו סופרים את האסירים, ובעת הספירה, מיד עם מתן הפקודה, היו כל האסירים שבקומה העליונה קופצים למטה. מעת מתן הפקודה עד לקפיצה אסור היה לעבור דקה תמימה, ובאם אי-מי היה משתהה דקה ויותר – היה מקבל בעיטות כאלו אשר לא העיז לחזור עליה פעם שניה.

ואם בקפיצה מלמעלה למטה, הסתדר האסיר איכשהו – הרי רע ומר היה גורלו בעת חזרו למקומו. מובן שלא היה סולם או שליבות, והאסיר צריך היה לקפוץ, בקפיצה אחת, מלמטה עד למקומו אשר בקומה השניה, ואבוי היה לו למי שלא הצליח לעשות זאת בקפיצה אחת!

סדר זה חזר ונשנה שלש פעמים ביום, מדי יום ביומו, מבלי להתחשב עם האסיר, באם כוחו מאפשר לו זאת, או לא!

בלילה היו ישנים על הקרשים הקשים לאורך הקרונות, ולמי שהתמזל מזלו היה קצת תבן או 'מזרון' בלוי, עליו יכול היה להניח

את גופו השבור ללינת לילה, למען יחלץ את עצמותיו ולאגור כח לנסיעה המפרכת שלמחרת, וחוזר חלילה.

פרט לכך חסרו לנו התנאים האנושיים המינימליים ביותר. למרגלות הקרון מוצבת היתה חבית גדולה לצרכי האסירים, ממנה בקעו ריחות איומים. הם הסירו מאתנו כל צלם אנוש, וכאמור – לא היו לנו גם התנאים ההכרחיים ביותר, לפחות כמו שהיו מעניקים לבעלי-חיים!

משך חודש ימים נסענו בתנאים על-אנושים, עד אשר הגענו למקום שם בנו תחנת-רכבת חדשה.

תקופה זו היתה בעיצומה של המלחמה, כאשר הנאצים כבשו את אוקראינה – מקורות הפחם של רוסיה – וכאשר נחסמו מקורות אלו נאלצו השלטונות הסובייטיים למצוא מקורות חדשים לפחם.

במעמקים

המקום החדש, שם מצאו את מרבצי הפחם החדשים, היה ב"ווארקוטא" למקום נדח זה היו השלטונות מביאים אסירים מיוחדים אשר קראו להם בשם "קעטערז'אנעס". לאסירים אלה פסו הסיכויים להשאר בחיים, והם נשפטו מלכתחילה לעבודת-פרך קשה במיוחד. באלה לא התחשבו כלל כבני-אדם בעלי צלם אנוש, מאחר שהיו מיועדים למיתה.

בניהם היה, למשל, גדוד שלם של 20 אלף חיילים רוסיים, אשר באחד הימים החליטו לבגוד במולדתם וכולם כאחד עברו לצד היריב, לצבא הגרמני, ולחמו אתם נגד הכוחות הסובייטיים. לרוע מזלם נתפסו כולם לאחר תבוסת הנאצים, והעבירו אותם לשם. כן היו, בין האסירים הללו מרגלים, בוגדים וטיפוסים אחרים שעזרו למחנה הנאצי.

על אסירים אלה הוטל התפקיד לעבוד ולפתח את כורי הפחם החדשים ולהקים את תחנת הרכבת החדשה.

גם אותי, "הפושע הגדול" הורידו במקום זה. עלי הטילו את המשימה לחפור ולהוציא עפר ממעמקים, למלא בהם את העגלות ולהוציאם את מחוץ למקום. היתה זו עבודה קשה ומפרכת מאוד, שנמשכה שתיים-עשרה שעות רצופות ביום!

תקופה של שנה שלימה עבדתי בתנאים איומים כאלה, ובמשך היום קיבלתי רק 500 גרם לחם, אשר בקושי יכלו לאכול אותם במשך כל התקופה אכלתי פר קיבר בלבד, מטובל במים. מכיון שכך, אין כל פלא שנחלשתי כליל ולא יכלתי להחזיק מעמד יותר.

ביום בהיר אחד נפלתי בעלפון עמוק, מחמת אפיסת הכוחות, והעבירו אותי ל"בית החולים" של המחנה. נתקפתי במחלה הקשה ששמה "קולאגרא" – מחלה ששורשה היא

צאצאי ר' העניך; משפחת חסקינד ומשפחת וועלוול רפופורט, יחד עם הסבתא מרת חנה שתחי', בחתונת שטערני (למשפחת חסקינד) וישראל דייטש.

אפיסת הכוחות. מאשר ובמשך שנה שלימה לא אכלתי מאומה, פרט לפת ישן ומים מזהמים – הצטמקו מעיי, נתקפתי בשלשולים חזקים ונוראים, ובגלל אפיסת הכוחות לא היה בכוחי להניע אצבע. בו בזמן הייתי קודח מחום, ונדמה היה לי כי אלה הם ימיי האחרונים עלי אדמות. הרופא עצמו כמעט והתייאש ממני, אך ניסה לתת לי זריקה, באמצעותה אפשר להחזיק מעמד חמשה ימים.

ששה חודשים שהיתי בבית החולים, שם שררו תנאים יותר אנושיים – אם כי הקור ששרר שם היה 50 מעלות מתחת לאפס!

לאחר שהותי הממושכת בבית החולים, ולאחר שבע"ה חזרתי קצת לאתני, החליטו כי אינני מסוגל להמשיך בעבודה הקודמת, והעבירו אותי לקולחוז. העבודה כאן לא היתה כך-כך קשה, ועיקר עבודתי היתה לקטוף סלק, לנקותם ולהכין אותם למשלוח.

כעבור חצי שנה שלחו אותי למחנה אחר.

יום אחד, כאשר הלכתי לקבל את מנת הלחם היומית שלי, ראיתי שם איש מוכר. נזכרתי כי הוא היה גבאי בית הכנסת בעיירה פעז', אשר בין הומיל לסטאראדוב. בעבודתו האזרחית הוא היה מספק

צאצאי ר' העניך; משפחת אסתר ויוסי קליין,
בחתונת שטערני (למשפחת חסקינד) וישראל דייטש.

מצרכי מזון לאנשי הצבא. במחנה זה היה תפקידו לדאוג להביא לחם ולספק לכולם. הוא לקח אותי לעבוד אצלו, ועבדתי בעיקר בלילות, ובשעות היום שכבתי לישון. כך הייתי מסודר בעבודה קלה.

באם חשבתי לעצמי כי הנה זכיתי לבוא אל המנוחה ואל הנחלה – התברר כי טעייתי חמורות. משהו הלשין עלי בפני אנשי הועדה, כי עובד הנני עבודה קלה ביחס להאשמות החמורות שהואשמתני בהם.

הללו חזרו ובדקו את התיק שלי ונוכחו לדעת כי אמנם עבודתי זו קלה היא למדי, ויש להטיל עלי עבודה קשה ומפרכת.

הם החליטו, אפוא לשלוח אותי ליער, לנקות את השלגים המרובים.

במרחק 400 ק"מ מהמחנה שלנו מצאו מקורות פחם נוספים, והשלטונות התכוונו שוב לסגור את המחנה שלנו ולהעביר את כולם למקום החדש, שם יקימו תחנה חדשה. שוב שיבצו אותי בעבודה קשה לחטוב עצים ולנסר אילנות. אחרי תקופה קצרה של עבודה קשה. שוב הייתי שרוי במצב של אפיסת כוחות והעבירו אותי לבית החולים של המחנה. כאשר חזרתי קצת לאיתני, העבירו אותי מחדש לקוחלוח, שם נתנו לי לעבוד בעבודות חקלאיות. הפעם נשארתי בעבודה זו תקופה ארוכה, לערך שנה תמימה. בסוף

השנה, כאשר באו לבדוק את מצבי, העבירוני שוב לעבודה קשה יותר – עבודה מתישה מפרכת במחצבת אבנים.

יום אחד, תוך כדי עבודתי במחצבה, נעקרה לפתע אבן גדולה מההר, נפלה עלי ושברה את ידי ורגלי!

בקושי רב הוציאוני משם והעבירו אותי לבית החולים. במשך שנה וחצי הייתי בבית החולים, אך הרופאים לא הצליחו לרפאות את הרגל. הגבס שעשו לי, במשך כל התקופה הזאת, לא עזר כלל והרגל לא התחברה כבתחילה. בראותם שכך, החליטו לערוך לי ניתוח. הם נתחו את רגלי וכתוצאה מכך קצרו את הרגל ב-5-6 ס"מ. לא הייתי מסוגל ללכת ונאלצתי ללכת על קביים. בראותם כי אין רפואה לרגלי, שוב שברו את עצמות הרגל, נתחוה מחדש ותפרו שוב את העצמות.

הטיפולים הקשים הללו ברגל, כרוכים היו ביסורים נוראים וקשים, אך הייתי במצב של אין ברירה ונאלצתי לעבור את כל סדרת התהליכים הרפואיים הללו, אשר נעשו בתנאי מחנה קשים, בלי הציוד הרפואי המתאים, וכך נשארתי בעל מום ברגלי על היום הזה!

המעבר לקזחסטאן

מכיון שלאחר סדרת הטיפולים שעבר כבר לא היה יכול לעבוד עבודה פיזית, שלחו אותו לעיר מרגלן שבקזחסטאן, לעבוד בהנהלת חשבונות. והורו לו להתייצב כל שבוע במשטרה. תנאי המחיה שם כבר היו יותר טובים מסיביר. באותו מקום לא היו יהודים כלל, ור' העניך שידע על המלחמה המשתוללת באירופה, חשב ש'העולם נחרב', ולא נשארו קהילות יהודיות ברוסיה. בהשגחה פרטית הגיע לשם יהודי מהעיר טשקנט, הוא סיפר לר' העניך, שבעירו יש קהילה יהודית.

הבריחה לטשקנט

אחרי תקופה מסוימת החליט ר' העניך שאין לו מה לעשות שם, והוא צריך לעבור למקום בו יש קהילה יהודית. הוא ברח לטשקנט ושם הוא מצא יהודי שיזייף לו פספורט על שם מאיר רייפורט, כדי שיוכל לשהות בעיר. ר' העניך שהה שם עד שנת תשי"א אז נסע לקייב היכן שהיתה גרה משפחתו. שם נודע לו כי כל בני המשפחה נרצחו בבאבי-יאר שליך קייב בידי הרוצחים הנאצים ימ"ש, ה"ד. רק אחיו ר' אברהם שהתגורר כבר אז באנגליה, ואחיו ר' מיכל שישב בכלא הסובייטי על 'עבירות' דומות לשלו, נשארו לפליטה.

ר' העניך, באחד ממסיבות החנוכה שארגן, כמסגרת פעילותו העניפה לעולי רוסיה, באה"ק

ר' העניך אהב להסתובב ולנסוע ממקום למקום. באחת מנסיעותיו, נקלע לביתם של ר' ישראל פרידמן ורעייתו זיסל לבית גרינברג, מחסידי רוז'ין באחד מפרברי מוסקבה. בית זה שימש מעין תחנת מעבר – הרבה מאנ"ש ה"בלתי לגאליים" שהו שם בדרכם ממקום למקום? ביניהם היו ר' הרשל נוטיק, ר' מאיר יוניק, ר' יעקב לבקיבקר ועוד. באותו אזור גר גם ר' אהרן חזן. באותו זמן במוסקבה שהתה בבית משפחת ר' יצחק מינץ הבחורה חנה לבית סודברג. היא שהתה שם

יחד עם אחותה מרים, לאחר שאביהם נפטר בהיותם ילדות קטנות, ואמם נפטרה במהלך המלחמה בטשקנט, מתלאות הדרך וממחלות.

ר' אהרן חזן שידך בין ר' העניך לצעירה חנה, וביום השנה למהפכה, ה-7 בנובמבר, שאז היה פחות מסוכן - גם ל"אנטי-מהפכניים" – להסתובב ברחוב, הגיע לבית משפחת מינץ לערוך היכרות עם הידידים הקרובים. בחורף תשי"א התקיימו ה"לחיים" בבית

משפחת מינץ.

לאחר ה"לחיים" נסע ר' העניך, שלא יכול היה לשהות במוסקבה כיון שלא היתה לו תעודת שחרור מהצבא, לפרונזא שבקירגיזסטאן, שהיתה אז אחת מהרפובליקות שהרכיבו את בריה"מ. שם הוא מצא יהודי שתמורת סכום גבוה, 6000 רובל, אותו שילם מינץ – זייף לו תעודה מתאימה, שאיתה יכול היה לחזור למוסקבה. תהליך זה ארך הרבה זמן, כך שהחתונה עב"ג חנה שתליט"א התקיימה רק בו' אלול התשי"ב. החתונה נערכה בדאטשע (=בית-נופש), במרחק של 45 דקות מבית משפחת מינץ. בחתונה היו כ-30 איש, מסדר הקידושין היה הרב לוין משכונת צ'רקוזובה במוסקבה.

* * *

סיקור קצר זה, יש בו משום תיאור על 'קצה המלזג' בלבד, על חסיד ששילב מסירות נפש, ושמחת חיים חסידים.

על הבית החסידי שהקים יחד עם זוגתו שתחי' מרת חנה מתוך מסירות נפש, ועל החיים בצל השלטון הקומוניסטי לאחר החתונה. על העליה לארה"ק והפעילות הענפה שקיים בה, יסופר בעז"ה בחלק השני.

זכרון לחסיד

פרק זכרון לסב הכלה,

הרה"ח הרה"ג אברהם ישעי' הי"ד סברדלוב

(בישנקוביצער')

הרה"ח הרה"ג אברהם ישעי' סברדלוב (בישנקוביצער')

נולד לאביו ר' נחום ולאמו לאה בראשית שנות התר"ס... בעיר בישנקוביץ

בגיל צעיר למד אצל המלמד ר' חיים שאול ברוק, אחרי כמה שנים שלח אותו ר' חיים שאול לליובאוויטש יחד עם חייקל חאנין ואהרון לייב לייב. אביו של חייקל ר' שניאור זלמן יצחק חאנין, לקח על עצמו את הוצאות האש"ל בליובאוויטש בשבילו, מכיון שהוא היה בעל חושים ומתמיד גדול והוא רצה שישאר באהלה של תורה, ואכן כבר בגיל 17, הוסמך בסמיכת 'יורה-יורה' ו'דין-דין'.

כהתגבר התמנה להיות מגיד שיעור בתפארת בחורים בלענינגראד, שייסד אדמו"ר הרי"צ עבור אלו שעובדים בשעות היום, אך מבקשים ללמוד בשעות אחר-צהרים והערב, מסגרות אלו הוקמו בכמה ערים. את השיעורים מסר יחד עם הרב טרבניק (לימים רבה של כפר חב"ד) ואת שיעורי החסידות מסר חוני'ע מרוזוב (הרב אלחנן מרוזוב שהיה במשך כמה שנים מזכיר הרבי הרי"צ). בישיבה למדו לפי ערך הרבה בחורים, הייתה לה הצלחה יוצאת מן הכלל, והשפעה על הבחורים מיום ליום. באותו זמן רדיפות המשטרה החשאית התגברו והגיעו אף ל'תפארת בחורים', בעקבות זאת השיעורים התקיימו במקומות שונים ובימים שונים במטרה לבלבל את האוייב.

מאסר בעוון 'לימוד תורה'

בשלהי שנת תרצ"ז, החלו מאסרים המוניים בקרב קהילת חב"ד בלנינגראד, בחודש אלול נאסר הרב שמואל נימטין והרב אברהם סברדלוב והרב טרבניק ועוד, הדאגה בקרב משפחותיהם היתה גדולה, אלו לא ידעו מה נעשה אתם, והאם עודם בחיים.

הרשעים ימ"ש ענו אותם בעינויים קשים כי רצו לדלות מהם את שמותם של שאר הבחורים שהשתתפו בלימודים כאשר הבינו שלא יקבלו סתם שום מידע, ערכו להם משפט מהיר (טרזיקע) ע"י שלשה שופטים על ה'עבירות' שיוחסו להם כמו מסירת שיעורים בישיבה. וגזרו עליהם עשר שנות עבודת פרך בסיביר.

גל המאסרים היה בעיצומו באותו זמן נאסרו גם ר' חוני'ע מרוזוב ותלמידיו של הרב טרבניק בניהם התמימים האחים: חיים ומשה ששונקין הי"ד, ר' שמואל מרוזוב, ר' מאיר צינמן, ר' משה לייב, ר' הירשל זובין, ר' ישראל יעקב לוקשין, ר' ישעי' קראסנאלוקער, חלק מהעצורים הוצאו להורג במרתפי האיימים וחלקם נשלח לגלות ארוכה במחנות העבודה בסיביר.

כיצד אכן עלו אנשי הנ.ק.וו.ד. על עקבות החסידים ותלמידי תפארת בחורים?

התברר לאחר מכן כי היה זה בגינו של 'מוסר' שהתחבר לתלמידים ולמד עמם בתפארת בחורים. על כך סיפר הרב אהרון קוזניצוב ע"ה, מהתלמידים (יהדות הדממה): "בין אלה אשר היו באים, מפעם לפעם, ללמוד בתפארת בחורים היה צעיר אחד בשם ל. מ. מהלומדים הקבועים שלנו. הזמינוהו וביקשו ממנו לבוא ולהשתתף בשיעורי תורה שלנו, בכדי לזכותו בלימוד התורה - והוא בא. הוא ידע בדיוק את הימים והשעות אשר אנו באים ללמוד, סדר הלימודים וכו'.

"מפעם לפעם היה צעיר זה מעלה שיחה בעניינם פוליטיים שונים, ומשום מה לא היינו זהירים ממנו במידה מספקת. יום אחד למשל בא וסיפר אודות האפשרות לקבל סרטיפיקטים, על ידי פנייה לרב הראשי לישראל, לשם יציאה מרוסיה. הוא גם הציע לכל אחד מאיתנו לפנות אליו ולקבל סרטיפיקט, בכדי שיוכל לעזוב את המדינה. כך היה מביא לנו מעת לעת תגליות חדשות והיה מודד את תגובותינו ומוצא פינ".

אותו צעיר שבא ממינסק, הראה כי הוא מבקש להיות חסיד לכל דבר. הוא התחתן וקנה טלית מהודרת מצמר כמו שאר החסידים. הרב שמריהו ששונקין, ששני בניו הוצאו להורג בגין אותו 'מוסר', ניסה ללמד עליו זכות: "ייתכן כי לא יכול היה לעמוד בניסיון המר בפני חוקרי הנ.ק.וו.ד. ואולי הייתה זאת גם סיבת בכיו הרב בתפילת יום הכיפורים, על אשר נאלץ למסור לידי המרצחים השפלים נפשות יקרות ותמימות. אך זו הייתה העובדה" ("זכרונותיי").

ימים ספורים לאחר מכן, נעצר הרב טרבניק, ובעקבותיו כל מי שהיה קשור לתפארת בחורים.

הגלות לסיביר

לילה אחד הוצאו מתאם והוכנסו לוורנוק השחורה שכונתה 'העורב'. בה נלקחו הבוגדים בממשלה הקומוניסטית שדינם היה חמור, וזו הובילה אותם לתחנת הרכבת הקרובה, באישון לילה הועלו על רכבת שיעדה סיביר.

שלשה ימים ארכה הנסיעה בקרונות סגורים, עד שהרכבת הגיע למחנה עבודה ליד וולדיבסטוק שבסיביר. במחנה העבודה היה סבלם של הרב טרבניק והרב סברדלוב כפול ומכופל. הם היו שני אברכים חסידיים צעירים שהותירו אחריהם אישה וילדים רכים. כאן נמצאו בחברה של רוצחים ופושעים מסוכנים. בתחילה נטפלו אליהם האסירים המסוכנים על כל צעד ושעל. אולם לאחר זמן, נועם הליכותיהם המס גם את לבבות האסירים הקשוחים, ובעקבות זאת הוקל להם במקצת.

למרות ההקלה היה מצבם מר מאוד. הם עבדו בפרך וקיבלו תזונה לקויה שלא יכולה היתה להשביע את נפשם הרעבה, וזאת מטעמי כשרות.

הרב טרבניק סיפר תמיד על ניסים שהיו לו במחנה. כך היה כאשר הצליח לחמוק מבניית פסי הרכבת - מלאכה שהוטלה עליו ועל חבריו האסירים, וזאת בתמורה לסיוע שלו לאחראי עליו בכתיבת מסמכים ומכתבים.

גם בסיביר לא הפסיק מללמד תורה; הוא מסר שיעורים בפני אסירים יהודיים תחת עינם הפקוחה של שומרי המחנה.

השחרור והמלחמה...

בקיץ תש"א, כאשר הצבא הנאצי פלש לתוככי רוסיה הסובייטית החליטו השלטונות לשחרר אסירים פוליטיים רבים. ניירותיו של הרב סברדלוב הגיעו למחנה והוא שוחרר, בעוד שניירותיו של הרב טרבניק אבדו בדרך והוא נשאר איפה בלית ברירה במחנה בכאב לב עצום.

הרב סברדלוב ורבים אחרים ששוחררו הגיעו לביתם ושנה לאחר מכן גויסו לצבא...

ביום שגוייס נולד לו בן, הוא עמד לפני חדר היולדות, שכשבישרו לו שנולד לו בן, הוא הורה לקרוא לו יהודה לייב ונסע לצבא, ומאז נעלמו עקבותיו....

* * *

מספרת בתו הגב' מוסיא פעלדמן מכפר חב"ד:

אני את אבי לא הכרתי, כשהייתי צעירה מאוד הוא נשלח לסיביר, וכשחזר אמרתי 'אני לא רוצה אבא כזה'... אבל שמעתי עליו מכמה שהכירו אותו, שהוא היה אדם גדול מאוד.

כשהציעו את השידוך לסבי ר' אלימלך פרמן, הוא שמח מאוד מאוד, ואמר הבת שלי תזכה להתחתן עם אברמל סברדלוב!?

לפני החתונה שלנו, הלך בעלי ר' שלום פעלדמן למשפיע הרב חיים שאול ברוק להזמין הוא לחתונה, ר' חיים שאול אומר שהוא לא נוסע לחתונות. ושאל 'מי הכלה' ענה לו בעלי 'בתו של אברהם סברדלוב', מה!?! קם ר' חיים שאול ממקומו, הוא היה תלמידי, אני יגיע. והוא אכן היה שם הראשון.

כשהרב נחום גולדשמיד היה רואה אותי, היה אומר לסובבים: אתם רואים זו היא בתו של אברמל סברדלוב.

פעם פגש ר' מענדל פוטערפאס את בעלי ואמר לו, כנראה יש לך ילדים מאוד מוכשרים, כי השווער שלך היה מיוחד במינו.

הרה"ח ר' שניאור זלמן בוטמאן הכיר אותו טוב, כשבו לייבל הגיע למונטריאול בגיל 16, הלך במיוחד להביאו משדה התעופה, באומרו 'הבן של אברהם סברדלוב הגיע'.

* * *

פגישה מקרית!?

מוסקבה. חורף, שעת לילה מאוחרת. זה עתה הגיע הת' אברהם סברדלוב לעיר, הוא הגיע עם הרכבת האחרונה ליום זה. מה הוא יעשה כעת? הוא שואל את עצמו. הטרמווי כבר לא פועל בשעה כה מאוחרת. ובכלל הוא ללא כל ניירות מי יהיה מוכן לארח אותו, דבר שכרוך בסכנת נפשות של ממש? עוד הוא מהרהר על מצבו הוא פוגש בתמים נוסף שהגיע עם הרכבת הת' זלמן בוטמן, לשמחתו לא היתה גבול – לפחות הוא לא לבד עכשיו, יש לו חבר לצרה.

עומדים שתי התמימים ותוהים לאן יפנו, לפתע אומר זלמן, יש לי רעיון! בא נלך לר' זלמן שניאורסון...

בשתיים בבוקר לדפוק בביתו של חסיד!?! שואל בפליאה אברהם, הרי בשעה כזו המבקרים היחידים, הם הנקווד - משטרת הרשע!?

"צו זלמן שניאורסון קען מען גיין אין מיטן נאכט" עונה זלמן, וכך מתחילים שני התמימים לצעוד לבית משפחת שניאורסון.

לפניהם כברת דרך - כשעתיים הליכה. אלמד אותך ניגון חדש, אומר אברהם. ומתחיל לנגן ניגון חסידי שלא היה מוכר לזלמן וכך צעדו שתי התמימים ברחובותיה של מוסקבה שהם מפזמים ניגון חסידי, (המושר עד היום בבית משפחת סברדלוב כל שבת וחג). וכפי שאני מכירה את אבי ר' זלמן, מוסיפה הבת, גב' סברדלוב: היתה זו 'הליכה קלה' – "ווייל מיט א פרייליכן מענטשן איז אלץ גרינגער...."

כשהגיעו לביתו של ר' זלמן שניאורסון נקשו בדלת, ואת הדלת פותחת בבהלה אחות של ר' זלמן שניאורסון, יהודית ששהתה בבית באותה עת (שהגיעה למוסקבה לאחר פטירת אימה, ליבא לאה, נכדת ר' לוי יצחק מברדישטוב, אשת ר' מענדל, אחיו של סב הרבי מה"מ ר' ברוך שניאור). כשר' זלמן שמע שהגיעו תמימים הוא

כותב השורות, גיסו ר' זלמן שניאורסאהן מרעפקע, בחתונת ר' יואל כהן

ניגש אל הדלת בשמחה רבה, והכניסם לביתו ועד אור הבוקר הם התוועדו יחדיו עם הניגון החדש.

* * *

לאחר זמן מה - נישא ר' זלמן בוטמאן למרת יהודית שניאורסון. וכעבור עשרות שנים נוספות התחתנה בתם מרים פיגא לר' לייבל סברדלוב (בנו של ר' אברהם סברדלוב), צירוף מקרים!?

ר' בערל

צחור סיפורים קצר על

הרה"ח אלתר דובער ע"ה חסקינד,

זקנו של החתן

שמחת חתונת בנו, הרה"ח שלום שיי' חסקינד.
 מימין לשמאל: הרב קרסיק, החתן, סביו ר' דניאל, אביו ר' בערל

"פלגא לי, פלגא לך"

היה זמן ברוסיה בתקופה הקומוניסטית, שהמצב הכלכלי היה מאוד קשה. הלחם חולק בצמצום רב, גם מי שהיה לו כסף לא יכל לרכוש סתם כך לחם, הלחם נמכר בחניות מיוחדות רק לבעלי כרטיסים מיוחדים, אותם הנפיקה הממשלה רק למי שעבד בעבודה מוכרת על ידי הממשלה. בבוקר יום שישי אחד יוצא, ר' בערל לרחוב, ופוגש אחד ממכריו שלמד איתו בישיבת תורת בליובאוויטש. אותו יהודי אומר לו: "בערל איך האב נישט אויף שבת" (= אין לי במה לעשות שבת). לר' בערל היו בכיסו רק 5 רובל שהיו מיועדים לצרכי שבת שלו עצמו, הסכום הזה הספיק בקושי לצרכי שבת למשפחה אחת, אבל ר' בערל הוציא מכיסו את הכסף ואמר לחברו "פלגא לי, פלגא לך".

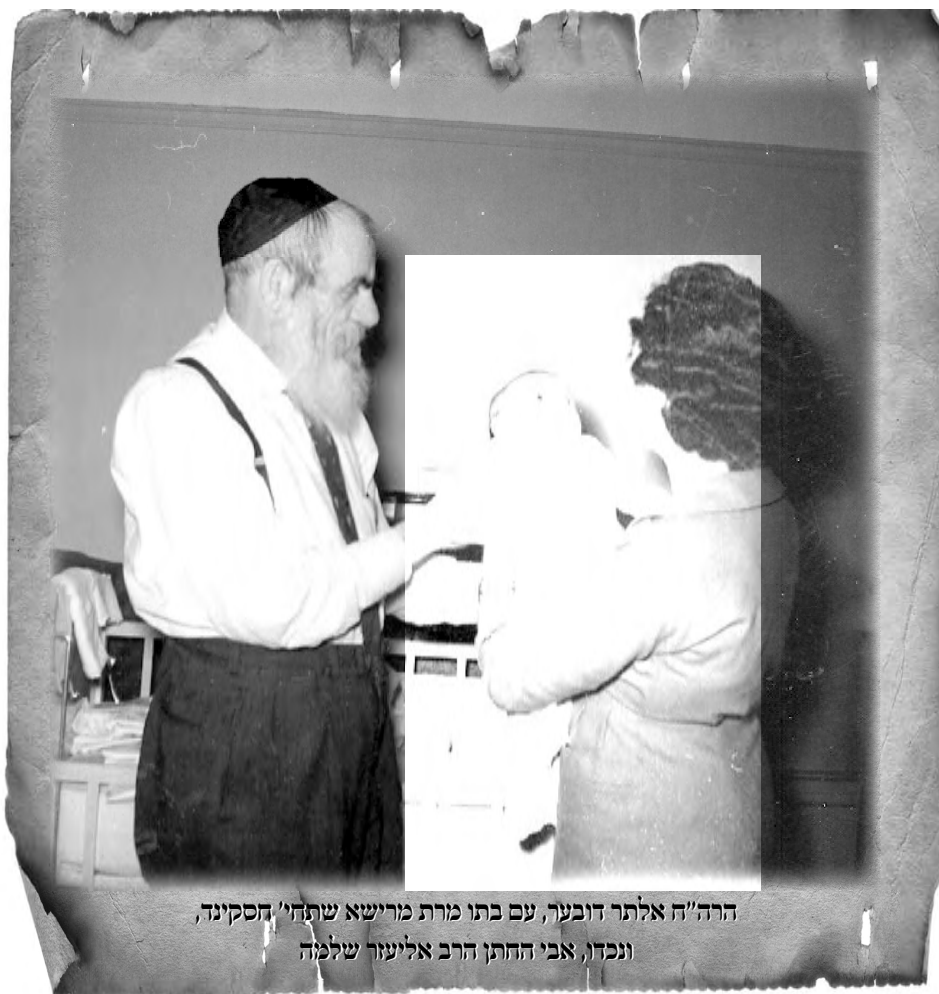
שמחת 'אפשערעניש' לאבי החתן, אליעזר שלמה שי' חסקינד.
 מיימין לשמאל: מאחור הסבא, הרה"ח שמריהו גורארי', האבא ר' שלום חסקינד,
 הילד, מאחור, האמא גב' מרישא חסקינד, ר' יוסף ויינברג, מאחוריו ר' רפאל כהן

מינוי מאדמו"ר הריי"צ

ר' בערל מונה על ידי כ"ק אדמו"ר הריי"צ לגבאי צדקה, כל שנה לפני חג הפסח היה הרבי קורא לר' בערל ומטיל עליו לאסוף כסף לקימחא דפיסחא. הרבי היה רושם על גליון מכתבים שלו (ראה בחלק 'כתבי קודש' צילום מדף כזה) את שמו ושם הרבנית וכן קופות צדקה שיש ברשותו וכמה כסף הוא תורם מכל אחד, ור' בערל היה מסתובב בין אנ"ש ומתרים אותם. כשהיה מצטבר סכום הגון, בדרך כלל כמה אלפי דולרים, היה ר' בערל מכניס את הכסף ואת רשימת התורמים וסכום הכסף שכל אחד תרם, לרבי, שהיה מעביר את הכסף לאן שמצא לנכון.

ר' בערל

הרה"ח אלתר דובער, עם בתו מרת מרישא שתח"י הסקינד,
ונכדו, אבי החתן הרב אליעזר שלמה

איש סודו של אדמו"ר הריי"צ

אדמו"ר הריי"צ, היה קורא לר' בערל פעמיים-שלש בשבוע, לסידור כל מיני עניינים שהרבי רצה שיישמרו בסוד. לדוגמא היה מקרה עם יהודי זקן שפנה לרבי ותינה את צרותיו, והרבי ביקש מר' בערל שיסע לביתו ויבדוק מה קורה שם. ר' בערל נסע למקום, וכשחזר דיווח לרבי על התרשמותו. והרבי פעל בנושא מה שפעל.

Tel. BEachview 2-8962

B. HASKIND

2027 - 75th Street
Brooklyn, N. Y.

בעזה"י יום א' י"ב אלול, ש"ח.

הננו מתכבדים לבקש את כבודו לבוא
להשתתף בטמחננו שמחת חב"ד - מצוה של
בנינו היקר מר שלום שי"ח' שח"י בבית
ב"ק אדמו"ר שליט"א ביום ה' ט"ז אלול
בשעה 7 בערב, ברחוב איסטערן פארקוואי
מספר 270, ברוקלין, נ.י.
ואי"ה על שמחת בניהם נשיב להם כגמולם.
בכבוד רב
דובער חסקינד ורע"ח.

ההזמנה ששלח, הרה"ח אלתר דובער חסקינד להזמנת המצוה לבנו,
סב החתן הרה"ח שלום שי"ח. חבר מצוה היה הארווע הראשון שנערך ב-770

"חס-ושלום! ער האט נישט געהאט אויף וואס תשובה מאכן"

ר' בערל סיפר על סעודה אחת שנכח בה, אצל אדמו"ר הרי"צ נ"ע, בתשרי
תרצ"ז, שבה הרבי סיפר שברשותו מספר "ביכלאך" חסידות בכתב-יד הרה"ח
וכו' ר' משה בנו של אדמו"ר הזקן, מהם כמה שהם "הנחות" ממאמרים ששמע
מאביו אדה"ז. נענה חדב"נ הרש"ג ע"ה ואמר: "מ'זאגט אז לבסוף ער האט
תשובה געטאן" (= אומרים שבסופו של דבר הוא שב בתשובה). כשמע
זאת הרבי, נזדעזע כולו, ואמר: "חס-ושלום! ער האט נישט געהאט אויף
וואס תשובה מאכן" (לא היה לו על מה לשוב בתשובה), ואחר כך
סיפר אודות האירועים שהיו עם ר' משה איך שברח וכו'.

שמחת ה'לחיים' של סב החתן, הרה"ח שלום שי' חסקינד.
 מימין לשמאל: הרה"ח נתן אייכנשטיין, הרה"ח שמואל גורארי, החתן,
 הרה"ג אליעזר קרסיק, הרה"ח נחום גולדשמיד, הרה"ח משה אשכנזי

הרבנית שולחת להתפלל עליו

ר' בערל בהיותו תלמיד בישיבת תו"ת בליובאוויטש, היה מקורב לרבנית רבקה אשת כ"ק אדמו"ר נ"ע, ובנו ר' שלום שי' משער שהיה זה מפני שהיה נכדו של הגאון החסיד ר' יוסף תומרקין זצ"ל שהיה מקורב מאוד לכ"ק אדמו"ר הצמח צדק, והיה עונה תשובות בהלכה בשמו. כשחלה ר' בערל בדלקת ראות קשה ארגנה עבורו ה'רעבעצן' מנין בחורים שהתפללו על ציוני הקודש של כ"ק אדמו"ר הצמח צדק וכ"ק אדמו"ר המהר"ש נ"ע.

הגיגת ה'אפשערעניש' לאבי החתן, הרה"ח אליעזר שלמה שי' חסקינד.
מימין לשמאל: האבא, הרה"ח שלום שי', והסבא, הרה"ח שמריהו גורארי'

סיפר ר' בערל:

ר' בערל סיפר בשם הרבנית רבקה שפעם הגיע עני אחד לליובאוויטש, ושהה שם כמה ימים. בהיותו שם נהג לישון על אחד הספסלים בביהמ"ד, כשבסמוך אליו היה מכין מים לנט"י. לאחר כמה ימים נכנס אל כ"ק אדמו"ר הצמח צדק, דיבר עמו משך זמן ביחידות, ולאחר מכן עזב את העיר. כעבור מספר שבועות סיפר לה – לרבנית רבקה – חותנה אדמו"ר הצמח צדק, כי האדם הלזה היה ר' משה בן אדה"ז.

ר' בערל

"..האם אני אינני מחוייב במצוות הכנסת כלה.."

בשנים הראשונות לשהותו של אדמו"ר הרי"צ באמריקה, עמד אחד החסידים, ממכריו של ר' בערל שלמדו אתו בליובאוויטש, להשיא בת. החסיד גר בארה"ק ומצבו הכלכלי היה מאוד קשה, כך שממש לא היתה לו פרוטה לצרכי החתונה.

חסיד נוסף שגר בארה"ק שלח מכתב לחבר משותף, החסיד ר' יוחנן גורדון ע"ה, בבקשה שיאסוף כסף בשביל אותו חסיד נזקק. לר' יוחנן לא היה חוש באיסוף כספים, ועל כן פנה לידידו הטוב, ר' בערל, שהיה אז גבאי בית הכנסת 770, בבקשה שיעשה זאת. הוא אמר לר' בערל: "אתה הלא גבאי ואתה רגיל לאסוף כסף מאנשים, לצרכי בית הכנסת, כתשלום על מקומות, איסוף תרומות וכדומה, אסוף גם בשביל המטרה הקדושה הזאת".

ר' בערל נענה לבקשתו והחל באיסוף הכספים. איכשהו נודע לאדמו"ר הרי"צ שהוא אוסף כסף בשביל אותו חסיד, שהרבי הכיר מליובאוויטש. הרבי קרא לר' בערל ואמר לו: "מדוע לא ספרת לי שאתה אוסף כסף בשביל אותו חסיד, האם אני אינני מחוייב במצוות הכנסת כלה, ובמיוחד שהמדובר הוא ביהודי שלמד בתו"ת בליובאוויטש?!". והרבי הוציא כסף מכיסו ומסר לר' בערל, ולאחר מכן הוציא נייר וכתב: "בשבילי אני נותן כך וכך, בשביל הרבנית כו"כ, מקופת הצדקה כו"כ." ונתן זאת לר' בערל.

בסופו של סיפור, אסף ר' בערל סכום הגון, והכל היה ללא פרסום כלל, איש לא ידע למי ולמה נאסף הכסף. הכסף נשלח להחסיד והוא אכן השיא את בתו בכסף הזה, והיום יש לו כבר מבת זו נינים, ואולי אפילו בני נינים.

* * *

"בערל, ישר כוח!"

היה יהודי שכ"ק אדמו"ר הרי"צ, ביקש ממנו לעשות משהו בענין מסויים והוא החליט בשכלו שצריך לפעול אחרת בענין זה. הרבי ביקש מר' בערל שינסה להשפיע על אותו יהודי, שיפעל כמו שהרבי רוצה. ר' בערל הלך אליו דיבר איתו על הענין וסייב את הדבר כך עד שאותו יהודי אמר: "אכן, נראה לי יותר טוב לעשות כך" דהיינו כמו שהרבי רוצה. כשר' בערל נכנס אח"כ לרבי, אמר לו הרבי: "בערל ישר כח!".

”האם אני אינני מחוייב במצוות הכנסת כלה..”

היה מקרה מעניין: בעיתון היהודי היידי “מארגן זשורנאל” שיצא בזמנו בניו-יורק, היה מדור שנתן עצות לקוראים בנושאים שונים. הקוראים היו שולחים מכתבים עם שאלות, ואנשי המערכת היו עונים להם. ההתכתבות התפרסמה מעל דפי העיתון.

פעם אחת שלחה נערה יהודיה מכתב, ובו היא כותבת שכיון שהיא אינה מכירה כלל את דתה היהודית, ולעומת זאת היא שמעה על דתות אחרות שיש בהם דברים יפים, היא מתכננת להמיר דתה לנצרות רח”ל.

אנשי המערכת ענו לה שאם אכן היא חושבת שהדת הנוצרית יותר מתאימה לה ויותר מושכת אותה, שתעבור אליה...

אדמו”ר הריי”צ היה מתפלל שחרית בחדרו בכל בוקר בשעה 10, מפני שההכנות הגשמיות לכך לקחו הרבה זמן מסיבות רפואיות. בוקר אחד, לפני השעה עשר, קורא הרבי לר’ בערל (שכנראה היה אז כבר אחרי התפילה), מראה לו את העיתון בו מופיעה ההתכתבות ואומר לו “קרא זאת”.

ר’ בערל קרא, ואז אומר לו הרבי: “גש למערכת העיתון ואמור לעורך ד”ר מקלר (שהיה זה שערך את זכרונות הרבי באידיש ופירסם מעל דפי העיתון, והיה לו קשר עם הרבי), שאני ביקשתי שיתן לך את הכתובת של אותה נערה”.

כך אכן היה.

ר’ בערל קיבל את הכתובת, ומסר זאת לרבי. הרבי שלח את מי ששלח שנסע לביתה של אותה נערה, והציל אותה מרדת שחת.

* * *

חתן ושווער ששם הכינוי שלהם שווה

אחד מאנ”ש ששמו דובער, וכינויו הי’ “בערל”, ובתו באה בקשר השידוכין עם בחור שנקרא בשם שלום דובער, וכינויו הי’ “בערל”, ואבי הכלה שאל את כ”ק אדמו”ר מה”מ באם יש חשש שהכינוי של החתן וחוטנו שווים. הרבי הורה לאבי הכלה להוסיף לעצמו עוד שם.

אברהם

הנה נא ק' יצ' יצ' יצ'
לא - אברהם

שאלו ודבר!

בני היקראו לו נאעני היקראו לו
חיים נאעני דה העולם!

בניק' הדיב אמתה נאעני מנעיק מלכיות קאמתי. האמת
היא מן יעקוב. בו אמתה הדיב מהקוסט. יעקוב אמת
אשר אמתה או אמתה. אמתה דה הדיב קאמתי לא מנעני עבד
תפילת דדיון אמת אמתה. אמתה אמתה אמתה אמתה.

בא"ה מנעיקים איבדו מה דמדי. ומנעיקים מנעיקים
אשר ק' הדיב נאעני אמתה. קאמתי אמתה. אמתה
אמתה קאמתי אמתה. אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.

אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.
אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה אמתה.

"...כבד עלי הדבר, ובפרט תשוקתי עוד להתלונן בצל קדושת מרון אדמו"ר שיי' נצח
ולזכות לשמוע מפיו קודשו דא"ה, המאמרים היוצאים בלהבת אש קדשו.
זכיתי לא מקבל לקבל מכתב קודש מכ"ק שיי' נצח אשר בעי השי"ת נהגתי ממנו מאוד..."
סב-סבו של החתן, הרה"ח אליעזר שלמה ע"ה תומרקין, במכתב לבני ביתו.
בו הוא מספר בין היתר כי זכה לקבל מכתב מכ"ק אדמו"ר הריי"צ (ראה צילום מהמכתב, בעמוד 11)